

Osmanlı Dünyasında Köyler ve Köylüler

19. Yüzyıl Balıkesir Örneği

Dr. İsmail ARSLAN

Ücretsiz PDF Kitap

**OSMANLI DÜNYASINDA KÖYLER VE
KÖYLÜLER:
19. YÜZYIL BALIKESİR ÖRNEĞİ**

YAYIN NO: 592

OSMANLI DÜNYASINDA KÖYLER VE KÖYLÜLER:
19. YÜZYIL BALIKESİR ÖRNEĞİ

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım, Ocak 2014

ISBN: 978 - 605 - 5261 - 92 - 4

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı: *Yaylacık Matbaası*

Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 612 58 60

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53

Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com

www.bilgeyayincilik.com

**OSMANLI DÜNYASINDA KÖYLER VE
KÖYLÜLER:
19. YÜZYIL BALIKESİR ÖRNEĞİ**

Dr. İSMAİL ARSLAN

İsmail Arslan;

1979 yılında Balıkesir'in Dursunbey ilçesi Selimağa köyünde doğdu. İlköğrenimini Selimağa İlköğretim Okulu'nda, orta-öğrenimini Dursunbey Sağlık Meslek Lisesi'nde tamamladı. 1996 yılında girdiği Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansa ve Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2001 yılında Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında "19. Yüzyılda Balıkesir'de Tarımsal Üretim ve Köylüler" adlı teziyle yüksek lisansını ve 2009 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği (1864-1913)" başlıklı teziyle de doktorasını tamamladı. Ulusal ve uluslararası çeşitli dergi, kitap ve sempozyumlarda yayımlanmış makale ve bildirileri bulunan yazar; hâlen Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda Osmanlı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tarihi, Balkan tarihi ve yerel tarih üzerine araştırmalarına devam etmektedir.

Yayımlanmış kitapları

- 1) Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913),**
Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- 2) Elveda Rumeli Merhaba Rumeli,** Kitap Yayınevi,
İstanbul 2012.

Anneme ve babama ...

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ	4
TABLolar, GRAFİK, FOTOĞRAF VE BELGELER LİSTESİ	9
KISALTMALAR	11
ÖNSÖZ	13

GİRİŞ

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

OSMANLI TARİHİ ÇALIŞMALARINDA KÖY TARİHİNİN YERİ	17
Temettüat Defterleri ve Osmanlı Tarihi Açısından Önemi	23
Balıkesir Köylerine Ait Temettüat Defterlerinin Değerlendirilmesi	26
Kadı Sicilleri ve Osmanlı Tarihi Çalışmalarındaki Yeri	29

BİRİNCİ BÖLÜM

BALIKESİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. Balıkesir Coğrafyası	41
B. Tarihte Balıkesir	42
1. Balıkesir Adının Anlamı	42
C. Balıkesir'in Tarihsel Gelişimi	48
1. Antik Dönem	48
2. Selçuklular Dönemi	50
3. Karesioğulları Dönemi	52
4. Osmanlı Dönemi	55

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'A KADAR OSMANLI ANADOLUSU'NDA
KÖYLER VE KÖYLÜLER

A. Osmanlı Klasik Dönemine Gelene Kadar Anadolu'da Kırsal Hayat	59
B. Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu'da Köy ve Köy Hayatı	63
1. Köy Nedir Köylü Kime Denir?	71
2. Klasik Dönemde Anadolu'da Köy Hayatı ve Devlet-Köylü İlişkileri	74
3. Klasik Dönem Köylü-Sipahi ve Köylü-Kadı İlişkileri	84
4. Klasik Dönem Anadolu Köyünde Ziraî Hayat	92
5. Köyden Küçük Yerleşmeler: Mezraalar	97
6. Göçerlerin İskânı	101
7. Celali İsyanları Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler	110
C. 17 ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı'da Toplumsal Dönüşüm	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA BALIKESİR'DE TARIMSAL ÜRETİM VE KÖYLÜLER

A. 19. Yüzyılda Köy ve Köy Hayatına Genel Bir Bakış	125
B. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretim ve Balıkesir	132
C. Tanzimat Dönemi Osmanlı Tarım Politikaları ve Balıkesir'de Ziraî Hayat	138
1. Devletin Tarımsal Üretimi Teşvik Tedbirleri	143
2. Balıkesir Köylerinde Ziraî Hayat	145
D. 19. Yüzyılda Balıkesir'de Devlet-Köylü İlişkileri	154
E. 19. Yüzyılda Balıkesir'de Köy Hayatı ve Köylüler	159
F. Balıkesir Köylerinde İmamlar ve Muhtarlar	182
G. Balıkesir Köylerinde Gayrimüslimler	188

SONUÇ	193
-------------	-----

KAYNAKÇA	197
----------------	-----

EKLER	213
-------------	-----

TABLO, GRAFİK, FOTOĞRAF VE BELGELER LİSTESİ

Tablo 1:	1840'lı yıllarda Balıkesir köylerinin bazılarının hane sayıları ve tahmini nüfusları.....	213
Tablo 2:	1840 yılında Balıkesir'de bazı köylerin muhtarlarının adları ve meslekleri.....	214
Tablo 3:	1840 yılında Karamanköy'de dut bahçelerinin hanelere göre dağılımı.....	214
Tablo 4:	1840 yılında Karamanköy'de boya (kökboya) tarlalarının hanelere göre dağılımı.....	215
Tablo 5:	1844-45'li yıllarda İğdiç (Selimağa) Köyü'nde en çok kullanılan isimlerle bu isimlerin toplam hane reisi sayısına oranları	215
Grafik 1:	1840'lı yıllarda Balıkesir köylerinden bazılarının hane sayıları ve tahmini nüfusları.....	215
Fotoğraf 1:	Selimağa (İğdiç) Köyü'nden bir görünüm	216
Fotoğraf 2:	İğdiç (Selimağa) Köyü'nün merkez camiinin giriş kısmındaki kapının üzerinde Kepsut Voyvodası Selim Ağa'nın isminin geçtiği H.1220/M.1805 tarihli kitabenin fotoğrafı.....	216
Belge 1:	“Kuraha-i Kaza-i Balıkesiri” Balıkesir Kazası köylerine ait temettüat sayımlarını gösteren defterin kapak resmi. (BOA, ML.VRD.TMT., nr. 7227)	217
Belge 2:	Ayazmend Kazası'na tabi Kayakum Karyesi dâhilinde balkan hükmüne girmiş olan bin beş yüz dönüm arazinin mezkûr mahalin mahdumlarına ihale edilmesine dair belge. (BOA, A.MKT.MVL., nr. 61/22, 17 Cemaziyelevvel 1269)	218
Belge 3:	Karesi Sancağı Emrudabad Kazası'nda ahaliden bazılarının zeytin ağaçlarına zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınmasına dair belge. (BOA, A.MKT. UM. nr. 239/21, 7 Şevval 1272)	219
Belge 4:	Ziraatin arttırılması için fakir çiftçilere tohum verilmesi hakkındaki tebliğe cevaben on kazadan gelen ilamlarla ilgili belge. (BOA, Cevdet İktisat, 21 Cemaziyelâhir 1207, nr. 292).....	220

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	: Balıkesir Şer'îye Sicilleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İFM	: İktisat Fakültesi Mecmuası
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İÜCE	: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜEFM	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
JESHO	: Journal of The Economic and Social History of The Orient
Karş.	: Karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nr.	: Numara
nr.	: Numara

OTAM	: Osmanlı Araştırmaları Dergisi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
Sy.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
v.d.	: Ve devamı
Vol.	: Cilt
y.y.	: Yayın yeri yok
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları

ÖNSÖZ

Son yıllarda Osmanlı tarih yazımında kırsal alanların tarihi, araştırmacıların oldukça ilgisini çeken bir saha hâline gelmiştir. Bu konular üzerine başarılı sayılabilecek çalışmalar yapılmasına rağmen; sosyal hayatın görece resmî addedilen arşiv belgelerine dayalı olarak yazılmaya çalışılması; bu eserlerin daha çok ya sosyo-ekonomik tarih açısından istatistikî bilgiler ortaya koymak ya da müessese tarihi yazmak şeklinde bir görüntü vermelerine neden olmuştur. Diğer yandan sosyo-kültürel tarih çalışmaları ise; literatürde akademik çevrelerin yeni yeni ilgisini çekmeye başlamıştır. Bununla birlikte bugüne kadar yapılan Osmanlı tarih çalışmalarında çoğunlukla siyasi ve sosyo-ekonomik nitelikli araştırmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu araştırmanın da çıkış amacı; Osmanlı sosyal dokusu içerisinde köylülerin nasıl bir hayat sürdükleri, gündelik hayatlarında nelerle meşgul oldukları, Osmanlı dünyasında köylerin ve köylülerin yerinin ne olduğu gibi konuların ortaya konulması isteğidir. Eserde, 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında Balıkesir köyleri örneğinde yukarıda işaretilen konular ele alınmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı kırsalına ait elimizdeki en önemli birinci elden kaynaklar, kırsal hayatın sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel hemen hemen bütün karakteristiğini bulabileceğimiz kadı sicilleri ve Tanzimat'ın hemen sonrasında yapılmış olan temettüat kayıtlarıdır. Bu çalışmada spesifik olarak

sosyo-kültürel tarih yaklaşımı ekseninde, şer'îye sicilleri ve temettüat defterlerini kullanmak suretiyle 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının küçük bir kesiti olarak Balıkesir köyleri örneğinde köy ve köylü hayatı ortaya konulmuştur. Çalışmanın genel anlamda hedefini ise, ülkemiz tarih yazımında dışarıda bırakılmış, tarihten saklanmış, kırsal hayatın sessiz yığınları olan “köylüler”i tarihin içine katmak, tarih sahnesine davet etmek ümidi oluşturmaktadır.

Giriş dışında üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Balıkesir’e genel bir bakış yapılarak; Balıkesir ve çevresinin 19. yüzyıla kadar olan tarihine kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ise, köy ve köylünün tanımı yapılarak; genel olarak Osmanlı klasik döneminde Anadolu’da köy ve köylülerin durumu, devlet-köylü ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise, Balıkesir köyleri örneğinde temettüat defterleri ve şer'îye sicillerinden yararlanılarak 19. yüzyılda Osmanlı köylülerinin gündelik hayatları, sosyo-kültürel açıdan köylerin ve köylülerin toplumsal konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Tanzimat öncesi ve sonrasında köy hayatındaki sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik değişiklikler üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılması sırasında akademik birikimiyle bana örnek olan, yardım ve desteğiyle her zaman yanımda olan değerli hocam Bülent Özdemir’e; kaynaklara ulaşmamda ve çalışmanın çeşitli aşamalarında yardımlarını gördüğüm kıymetli hocalarım Turhan Kaçar, Zübeyde Güneş Yağcı, Aynur Ünlüyol, Fuat Özer ve Eftal İrkiçatal’a; arşiv çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin güzide çalışanlarına; kütüphane araştırmalarını kolaylaştıran Balıkesir İl Halk Kütüphanesi’nin değerli çalışanlarına ve bu çalışma boyunca fikirlerine müracaat ettiğim arkadaşlarım Serdar Genç, Yücel Yiğit ve Ceylan Çakır

Karagüç'e; bugüne kadar her yönden kahrımı çeken ve varlıklarıyla varoluşuma değer katan, sonsuz özveriyle hep yanımda olan anneme, babama, sevgili eşim Zadife'ye ve "kınalı kuzularım" çocuklarım Aslı İrem ve İbrahim Kerem'e içtenlikle teşekkür ederim. Son olarak çalışmayı kitap hâlinde yayımlayarak kütüphanelerin tozlu raflarından kurtarılmasına vesile olan, Bilge Kültür Sanat Yayınları sahibi muhterem Adnan Mecid Yüksel Bey'e şükranlarımı sunarım.

İsmail Arslan

Gündoğan, Balıkesir, Eylül 2013

GİRİŞ

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: OSMANLI TARİHİ ÇALIŞMALARINDA KÖY TARİHİNİN YERİ

Günümüz dünyasında tarih çalışmalarında genelden yerele, makro dünyadan mikroya doğru bir geçiş vardır. Kent tarihi, kentte yaşayan insanlar; küçük yerleşim yerlerindeki ve kırsal kesimdeki insanların gündelik hayatının küçük ayrıntılarını ortaya koymak her geçen gün daha fazla tarih araştırmacısının ilgi alanı hâline gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de de tarihe olan ilgi içerisinde genel tarihin yanı sıra yerel tarih de önem kazanmıştır.¹ Toplumların tarihini ortaya koymanın yolu, onların öncelikle yerel tarihlerinin ortaya çıkarılması ile mümkün olacağı gerçeği bugün tarihçiler arasında kabul görmüş bir olgudur. Bu konuda Annales okulunun değerli temsilcilerinden Fernand Braudel’in **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**² ve Emmanuel Le Roy

1 Bu konuda, Esra Danacıoğlu’nun **Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz** adlı kitabı, araştırmacılara Türkiye’de yerel tarihin tarihçesi ve önemi, yerel tarih çalışmaları yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği, araştırmacıların yararlanacağı bilgi kaynaklarının neler olduğu, bu kaynaklara ne şekilde ulaşabilecekleri ve hepsinden önemlisi bunlardan nasıl yararlanmaları gerektiği konularında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bkz.: Esra Danacıoğlu, **Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz**, TVYY, İstanbul: 2001.

2 Bkz.: Fernand Braudel, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** I-II, 2. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 1993-1994.

Ladurie'nin "Languedoc Köylüleri"³ adlı çalışması kırsal dünyanın tarihi konusunda çok iyi iki örnek olmuştur.

Kudüs şer'iye sicillerinin satır aralarını okuyarak **Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler** adıyla bu alanda çok önemli bir esere imza atmış olan Amy Singer, dünyada köylü araştırmalarının (Peasant Studies) ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışının, 20. yüzyıl gibi daha çok yeni bir zaman dilimi olduğunu söylemektedir.⁴ Bu disiplinin, Doğu ve Orta Avrupa'daki büyük köylü yığınlarını etkileyen reform ve devrim hareketlerini çözümlemeye yönelik düşünsel ve siyasal bir girişim olarak doğduğuna vurgu yapan Singer, Ortadoğu'da köy çalışmalarının üzerinde 19. yüzyılın öncesine ilişkin tarih araştırmalarında pek durulmadığını, klasik ve Ortaçağ İslam tarihine ilişkin köylü araştırmalarının henüz emekleme düzeyinde olduğu gibi, Osmanlı tarihinde de durumun aynı olduğunu söylemektedir.⁵ Singer ayrıca, çok az eserin köylüler üzerine yoğunlaştığına ve bu çalışmaların da daha çok tarım ve sulama hakkındaki amprik incelemeler ya da feodalizm, modernleşme ve devrime ilişkin kuramsal tartışmalar bağlamında köylüler konusunu ele aldıklarına gönderme yapmaktadır.⁶ Buna karşın Huricihan İslamoğlu ise; 1970'lerde Marksist tarih anlayışının Batı-dışı toplumları "Asya Tipi Üretim Tarzı" (ATÜT) kuramı çerçevesinde "iktisadi durağanlık tezi"yle açıklamaya çalışırken; 1970'li yılların bir Asya köylü toplumu olan Vietnam'ın (yine bir Asya köylü toplumu Çin'in desteği ile) süper güç Amerika'ya

3 Emmanuel Le Roy Ladurie, (English translated by) John Day, **The Peasants of Languedoc**, University of Illinois Press, 1977.

4 Bkz.: Amy Singer, (Çev.) Sema Bulutsuz, **Kadılar Kullar ve Kudüslü Köylüler**, İstanbul: TVYY, 1996, s. 20.

5 Singer, **a.g.e.**, s. 20.

6 Köylü araştırmalarına ilişkin Claude Cahen ise; "...neredeyse el değmemiş, belge yetersizliğinden büyük ölçüde böyle kalmaya mahkûm bir alan, ama bulunabilen belgeler de hiçbir zaman ciddi bir araştırma konusu olmamış." demektedir. Bkz.: Amy Singer, **a.g.e.**, s. 20.

yenilgiye uğratmasının akademik dünyada köylü toplumları üzerine yapılan araştırmaların yoğunlaşmasına sebep olduğu görüşündedir.⁷

Osmanlı tarih araştırmalarında ise, köy tarihi çalışmalarının daha çok şer'îye sicilleri, tahrir ve temettüat defterleri kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Osmanlı klasik dönemine ait önemli veri kaynakları olan tahrirlerin, tarihçilerin kullanımına sunuldukları ilk günlerden beri, Osmanlı köylü toplumuna açılan bir pencere olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar klasik dönem için Osmanlı köylüsü hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biridir. Buna karşın, Türkiye'de tahrirlere dayanılarak köylülük üzerine yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu konudaki ilk katkıların büyük kısmı, Osmanlı tarih yazımının öncülerinden olan Ömer Lütfi Barkan'a aittir.⁸ Yaptığı pek çok katkıların yanı sıra Osmanlı kırsal tarihine ilişkin ilk monografiyi o yayımlamıştır; bu monografi, tarımsal emek meselesini ele almaktadır.⁹ Türkiye'de mevcut literatürde köy ve köylüler konusunda yapılmış en önemli çalışmalardan birisi de, Huricihan İslamoğlu'nun 17. yüzyılda Orta ve Kuzey Anadolu'da Osmanlı kırsal toplumunun geçirdiği toplumsal ve ekonomik değişmeyi inceleyen

7 Huricihan İslamoğlu'nun köylü araştırmaları konusundaki değerlendirmeleri için bkz.: http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt98/tarmut_subat2002.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Huricihan İslamoğlu, (12.01.2004). Ayrıca Londra'da Frank Cass Publishers arasında **The Journal of Paesants Studies** adıyla bir köylü araştırmaları dergisi çıkarılmaktadır. Bu dergi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: <http://www.frankcass.com/jnls/>, (29.02.2004).

8 Suraiya Faroqhi, Türkiye'de köylü çalışmalarıyla öncülük etmiş olan kişinin hiç şüphesiz Barkan olduğunu belirtmekte ve onun bu alana ilk olarak; toprak işçisi, vakıflar, temlikler, yerleşme düzeni gibi yeni şeylerle başladığını söylemektedir. Bu konuda bkz.: http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, (12.01.2004).

9 Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", **İÜİEM**, I/1, s. 29-74; I/2, s. 198-245; I/4, s. 397-447.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü” adlı kitabıdır.¹⁰ Bunlardan başka, Halil İnalıcık Osmanlı köy çalışmaları konusunda değerli eserler vermiştir.¹¹ O’nun eski çalışmalarında tahrirler, merkezî Osmanlı Devleti’nin yeni fethedilen vilayetler ve buraların köylü tabanı üzerinde hâkimiyet kurmak için kullandığı bir araç olarak öne çıkmaktadır. Halil İnalıcık’ın Osmanlı tarihine yaptığı belki de en büyük katkı hiç şüphesiz, Osmanlı taşra ekonomisinin ve sosyo-politik sisteminin dayandığı temel olarak “çift hane sistemi” yani “köylü hanesi”nin olduğu tezidir.¹²

Bunlardan başka Türkiye’de köy ve köylü üzerine yapılan çalışmaların çoğunun, köylü-devlet ilişkileri eksenine ve köylü olmayanların Osmanlı kırsal kesimi üzerindeki etkileri noktasına odaklandığı görülmektedir. Günümüzde yerel

- 10 Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1991. Bu kitap hakkındaki bir tanıtım yazısı için bkz.: Mehmet Öz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü İlişkileri Hakkında Bir Kitap”, **Türkiye Günlüğü**, Sy. 16, Ankara: 1991, s. 151-156.
- 11 Halil İnalıcık, Osmanlı köylüsünün hayatına dair önemli açılımlar yapmıştır. Özellikle “Köy, Köylü ve İmparatorluk” adlı makalesinde köylü-devlet ilişkisini, klasik dönem Osmanlı tarihi açısından ortaya koymuştur. Halil İnalıcık, **“Köy, Köylü ve İmparatorluk”**, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 1-11. Bu konuda yapılmış diğer önemli çalışmalar; Oktay Özel, **XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986; Amy Singer, (Çev.) Sema Bulutsuz, **Kadılar Kullar ve Kudüslü Köylüler**, İstanbul: TVYY, 1996; Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul: 1980.
- 12 Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Zeynep Altok, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, İstanbul: TVYY, 2001, s. 99. Ayrıca İnalıcık’ın “çifhane sistemi” hakkındaki bir değerlendirmesi için bkz.: Halil İnalıcık, (Çev.) Halil Berktaş, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 187-199.

tarih alanı içinde değerlendirilen köy ve köylü araştırmalarının dan Barkan, İnalçık, İslamoğlu gibi tarihçilerin, Suraiya Faroqhi'nin de ifade ettiği gibi,¹³ bu alandaki kaynakların yetersizliği, köylülerin seslerini doğrudan yansıtan belgelerin yok denecek kadar az olması ve kaynaklara ulaşmadaki güçlükler gibi sebepler dolayısıyla ilgi alanlarını tarihin başka mecralarına kaydırmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunda Türkiye'de tarihçiliğin bugüne kadar devlet, özellikle de İstanbul merkezli ele alınması, yerel tarih çalışmanın çok zor ve disiplinler arası ilişki ağının henüz gelişmemiş olması, köy ve köylüye ait belgelere ulaşmadaki güçlükler ve bunlara ait kaynakların kısıtlı oluşu da etkili olmuşa benzemektedir.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz iklim kuşağında bulunan diğer devletler gibi, ekonomisinde tarım ve hayvancılığı birlikte yürüten bir "köylü imparatorluğu" dur. Bununla birlikte devletin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylülerin, resmî belgelerde imparatorluk tarihinin büyük şahsiyetlerinin ya da olaylarının arka planında kaldığı anlaşılmaktadır. Köylüler devletin resmî belgelerinde tahıl, yağ, et, meyve ya da gümüş para miktarına dönüşmüş vergi yükümlüleri listesi olarak görünmektedir. Bu yönüyle köyler ve köylüler Osmanlı tarihinde yönetici, askerî, dinî ve ticari ricalin, kentlilerle göçebelerin altında veya çevresinde "gri bir ton" olarak durmaktadır. Hâlbuki köylü nüfus Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinden biri ve gücünün de ayrılmaz parçasıdır. Reaya sınıfının ana kitlesi olan köylüler, dinî bakımdan Müslüman ya da Hristiyan'dırlar. Hem kendi geçimini hem de egemen askerî sınıf ile idari ve dinî görevlilerin gelirini oluşturan köylünün tarımsal emeği, devletin zenginliğinin temelidir.¹⁴

13 Bkz.:http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, (12.01.2004); Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, s. 86.

14 Bu konuda Halil İnalçık: "Asya tipi denen imparatorlukların çoğunda sosyo-ekonomik yapının hücreci olan aile emeğine dayalı çift, bu im-

Klasik dönem Osmanlı tahrirleri, bir köyün vergilerini toplama hakkına sahip olan kişiler hakkında değerli bilgiler verirken; tek tek köylü haneleri üzerine çok az şey söylemektedir.¹⁵ Suraiya Faroqhi'nin Osmanlı yerelinin tarihinin araştırılması ve yazılmasının henüz başlangıç aşamasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve kültürel tarihinin hâlâ büyük ölçüde İstanbul üzerinde odaklanmış olduğu yönündeki görüşü çok doğru bir tespittir.¹⁶ Bu bağlamda yerel tarih konusunda henüz çok az şey bilmekteyiz. Bazı yöreler hakkında bölgesel monografiler olmakla birlikte, bunların pek çoğu Osmanlı öncesi beylikler dönemini ve Osmanlı'nın 1300-1450 yılları arasını kapsamaktadır. Diğer taraftan bizim bu araştırmada inceleme sahamız olan Balıkesir ve köyleri hakkında coğrafyacı Bedriye Tolun Denker tarafından 20. yüzyıla ilişkin bölgesel bir monografi çalışması yapılmıştır.¹⁷ Ayrıca, Osmanlı klasik dönemi Balıkesir kenti üzerine; Sezai Sevim,¹⁸ Aynur Ünlüyol¹⁹ ve M.

paratorlukların oluşumunu belirlemiş ve ayakta kalmasını sağlamıştır... Aslında, alışılmış bakış açısının tersine çevirirsek, bunlara köylü imparatorlukları demek hiç de abartma olmayacaktır... Bizim savımıza göre köylü kitlelerinin açık ya da örtük desteği olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu doğamaz ve ayakta kalamazdı. Bir başka deyişle bu devleti ortaya çıkaran bir uzlaşmaydı." demektedir. Bkz.: Amy Singer, **a.g.e.**, s. 4. Ayrıca bkz.: Halil İncelik, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Basım, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 1-14.

- 15 Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Zeynep Altok, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, İstanbul: TVYY, 2001, s. 97-98.
- 16 Suraiya Faroqhi, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 1.
- 17 Bedriye Tolun Denker, **Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler**, İÜEF Yayınları Nr. 1530, İstanbul: 1970.
- 18 Sezai Sevim, **XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- 19 Aynur Ünlüyol, **Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995.

Murat Öntüğü²⁰ gibi tarihçilerin de doktora çalışmaları mevcuttur.

Klasik dönem köy hayatına nazaran, 19. yüzyıl Osmanlı yereline ait belge ve kaynak bulmanın daha kolay olduğunu söyleyebiliriz. Bu kaynakların ilki, Tanzimat'ın hemen akabinde tüm vergi yükünün ülkenin genelinde daha adil dağılmasını sağlamak amacıyla yapılan, Tanzimat'ın uygulandığı topraklarda bulunan tüm köylülerin ve kentlilerin emlak ve varidatına ait bilgileri içeren “temettüat defterleri”dir. Diğer ise, köy toplumunda nadir de olsa karşılaşılan ev satışı, miras paylaşımı, cinayet gibi sorunların yansıdığı “kadı sicilleri”dir.

Temettüat Defterleri ve Osmanlı Tarihi Açısından Önemi

19. yüzyıl ortasında Osmanlı idari yapısının yeniden örgütlenmesini izleyen döneme ilişkin olarak, kırsal hayatı ortaya koymaya çalışan tarihçilerin bakması gereken en önemli kaynaklardan biri de, temettüat defterleridir.²¹ Bu

- 20 Mustafa Murat Öntüğü, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.
- 21 Bu defterler ilk defa İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Tevfik Güran tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Mübahat Kütükoğlu, Denizli'nin Tavas Kazası'na ait defterler üzerinde çalışmıştır. Tevfik Güran'ın temettüat defterleriyle ilgili öncü çalışmaları; “Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, **İÜİFM Ord. Prof. Ömer Lütfü Barkan'a Armağan**, XLI/1-4, İstanbul: 1985, s. 301-319; “Osmanlı İmparatorluğu'nda On Dokuzuncu Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesi'ne Bağlı Dokuz Köy Üzerine Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması”, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 179-228; “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, **İÜİF: Türk İktisat Tarihi Yıllığı 1987**, İstanbul: 1987, s. 225-3003; “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 219-233; “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İnalcık-Şevket Pamuk (Ed.), Ankara: DİE Yayınları, 2000. Ayrıca Türkiye'de yapılmış temettüat çalışmaları hakkında genel bir literatür için bkz.: Said Öztürk, “Türkiye'de Temettüat Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, İstanbul: 2003, s. 287-304.

defterlerde, Tanzimat döneminde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin konulması için, hane reislerinin gelirlerinin tespiti amacıyla yapılan sayımlar kayıtlı bulunmaktadır. Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı mali düzenin bütün ülkede uygulanması mümkün olmadığından, temettüat tahrirleri için, mali sistemin uygulanma imkânı bulunduğu merkeze yakın eyaletler (Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Biga, Edirne, Rumeli, Silistre, Vidin ve Selanik) pilot bölge olarak seçilmiştir. Bu nedenle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı eyaletlerinin tamamının temettüat defterleri bulunmamaktadır. Sayıları çok az olmakla birlikte defterlerin bir kısmı H.1256/M.1840'lı yıllara, ekseriyeti ise H.1260-1261/M.1844-1845'li yıllara aittir. Toplamı 17.747 defterden müteşekkil bu temettüat kayıtlarından 19. yüzyıl Osmanlı köy hayatına ilişkin bol miktarda bilgi elde etmek mümkündür.²²

Bu defterler, 1840'lı yıllarda yapılan genel bir tahririn sonuçlarıdır. 19. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi açısından çok mühim bilgiler ihtiva eden bu defterler,²³

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Varidât Kalemi Defterlerinden ve ML. VRD. TMT. koduyla tasnif edilmiş olan "temettüat defterleri"nin tasnifi ve kataloglanmasında o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmıştır. Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ve köylere ayrılmıştır. 1988'de kataloglanarak araştırmacıların hizmetine sunulan temettüat defterleri dokuz katalogdan müteşekkildir. Bkz.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2000, s. 254. Bu defterlerin içeriği hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Said Öztürk, "Temettüat Tahrirleri", **Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı**, Sy. 4-5, İstanbul: 2000, s. 537-591; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", **Belleten**, LIX/224, Ankara: 1995, s. 395-412.

23 Osmanlı tarihi açısından temettüat defterlerinin önemi hakkında kısa bir değerlendirme için bkz.: İsmail Arslan, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettüat Defterlerinin Yeri: İğdiç (Selimağa) Köyü Temettüat Defteri", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, V/8, Balıkesir: 2002, s. 57-86.

15-16. yüzyıl Osmanlı klasik dönemi tahrir defterlerinden çıkarılacak bilgilerden çok daha fazlasını içermesine rağmen;²⁴ üzerinde Türkiye’de yeterince çalışma yapılmamış, yapılanlar ise istatistikî bilgiler ifade etmekten öte geçememiştir. Bugüne kadar temettüatlarla ilgili yapılan çalışmaların, Tevfik Güran’ın kiler bir kenara bırakılırsa, daha çok ya sayısal veri yığınlarından öte geçmediği ya da defterlerin Osmanlıcadan bugünkü alfabeye çevrilerek bire bir transkript çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle veri yığını olan bu tezler yorumlamadan uzaktır. Temettüat defterleri kullanılarak bir köyün bir kasabanın saha araştırmalarıyla da desteklenerek derinlemesine yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır.²⁵ Bununla birlikte veri yığını olmaktan çıkarılmış ve saha araştırmalarıyla da desteklenen temettüat çalışmalarıyla; bir kentte, bir kasabada ya da bir köyde yüz

- 24 Tahrir defterlerinden yalnızca bir sancak, kaza veya köyün adı ve yıllık vermesi gereken toplam vergi miktarı öğrenilebilmekteyken; temettüat defterlerinden kaza, köy gibi iskân merkezleri mahallelere ayrılıp, bu mahalleler hane hane ele alınarak şahısların isimlerine, yıllık kazançları, gelirleri, tarlaları ve bunların kıymetine, sahip oldukları hayvan sayısına, (H.1256 sayımına ait) defterlerin bazılarında şahısların boylarının uzunluk ve kısalığından sakallı ya da sakalsız olduklarına kadar kişilerin suretlerini ve hatta mesleklerinin ne olduğu gibi ilginç ve teferruatlı bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Tahrir ve temettüat defterleri arasındaki farklılıklar için bkz.: Said Öztürk, “Temettüat Tahrirleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı**, Sy. 4-5, İstanbul: 2000, s. 538-539.
- 25 Bu konuda yapılmış sınırlı çalışmalardan bazıları: Nahide Şimşir, “19. Yüzyılda Karesi Sancağı’nda Kayapa Köyü’nün Sosyo-Ekonomik Özelilikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sy. 142, İstanbul: 2003, s. 121-127; Bülent Özdemir-İsmail Arslan, “Temettüat Defteri Işığında 1844-1845’li Yıllarda Dursunbey’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, **Alaçam Dağları ve I. Ulusal Dursunbey Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 213-226; Nejdett Bilgi, “Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihi Gelişmesi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sy. 13, İzmir: 1998, s. 121-142; İsmail Arslan, “Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sy. 18, İstanbul: 2003, s. 91-114.

elli yıllık bir süreç içerisinde yaşanan sosyal, ekonomik, demografik ve kültürel değişimleri izlemek mümkün olabilmektedir.

Balıkesir Köylerine Ait Temettüat Defterlerinin Değerlendirilmesi

19. yüzyılda Balıkesir köylerinde köy hayatının ortaya çıkarılmasında yararlandığımız kaynaklar hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz. Bu araştırmada, 19. yüzyılda Balıkesir’de köy ve köylü hayatını ortaya koymaya çalışırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Maliyeden Müdevver tasnifi içinde yer alan Balıkesir Kazası’na bağlı köylerin temettüat defteri,²⁶ Kocaavşar Köyü temettüat defteri²⁷ ve ayrıca Balıkesir şehri mahallelerine ait temettüat defteri kullanılmıştır.²⁸ Bunlardan başka, o yıllarda Kepsut Kazası’na bağlı köylere ait

- 26 1840’lı yıllarda Balıkesir’e bağlı köyleri içeren defter, 24,5x72,3 cm ebatlarında ve H.1260-61 tarihiyle kayıtlı olmasına rağmen gerçekte H.1256/M.1840 yılına ait 292 sayfalık bir defterdir. Bu defter çok iyi muhafaza edilmiş olup; üzerinde, bugün soluk görünüm almış olsa da, ebru bir kapağa sahip bulunması, bir buçuk asrı geçen bir zamana direnerek günümüze kadar ulaşmış bulunması ve yazıların hâlâ yazıldığı gün gibi duruyor oluşu kaliteli bir işlemin yapıldığının göstergesidir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., Katalog Nr. 511, C. IV, nr. 7227. Ayrıca Balıkesir Kazası köylerine ait temettüat sayımlarını gösteren defterin kapak resmi için bkz.: Ekler kısmı Belge 1.
- 27 Bu defterde yine H.1260-61 olarak tarihlendirilmiş olmakla birlikte gerçekte, H.1256/M.1840 tarihli ve 28x80 cm ebatlarında 28 sayfalık bir defterdir. Defterin kapağı mevcut olmamakla birlikte, 7227 numaralı defter gibi bu da, çok iyi korunmuş ve okunabilir durumdadır. Her iki defter de siyah çini mürekkebi ile yazılmış ve defter sayfası için aharlı kâğıt kullanılmıştır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., Katalog Nr. 511, C. IV, nr. 7229.
- 28 Balıkesir mahallerine ait 200 sayfalık temettüat defteri de, ebru işlemeli bir kapağa sahip olup, diğer defterler gibi bunda da aharlı kâğıt kullanılmış ve kayıtlar siyah çini mürekkep ile tutulmuştur. Ayrıca bu defterin sonunda 1840’lı yıllarda artık insanların yaşamadığı, harap duruma düşmüş ve arazileri komşu köyler tarafından kullanılmakta olan köyler hakkında kısa bir bilgi de bulunmaktadır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., Katalog Nr. 511, C. IV, nr. 7228, s. 199.

H.1260-61/M.1844-45 tarihli ve 204 sayfalık temettüat defterinden de yararlanılmıştır.²⁹ Daha önce Tacettin Akkuş tarafından temettüat defterleri kullanılarak Balıkesir şehri ve köylerinin demografik yapısı “Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)” adlı çalışmada incelenmiştir. Fakat adı geçen çalışmada sadece Balıkesir mahallelerinin nüfus yapıları ele alınmış, köylerin demografik durumu ve yıllık gelirleriyle bu gelir üzerinden köylere düşen temettüat vergileri incelenmiştir.³⁰

Temettüat kayıtlarının tutulduğu defterlere baktığımızda, her bölge için genel olarak standart belirlenmiş bir formatın var olmadığı anlaşılmaktadır.³¹ Temettüat defterlerini incelediğimizde dikkatleri çeken ilk husus yöreden yöreye kâtipler arasında üslup farklarının olmasıdır. Bazı kâtiplerin üzerinde titizlikle durduğu hususların, diğer kâtiplerce göz ardı edildiği tespit edilmiştir. Örneğin Balıkesir Kazası’na bağlı köylere ait

29 Bu defterde, İğdiç (Selimağa) Sağırlar, Musalar, Kurtlar, İsmailler, Göğü, Gökçepınar, Değirmenciler, Yukarı Yağcılar, Kavak, Aşağı Yağcılar, Karalam (?), Dodurga, Sofular, Tepe, Çalı, Kızıl, Akbaşlar köyleri kayıtlıdır. Günümüzde bu defterde kayıtlı köylerin tamamı Balıkesir iline bağlı Dursunbey ilçesi sınırları içindedir. Defter, siyah çini mürekkebi ile yazılmış ve bazı yerlerde de kırmızı mürekkeple vergi mükellefleri hakkında notlar düşülmüştür. Bu defter de, kapağı olmamasına rağmen çok iyi muhafaza edilmiş olup; yine sayfaları için aharlı kâğıt kullanılmıştır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., Katalog Nr. 512, C. V, nr. 8388.

30 Bkz.: Tacettin Akkuş, **Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 8, Balıkesir: 2001.

31 Temettüat tahrirlerin nasıl yapılacağına dair nizamnameler, yazım hataları ve defterlerin içeriği hakkında genel bir değerlendirme için bkz.: Nuri Adıyeke, “Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM Dergisi**, Sy. 11, Ankara: 2000, s. 769-823. Ayrıca 1840 yılında ve 1844-45 yıllarında yapılan temettüat sayımlarının karşılaştırması için bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri”, *Belle-ten*, LIX/224, Ankara: 1995, s. 398; Said Öztürk, “Temettüat Tahrirleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı**, Sy. 4-5, İstanbul: 2000, s. 539.

defterlerde emlak, hayvanat, temettüat toplamı bir arada verilmemekten, bazılarında ise emlak ve hayvan kıymetleri toplandıktan sonra temettüatın ayrıca yazıldığı görülmektedir. Defterler genellikle tek sütun hâlinde tutulmuş olmakla birlikte, mal varlığı az olan hanelerin bulunduğu sayfalarda çift sütun kullanıldığı gözlenmektedir. Temettüat defterinde göze çarpan bir başka husus da, Balıkesir Kazası köylerine ait defterde genelde hane sahiplerinin isimleri ve lakapları yazılırken; Balya Kazası köylerinin temettüat defterlerinde hane reisleri ile erkek çocukların isim ve yaşlarının da kaydedildiğidir.³² Ayrıca Kepsut Kazası'na tabi köylerdeki temettüat sayımlarında hane reisinin emlak ve hayvanlarının yanında yıllık olarak ne kadar ve hangi üründen öşür verdiğini gösteren kayıtlar mevcut bulunmaktadır.³³ Bunlardan başka, bazı köylere ait defterlerde dul kadınlar bazen hane sayılmış ve hane reisi olarak kaydedilmiş, bazen de hane sayılmamışlardır.

Köylerde muhtar, imam, müderris, hatip, kâtip, köy çobanı, kiziri ve kâhyadan; amelmânde, âmâ, divane, talebe, sabi, fakir, yetim olan hane reislerinden temettüat vergisinin alınmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı köylerde, bu özellikteki hane sahiplerinden vergi alındığı tespit edilmektedir. Bu kişilerden bir köyde vergi alınırken, başka bir köyde vergi alınmaması konusunda neyin esas alındığı bilinmemektedir. Bu durum, sayımın uygulaması sırasında meydana gelen yanlış anlaşımaların olabileceğini düşündürdüğü gibi, kâtibin ya da sayım memurlarının suiistimallerinin olabileceğini de akla getirmektedir. Bu defterlerle ilgili çelişkili bir nokta da, bazı hanelerin vergi oranlarında tutarsızlık olduğu ve az kazananlardan çok, çok kazananlardan da az vergi alındığı konusudur. Bu hususta defterler üzerindeki

32 Kocaavşar Köyü örneği için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7228, s. 1-28.

33 Bu konuda bir örnek için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., C. V, Katalog Nr. 512, nr. 8388.

uzmanlardan Tevfik Güran ve Mübahat S. Kütükoğlu; 1840'larıdaki sayımda görülen aksaklıklar yüzünden sayımın tekrarlandığına ve bu durumun yeni bir sayımın daha yapılmasına zemin hazırladığına dikkat çekmektedirler.³⁴ H.1256 temettüat sayımından hemen 4 yıl sonra, H.1260-61 yıllarında Osmanlı genelinde ikinci bir temettüat sayımının yapılmış olması da bu görüşü desteklemektedir. Bütün bunların sonucunda H.1256/M.1840 ve H.1260-61/M.1844-45 tarihli sayımları karşılaştırdığımızda, 1840 yılında yapılan sayım kayıtlarının daha düzensiz tutulduğu, 1844-45'li yıllardaki sayımın ise; merkezden gelen direktiflerle daha iyi sınıflandırılmış ve detaylı bir sayım olduğu göze çarpmaktadır.

Kadı Sicilleri ve Osmanlı Tarihi Çalışmalarındaki Yeri

Osmanlı yerel tarihinin ana kaynakları arasında öneme sahip bir diğer kaynak da şer'îye sicilleridir. Bu belgeler, kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeleri, daha da önemlisi, ait olduğu bölgenin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kayıtlarıdır. Şer'îye sicilleri incelenmeden, genel olarak Osmanlı yerelinin tarihinin yazılamayacağı artık günümüz tarih çevrelerinde kabul görmüş yaygın bir kanıdır.³⁵ Bu kaynaklar üzerine ilk dikkatleri çeken tarihçilerden biri de Halil İnalçık'tır.³⁶

Şer'îye sicillerinin Türk tarihçiliğinde daha çok şehir tarihi araştırmalarında ve ülkenin çeşitli bölgelerindeki yerel hayata ait ilmi araştırmalarda birinci dereceden kaynaklar olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır.³⁷ Sicillerin kayıtlı

34 Bkz.: Tevfik Güran, a.g.m., s. 301-304; Kütükoğlu, a.g.m., s. 411-412.

35 Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri: I**, TDAV Yayınları, Ankara:1988, s. 12.

36 Bu konuda bkz.: Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜDTCF Dergisi**, I/2, Ankara: 1943, s. 89-96.

37 Şer'îye sicilleri üzerine bir literatür değerlendirmesi için bkz.: Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi

bulunduğu defterler genellikle bir veya birkaç yılı, nadiren de olsa 3-4 yılı kapsamaktadır. Klasik döneme ait defterlerin içerik ve biçiminde Osmanlı son dönemine doğru farklılaşmalar görülmektedir. Klasik döneme ait defterlerde herhangi bir ayırım gözetilmeksizin yereli ve merkezi ilgilendiren yazışmalar birlikte kaydedilmiştir. Buna karşın son dönemlerde ise, defterlerin bir tarafı evlenme, boşanma, alım-satım, nafaka, hüccet, vakıf, hibe, cürüm-cinayet, tereke kayıtları, mürur tezkeresi gibi yerel olayları kapsarken; diğer tarafı da, merkezden gelen ferman, ilâm, emir, berat, buyruldu gibi hükümlere tahsis edilmiştir. Yine de hükümlerin sicillere karışık bir şekilde kaydedildiği görülmekle birlikte, 19. yüzyıl şer'îye sicillerinde bu ayırım çok daha bariz bir şekildedir.

Türkiye'de yerel tarih konusunda şer'îye sicillerinin önemi çok önceden fark edilmiştir.³⁸ Tanzimat dönemi öncesi şer'îye sicilleri araştırmacılara çok zengin kaynaklar sunmaktadır. Henüz kadının idari, mali birtakım yetki ve sorumluluklarının olduğu dönemlerde kadı defterleri de bu konuda çok önemli verilere sahiptir. Tanzimat ile birlikte kadı, bürokratik yapılanma içinde idari-adli görevli olmaktan çıkıp sadece adli bir görev üstlenince kadı defterleri de 19. yüzyılın ortasından itibaren, mahkeme zabıtlarına dönmüştür.³⁹ Yine bu dönemde defter sistematüğinde gözle görülür bir düzenleşme kendisini gösterir.

Balıkesir şer'îye sicillerine ait defterler Ankara Millî Kütüphane'de mikrofilme alınmış ve bu mikrofilmlerin fotokopilerini çekmek suretiyle 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan

ve Bibliyografya", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, İstanbul: 2003, s. 305-344.

38 Bu konuda Balıkesir örneğinde çalışmalar için bkz.: Mükrimin Kamil Su, **Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler**, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul: 1938; aynı yazar, **XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı**, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul: 1937.

39 Bkz.: Nuri Adıyeke, **19. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994, s. 3.

sicillerin tümü Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü'ne kazandırılmıştır. Mikrofilmlerden yapılan fotokopi çekimi sırasında kimi zaman sayfalar karışmış, kimi zaman da defterlerin orta sayfasından itibaren başladığı görülmüştür. Bazen de sayfaların tekrar tekrar çekildiği bu defterlerde sayfalar farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu nedenle bu araştırmada hükümleri veya kayıtları numaralandırırken; klasik sistemde olduğu gibi sayfa numarası, varağı ve hüküm numarası değil; Ankara Millî Kütüphane'nin defterlere verdiği yeni sayfa numaraları esas alınarak, hüküm ve kayıtların bu yeni sayfa numaraları verilmiştir.

Sistematikteki bu düzenlemeye karşı, 19. yüzyıl ikinci yarısı için artık kadı defterleri, yüzyılın ilk yarısındaki malzeme zenginliğine sahip değildir. Ayrıca sicillerde köylülere ait belgelere ve davalara ulaşmak çok da kolay değildir. Sicillere, köylülerle ilgili bilgiler nadiren yansımaktadır. Nitekim Balıkesir'de bizim incelediğimiz dönemde 746 nolu sicil defterinin başlı başına bir tereke defteri olduğu görülmektedir. Bu defterde bulunan Balıkesir Kazası köylerine ait tereke kayıtlarından yola çıkarak, 19. yüzyıl Balıkesir köylüsünün sosyal hayatına dair önemli bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur.

Bunlardan başka, şer'îye sicilleri üzerine bazı ilmi çevrelerde tartışmalar da söz konusudur. Bu noktada İlber Ortaylı, Osmanlı şer'îye sicillerinin özellikle tereke kayıtlarının tekrar değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, terekeler bir şehirdeki veya köydeki halkın iktisadi vaziyetini belki yaklaşık olarak verse de, tam yansıtmadığı görülmektedir. Gerekçesi ise, her toplumda, özellikle de geleneksel toplumda, insanlar hiçbir zaman sorunu kendileri çözecekken, gidip de resmî makamlara başvurmazlardı. Toplum aile mirasını kendisi taksim ederdi, çünkü bu bir sırdır. Ancak büyük ihtilaf vuku bulduğunda veya "sahipsiz ölü olma" durumunda kadı mahkemesine müracaat edilir ve kayda geçilirdi. Bazı hâllerde tereke taksimine müracaat etseler bile,

mallarını yine de gizliyorlardı. O nedenle Osmanlı tarihinde servet tespiti için tek başına tereke defterleriyle veya kayıtlarıyla yetinilmemesi gerektiği görüşündedir.⁴⁰

Kadı sicilleri hakkında bir başka görüş de; bu kayıtların taraflı kaynaklar olduğu yönündedir. Buna göre Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, şer'îye sicillerini “yarı resmî kaynaklar” olarak nitelendirmektedir.⁴¹ Öncelikle, kayıtlarda anlaşmazlıklar ve mahkeme müdahalesini gerektiren durumlar çok fazladır. Bu da sicillerin sosyal hayata yönelik olarak sadece problemleri göz önüne koyduğunu göstermektedir. Ayrıca köy düzeyinde aile fertleri, köyün ileri gelenleri ya da eş dost tarafından çözüme ulaştırılan meseleler de burada yer almamakta ve bu yüzden alınacak örneklemin temsil yeteneği düşmektedir. Bunların yanı sıra, mahkemeye çıkmak için belli bir ücret ödemek gerektiğinden, sadece bu parayı verebilen köylüler meselelerini mahkemeye taşıyabilmişlerdir. Bu noktada diğer insanların ihtilaflarının köy içinde, köyün ileri gelenlerinden hakemlik yapmalarını isteyerek çözdükleri düşünülebilir. Bunun hiç değilse bazı meselelerde böyle olduğunu biliyoruz. Çünkü sicillerde, başta köyün ileri gelenlerine havale edilmiş olmasına rağmen sonunda mahkemeye getirilen davalar göze çarpmaktadır. Bu gibi örneklerde, davalının ya da davacının, köyün güvenilir kişileri aralarındaki anlaşmazlığı gideremediği için mahkemeye başvurdıklarını söylediğini görüyoruz. Mahkemeye olan uzaklık, buraya getirilen davaların sayısını etkileyen etmenlerden biridir. Ancak yine de bunun, mahkemenin rolünü azaltmadığını söylemek gerekir. Tam tersine, Osmanlı mahkemelerinin sürekli olarak

40 İlber Ortaylı, “Kent Tarihinde, Kaynak Sorunları”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 142.

41 Bkz.: Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, “Daily Life in 16th Century Ottoman Jerusalem: Kafalah as a System of Social Control”, **9th Congress of Social and Economic History of Turkey**, 20-23 Ağustos 2001, Dubrovnik, Hırvatistan.

ve tekrar kullanıldığı bir gerçektir. Millet sistemine göre kendi adli sistemleri olan Hristiyan köylülerin bile kadıya başvurmaları, iddiaları hakkındaki hükmü şeriatın otoritesi-ne bırakmaları bunu kanıtlamaktadır.⁴²

Şer'îye sicilleri üzerine bir diğer tartışma konusu da, bu belgeler üzerinde çalışma yapan akademisyenlerin, bir tarihî kurgu yaparken veya başka bir ifadeyle tarihî bilgi üretirken sicillerin bir tarih kaynağı olarak nerede durduğu, güvenilirliği ve temsil kabiliyeti ile ilgili olarak siciller üzerine yazdıkları toplumsal ve ekonomik tarih yazılarında, toplu katalog değerlendirmelerinde fazla bir bilgiye rastlanmaması ve bu konular üzerinde pek durmamalarıdır. Bu konudaki eleştirilenlerden biri olan Yunus Uğur, mahkeme kayıtları üzerine bir literatür değerlendirmesi olarak yazdığı makalesinde, mevcut sicil çalışmalarında göz ardı edilen ve dolayısıyla ciddi bir problem alanı teşkil eden bazı hususları belirlemiş ve bu konularda bazı öneriler sunmuştur.⁴³

İlber Ortaylı, Osmanlı'da halka daha çok değer verildiği ve halkın daha fazla dikkate alındığı bir yüzyıl olması sebebiyle 19. yüzyılı uzun bir asır olarak tanımlamaktadır.⁴⁴ 19. yüzyılın belge, defter ve sayımlarına baktığımızda klasik döneme göre çok daha tafsilatlı olduğunu görürüz. Şer'îye sicilleri açısından, klasik dönemde olduğu gibi sadece merkezden gönderilen emir ve fermanlar şeklinde değil; gönderilen ferman, emir gibi belgelerin yerele nasıl uygulanacağı, tatbik edileceği şeklinde geniş ve uzun malumatlar verildiğini gözlemliyoruz. Bu konuda en güzel örnek temettüat

42 Bu konuda bkz.: Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", Kemal Çiçek (Ed.), **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Ankara: Sota & YTY, 2001, s. 31-49.

43 Bkz.: Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, İstanbul: 2003, s. 305-344.

44 Bkz.: İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul:1995.

defterleridir. Bu defterlerin yerelde nasıl uygulanacağına dair daha önceden vilayetlere “örnek sayım şablonları”, “numuneler” gönderilmiştir. 1845’li yıllarda tahrirlerin süratle gerçekleştirilmesine karar verilmesi sonrasında, tahrirlerin kısa sürede ve sağlıklı biçimde yapılabilmesi için eyaletlere özel bir talimat gönderilmiştir. Ayrıca sayımların usulüne uygun şekilde yapılabilmesi için uygulamada karşılaşılabilecek değişik problemler ve bunların çözümleri ile ilgili soru ve cevap şeklinde düzenlenmiş “lâyhalar” ve örnek yazım şekillerini gösteren “numuneler” hazırlanmıştır.⁴⁵

Ortaylı, Türkiye’de kent ve kır tarihi diye bir ayırım yapmanın son derece güçlüğüne, çünkü hem kayıtların nitelikleri, hem devamlılıkları, hem birbirini tamamlamaları bakımından kırsal ve kentsel tarih kayıtçılığı, arşivciliği gibi ayırımın güçlüklerine dikkatleri çekmektedir. Bu noktada Ortaylı, “köyün ve köylülüğün tarihin dışında kalan kitleler” olduğu görüşündedir.⁴⁶ Bunun sebebi olarak da; “köylülerin kentlilerden farklı olarak tarihin kayıt konusu olan bir grup olmadığını” söylemektedir.⁴⁷ Çünkü kırsal kesimde yaşayan insan gruplarının kenttekiler kadar teferruatlı bir tarih kayıtlarının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle köy tarihi yazımının ne kadar zor olduğunu, burada tekrar hatırlatmak gerekir. Ayrıca Ortaylı; “köy tarihi yazan tarihçinin köye ait ve köyle ilgili her türlü bilgi kırıntısını dahi değerlendirebilmek gibi bir zorunluluğu” olduğu görüşündedir. Bu konuda son olarak

45 Bkz.: Tefik Güran, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İncalcık-Şevket Pamuk (Ed.), Ankara: DİE Yayınları, 2000, s. 75-94. Ayrıca temettüat tahrirlerinin nasıl yapılacağına dair nizamnameler, yazım hataları ve defterlerin içeriği hakkında genel bir değerlendirme için bkz.: Nuri Adıyeke, “Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM Dergisi**, Sy. 11, Ankara: 2000, s. 769-823.

46 Bkz.: İlber Ortaylı, “Kent Tarihinde, Kaynak Sorunları”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 139.

47 İlber Ortaylı, a.g.m., s. 139-140.

da; “Türkiye’de köy tarihçiliği açısından Osmanlı vesikaları, köylü ve kentli arasındaki kayıt farkı sürekli bir akordeon gibi daralıp açılmakta ve tarih yazıcılığının nesnesi olmak açısından köylü ve kentli arasındaki fark azalmakta ve tarih yazım sorunları eşitlenmektedir. Aynı şekilde Osmanlı vesikaları, köylü ve kentli için objektif kayıt ve sayı bakımından büyük farklar ortaya koymamakta, tarih yazıcı aynı yoğunlukta bilgi sınavıyla baş başa kalmaktadır.” şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır.⁴⁸

Osmanlı toplumunda kırsal alanlarda yaşayan insanlar herhangi bir kayıt tutma geleneğine sahip olmadıkları için günümüz kırsal alanlar üzerine tarihçilik yapanların işlerinin zor olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın kayıt tutmama geleneği sadece kırsala ait değildir. İlber Ortaylı’ya göre, Osmanlı toplumunda aynı şey kentli insanlar için de söz konusudur. Nitekim bu konuda şöyle demektedir; “...bir kentli Osmanlı doğar, kaydı yoktur (evde Kur’an-ı Kerim’in bir köşesine yazılmış), mektebe gider kayıt yok. Ölümü deklare edilmez, kayıtlara geçirilmez. Doğum ve ölüm kaydını tutmak, sırf Müslümanlara has bir eksiklik değildir. Museviler için de aynı eksiklik geçerlidir.”⁴⁹

Biz bu araştırmada, 1840 yılına ait temettüat defterleri ve 19. yüzyılın il yarısına ait şer’iye sicilleri vasıtasıyla Balıkesir Kazası köylerinin sosyo-ekonomik durumlarını ortaya koymaktan ziyade, köylerin sosyal yapısını ve 19. yüzyıl ortalarında Balıkesir Kazası köylerindeki gündelik hayatın izlerini temettüat defterlerinin ve şer’iye sicillerinin satır aralarından okumaya çalıştık. Ayrıca köylere ait bu bilgilerin doğruluğunu, saha araştırmalarıyla da desteklediğimiz gibi; bir Osmanlı köylüsünün gündelik hayatında nelerle uğraştığı noktasında, bu defterlere ek olarak Balıkesir şer’iye sicilleri, arşiv belgeleri ve ikinci el literatürden de yararlandık. Dolayısıyla bu araştırma,

48 Ortaylı, a.g.m., s. 140.

49 Ortaylı, a.g.m., s. 140-141.

19. yüzyıl Osmanlı köy hayatının ve gündelik yaşamın ortaya konulmasında, temettüat defterlerinin ve şer'îye sicillerinin nasıl kullanılabileceği yönünde bir deneme niteliğini de taşımaktadır.

Adından da anlaşılacağı gibi araştırma sahamızı 19. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir Kazası ve o yıllarda kazaya bağlı olan merkez köyleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 19. yüzyılın ilk yarısına kadar mevcut belge ve defterlerde adına rastladığımız ve günümüzde de Balıkesir ili sınırları içerisinde ve merkez köyleri arasında bulunan, kuruluşu 19. yüzyıl öncesine dayanan yirmi dört köy oluşturmaktadır.⁵⁰ Köylerin seçiminde bir yöntem kullanılmamış; mevcut kaynaklar bu köyleri kapsadığı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bu köylerin temettüat kayıtlarının fotokopilerinin alınmasına izin verildiği için adı geçen köyler esas alınmıştır. Buradan hareketle eserde araştırma sahasına 19. yüzyılın ikinci yarısında örneğin 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında, Balkan Savaşları sonrasında veya Cumhuriyet döneminde mübadele, göç gibi herhangi bir sebeple Balıkesir iline gelmek zorunda kalan ya da göç ettirilen köyler araştırma konumuzun dışında tutulmuştur.

Araştırmanın zaman olarak sınırlarını ise; 19. yüzyılın ilk yarısı, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki ilk on yıl, yani 1850'lere kadar olan dönem oluşturmaktadır. Bu dönemin seçilmesindeki amaç; Tanzimat'la birlikte Osmanlı devlet ve toplum yapısında başlayan değişmelerin ve devletin tarımsal üretime müdahale etmeye başlaması ve tarımı geliştirmeye yönelik çabalarının Balıkesir köylerine yansımalarını izleme isteğidir. Ayrıca bu dönemin ortaya konulmasına yardımcı olacak Balıkesir Kazası köylerine ait temettüat defterleri, şer'îye

50 Bu köyler şunlardır; Gökköy, Mendeşore (Balıklı), Ziyaretli, Çobanlar, Çayırhisar, Kabaklı, Kesirven (Akçakaya), Kamçılı, Karamanköy, Aslıhan, Kavaklı, Çağış, Atköy, Aslıhantepeciği, Akçaköy, Çinge, Atanos (Ovaköy), Yakupköy, Çandır, Eftelle (Pamukçu), Halalca, Nergis (Çiçekpınar), Paşaköy, Kocaavşar.

sicilleri ve arşiv belgelerinin varlığı da konunun zaman olarak sınırlandırılmasında etkili olmuştur. Araştırmada Balıkesir Kazası'na bağlı merkez köylerini kapsayan temettüat kayıtlarından başka o yıllarda Balya Kazası'na bağlı olan ve 1840 yılı sayımı Kocaavşar Köyü temettüat defteri ile iki sayım (1840 sayımı ile 1844 sayımı) arasındaki farkı ortaya koymak için 1844-1845 yılı sayımı Kepsut Kazası'na bağlı İğdiç Köyü temettüat defterinden de yararlanılmıştır.

Bu araştırmada Osmanlı tarihinin sosyo-ekonomik tarafından daha ziyade Balıkesir örneğinde sosyo-kültürel yanına dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Burada sosyo-kültürel tarihten kasıt; belgelerin bizi yönlendirdiği şekliyle Osmanlı köylüsünün sadece vergi defterlerinde köylülerin bir rakamdan öteye geçmeyen varlığının yadsınarak, bir birey ve birlikte yaşadıkları ortamda bir toplum olarak geliştirdikleri sosyal ve kültürel ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Daha açık bir ifadeyle burada yapılmak istenen; tarih yazımlarında Osmanlı köylüsünün vergi defterlerindeki sessiz yığınlar ve pasif bir değişken olmaktan çıkartılıp etken ve rol oynayıcı bir yapıya kavuşturulma çabasıdır. Sosyo-ekonomik tarihçilik bugün sadece toplumların üretim ve ticaret etkinlikleri üzerinde durduğu için pek çok tarihçi tarafından tenkit edilmektedir. Bu noktada kültür tarihçiliği ise, çok zor bir iştir. Çünkü belgelere ulaşmak zor olduğu gibi kullanılabilir belge sayısı da kısıtlıdır. Biz bu araştırmada Osmanlı tarihçiliğinin eksik bırakılmış yanı olan Osmanlı kültür tarihine Balıkesir köyleri ekseninde dikkatleri çekmeye çalışacağız.

Dünyada köy tarihçiliğinin son yirmi yılda sosyal tarihin bir devamı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dünyada sosyo-ekonomik tarih anlayışı çok fazla materyalist bir tarih söylemi ortaya koyduğu için, tarihçiler arasında sosyo-ekonomik tarihçiliği tamamlar nitelikte kültür tarihçiliği yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda bizim araştırmamız, bir sosyo-ekonomik tarih değil, dünyada tarihçilikte geline

noktaya göre, son yıllarda önem kazanmış olan kültür tarihçiliğine bir giriş ya da bir kültür tarihi denemesi mahiyetindedir.

Son yıllarda yapılan incelemelerde Osmanlı toplumunda köylünün devlete olan mali mükellefiyetlerine göre, sosyal ayrımı nispeten yapılabilmıştır. Ancak hâlâ köylünün köyündeki gündelik hayatında nasıl yaşadığı, nasıl barındığı, nasıl beslendiği, nasıl ürettiği, ürettiklerini nasıl muhafaza ettiği ve pazarladığı, neler ürettiği, karşılaştığı güçlüklerin neler olduğu, aile yapısı, şehirler ve diğer yerleşim birimleriyle ilişkisi hakkında geniş fikirler ortaya konabilmiş değildir. Balıkesir köyleri örneğinde, 19. yüzyıl Osmanlı köylüleri hakkında ve şeri'ye sicilleri, temettüat defterleri ve arşiv belgeleri ışığında yapılan bu araştırma, bu konudaki boşluğu doldurmak iddiasında olmayıp, yalnızca belirtilen alanda, 19. yüzyıl Balıkesir köylüsü ekseninde bir sosyo-kültürel tarih denemesi niteliğindedir. Ayrıca bu araştırma Osmanlı geneline teşmil edilemez. Bununla birlikte bir yan ürün olarak Balıkesir yerel tarihine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak burada, köylere ait arşiv belgelerini saha çalışmalarıyla da desteklemek suretiyle Balıkesir örneğinde köy hayatının aydınlatılmasına küçük de olsa katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Türkiye'de bu konuda yapılmış araştırma sayısının kısıtlı oluşu, bizi bu alanda çalışmaya yönelttiği gibi, köyde doğup büyümüş olmamız da bunda etkili olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
BALIKESİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. Balıkesir Coğrafyası

Balıkesir, Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde bulunmaktadır. Yüzölçümü 14.456 km² olup, 39° 04' ile 40° 40' kuzey enlemleri ve 26° 02' ile 29° 02' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Batıda Çanakkale, güneyde İzmir ve Manisa, doğuda Kütahya ve Bursa illeriyle komşu olan Balıkesir'in hem Marmara ve hem de Ege Denizi'nde kıyıları bulunmaktadır. İl sınırları içine, Marmara Denizi'ndeki Marmara, Türkeli ve Paşalimanı adalarıyla, Ege Denizi'ndeki Alibey Adası da girmektedir. Balıkesir, Batı Anadolu'nun Marmara kıyılarına yakın kısımlarında, doğu-batı istikametli ovalar ve göller, Ege Denizi'ne doğru açılan, yine aynı istikametli geniş vadiler arasına yerleşmiş, Bursa-Gelibolu, Bursa-Kütahya, Kütahya-Gelibolu, Manisa-Bursa ve Manisa-Gelibolu gibi birtakım doğal yol ağlarının birleştiği noktada bulunmaktadır. İklimi tarıma elverişli olup yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı, zaman zaman da sert geçer. İlin % 45'i orman, % 8'i mera, % 33'ü tarım arazilerinden oluşmaktadır. Sulanabilen arazisi ise, 83.582 hektardır.⁵¹

51 Araştırmamızın amacı şehrin coğrafyasını değerlendirmek olmadığından Balıkesir coğrafyası hakkında bu kadar bilginin yeterli olduğu görüşündeyiz. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", C. II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul: 1982, s. 1102-1118; Besim Darkot, "Balıkesir", **İA**, C. II, MEB Yayınları, İstanbul: 1970, s. 276-277; Mücteba İlgürel, "Balıkesir", **DİA**, V, İSAM Yayınları, İstanbul: 1992, s. 12; **Ana Britannica**, "Balıkesir", III, Ana Yayıncılık, İstanbul: 1987, s. 248-249; Abdullah Soykan, Ayhan Özoğul, Talat Koç, "Coğrafya", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 74-120.

B. Tarihte Balıkesir

1. Balıkesir Adının Anlamı

Geçmişte birkaç kez değişmiş olduğu anlaşılan Balıkesir adının nereden kaynaklandığı konusunda değişik görüşler vardır. Tarihlerde Balıkesir çevresinde adı geçen en eski yerleşim yeri Akhyraous (Akireos) kentidir. Bu nedenle Balıkesir'in ilk adının, Akhyraous olduğu yönünde iddialar vardır.⁵² Fakat bu yerleşim yerinin, Balıkesir'in 25 km doğusunda bulunan Kepsut'un yerinde olduğu tahmin edilmektedir.⁵³ Bununla birlikte Roma ve Bizans dönemlerinde İzmir'den İstanbul'a ulaşan yol üzerinde Akhyraous ve Hadrianoutherai kentleri bulunuyordu. W. M. Ramsay, Akhyraous kenti ile aynı yol üzerinde bulunan Hadrianoutherai kentlerinden birisinin Balıkesir kenti olması gerektiğini ileri sürmektedir.⁵⁴ Kepsut'un 5 km doğusundaki Beyköy'de bulunan harabelerin bölgede Akhyraous kentinden sonra kurulduğu düşünülen Hadrianoutherai⁵⁵ kentine ait olduğu zannedilmektedir.⁵⁶ Bütün bunlara karşın, kaynaklar kesin bir bilgi vermemekle birlikte, Kepsut ile Balıkesir arasındaki mesafe

52 Bu konuda Aydın Ayhan, Balıkesir'in "Apaia" veya "Apai Kampus" isimli ovanın batısında yer aldığını söylemektedir. Bu görüş Balıkesir'in ilk adının "Akireos" olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bkz.: Aydın Ayhan, "Antik Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 10. Yine Şehabeddin Ömeri (1301-1349) Mesalik-ül Ebsar'ında bu kentten "Karesioğlu Demirkan'ın ili Mali Kısra veya Akhara" şeklinde bahsetmektedir. Bu durum Akhara adının Akhyraous'tan gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Bkz.: Zeynep Mercangöz, "Bizans Çağında Balıkesir", **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 38.

53 Bkz.: Komisyon, **Balıkesir İl Yıllığı 1967**, İstanbul 1967, s. 43.

54 Bkz.: William M. Ramsay, (Çev.) Mihri Pektaş, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, İstanbul: MEB Basımevi, 1960, s. 168.

55 Hadrianus'un müstahkem beldesi anlamındadır. Bkz.: Besim Darkot, "Balıkesir", **İA**, II, s. 276.

56 Bkz.: Besim Darkot, "Balıkesir", **İA**, II, s. 276.

göz önüne alındığında bu iki şehirle ilgili olarak ileri sürülen görüşlerin pek de isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁷

Elde ettiğimiz son bilgilere göre, araştırmacılarca Hadrianoutherai kenti şimdiki Balıkesir'in bulunduğu yerde konumlandırılmakta olup; bu kent, F. W. Hasluck'a göre Kyzikus ve Miletopolisten Pergamon'a giden yolun üzerindedir.⁵⁸ L. Robert ise, onun şimdiki stadyumun bulunduğu yerde aranması gerektiğini söylemektedir.⁵⁹ Efsaneye göre İmparator Hadrianus başarılı bir av partisinin arkasından bu kenti kurmuştur. W. Ramsay, Bizans belgelerinde, Hadrianoutherai'nin Kyzikos'a bağlı bir piskoposluk olarak varlığını işaret eder. Ancak ona göre bu kent daha sonraları yerini Akhyraous'a bırakmış görünmektedir. Kuruluş efsanesi ve erken tarihli kilise kayıtlarında adına rastlanması, Hadrianoutherai'nin bir Geç Roma/Erken Hristiyan kenti olduğuna işaret etmektedir.⁶⁰

Balıkesir ile özdeşleştirilen bir diğer kent olan Akhyraous, W. Ramsay'e göre; ya Hadrianoutherai'ye Bizans'ın verdiği bir isimdi ya da ona komşu başka bir yerleşimdir.⁶¹ Günümüzde bu kent hakkında araştırmacılarca kabul edilen görüş ise, Akhyraous'un Mysia'da Makestos (Simav) Nehri'ne bakan bir konumda bulunduğu ve bugünkü Balıkesir'in yakınında olduğudur.⁶²

57 Bkz.: Aynur Ünlüyol, **Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995, s. 10.

58 Bkz.: Zeynep Mercangöz, "Bizans Çağında Balıkesir", **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 36.

59 Bkz.: Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Yayınları, İstanbul: 1993, s. 40.

60 Mercangöz, a.g.m., s. 36.

61 William M. Ramsay bundan başka Akhyraous şehri hakkında; "Akhyraous, Hermos la Kaikos vadilerinden Miletopolis ve Constantinople'a giden büyük yolun üzerinde idi. Bu yol Balıkesir'den de geçmektedir..." demektedir. Bkz.: William M. Ramsay, (Çev.) Mihri Pektaş, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, İstanbul: MEB Basımevi, 1960, s. 168.

62 F. W. Hasluck'un bu konudaki önermesinden sonra bugün pek çok araştırmacı, Pamukçu yakınındaki kale kalıntısının Akhyraous olduğu

Balıkesir adının kaynağı hakkında bir başka iddia da, Roma İmparatoru Hadrianus'un bölgede avlanmak maksadıyla inşa ettirdiği bir şato olan Paleo-Castro (Eski Hisar)'dan geldiği⁶³ ve Balıkesir sözcüğünün de Paleo-Castro sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olduğudur.⁶⁴ Osmanlı tarihçilerinden Paul Wittek de, Paleo-Castro'nun Bizans döneminde var olduğunu ve bu ismin o dönemden intikal ettiğini ileri sürmektedir.⁶⁵ Yine W. M. Ramsay, Balıkesir adının "Balıkhisar" yani "Hisarşehri" demek olduğunu söylemekte ve bu adın Bizans döneminde kullanılan Paleo-Castro yani "Eski Hisar"a benzetmek amacıyla tahrif edilmiş olabileceğini ilave etmektedir.⁶⁶ Balıkesir ovasında yerleşmeyi ve iktisadi faaliyetleri inceleyen Denker, şehrin tarihî yapısından bahsederken, Balıkesir adının Paleo-Castro'dan geldiği görüşünü doğru bulduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte aynı yazar, şehrin içerisinde Karesi Beyliği'nden daha önceki devirlere ait bir ize rastlayamadığını da ifade etmektedir.⁶⁷ Yine İsmail Hakkı Uzunçarşılı

konusunda anlaşılmıştır. Kale, Balıkesir'in 13 km güneyindeki eski Eftelle köyü, bugünkü Pamukçu beldesinin yaklaşık 5 km güneydoğusunda, İkizcetepeler olarak bilinen bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Bkz.: Zeynep Mercangöz, "Bizans Çağında Balıkesir", **Bittek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 36.

63 Besim Darkot, a.g.mad., s. 276.

64 **Yurt Ansiklopedisi**, a.g.mad., 1119.

65 Bkz.: Paul Wittek, (Çev.) Orhan Şaik Gökyay, **Menteşe Beyliği 13. ve 15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik**, Ankara: TTK Yayınları, 1944, s. 20.

66 W. M. Ramsay, **a.g.e.**, s. 168. Ayrıca Bilge Umar, bu kelimenin Helen dilinde "Eski Hisar" anlamına geldiğini ve Balıkesir kentinin geç Bizans döneminde de böyle anıldığını, şimdiki şehrin isminin de bundan bozma olduğunu söylemektedir. Bkz.: Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihî Adlar**, İnkılâp Yayınları, İstanbul: 1993, s. 632.

67 Denker, şehrin bulunduğu yerde Bizanslılar devrine ait küçük bir kermerin ve seramik küplerin bulunması ve şehrin merkezinde Hisariçi olarak adlandırılan mahallenin iki yerinde sur duvarlarını andırır kalıntıların mevcudiyeti dışında şehir içinde Karesi Beyliği'nin eveline ait başka hiçbir ize rastlamamıştır. Buna göre Balıkesir şehrinin bir Ortaçağ şehri olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz.: Bedriye Tolun

Karesi Vilâyeti Tarihçesi adlı eserinde, Balıkesir şehri üzerine yaptığı araştırmalarda Paleo-Castro ismine tesadüf etmediğini söylemektedir.⁶⁸ Bununla birlikte, Pars Tuğlacı'nın **Osmanlı Şehirleri** adlı kitabında, Balıkesir'e eskiden Paleo Kastro denildiği kayıtlıdır.⁶⁹

Balıkesir adının nereden geldiği konusunda ortaya atılan bir başka görüşe göre ise, Pers kral ailesinden “Balı Kısra” buraları görmüş, çok beğenmiş, bu nedenle yöreye önceleri Balık Kısra, daha sonraları da Balıkesir denilmiştir.⁷⁰ Uzunçarşılı ise, adı geçen eserinde, doğruluğuna pek de itibar etmediği bu

Denker, **Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler**, İÜEF Yayınları Nr. 1530, İstanbul: 1970, s. 38-39. Aynı şekilde, İbn Batuta da Demirhan Bey zamanında Balıkesir'e geldiğinde; şehirde halkın Cuma namazlarını kılacağı bir caminin bile olmadığını, bu nedenle namazlarını ağaçlar altında gölgeliklerde edâ ettiklerini söylemektedir. Bkz.: Ebu Abdullah Muhammed İbn Batûta Tancî, (Çev. İnc. ve Notlar) A. Sait Aykut, **İbn Batûta Seyahatnamesi: I**, İstanbul: YKY, 2000, s. 428. Ayrıca bkz.: İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, MEB Yayınları Nr. 494, İstanbul: 1993, s. 44.

68 Buna karşın Balıkesir'in doğusundaki Yılanlı Dağ'ın eski isminin Pelekas olduğunu ve bunun Balıkesir ismiyle münasebetinin tetkik edilmesi gerektiğini belirtmeden de geçememiştir. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (Yay. Haz.) Abdülmecit Mutaft, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, 2. Baskı, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 7, Balıkesir: 2000, s. 49.

69 Bkz.: Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul: 1985, s. 42-43. Ayrıca, F. W. Hasluck eski haritalarda Balıkesir'in Paleo-Castro olarak gösterilmesine karşın zamanla Baluk Hissar (yani balık kale) adının geliştiğinden bahsederek, 1545 civarına tarihli Gastoldi'nin haritasını kaynak vermektedir. Aslında söz konusu haritada Paleo-Castro değil Poli Castro yazılmıştır. Yine 1659 tarihli Cluvar Philip'in haritasında da Poli Castro şeklinde geçmektedir. Muhtemelen poli sözcüğü Yunanca eski demek olan “palaeo” veya “palaio” yerine yanlışlıkla yazılmıştır. Bunun yanında pek çok haritada da 1697 tarihli Allard Correl'in, 1698 tarihli Giacomo'nun haritalarında olduğu gibi, bugünkü Balıkesir'in daha geç döneme ait, 1774 tarihli Giovanni Antonio'nun haritasında ise Kara Dağ'ın hemen yanında Balık Esiri görünmektedir. Bkz.: Zeynep Mercangöz, “Bizans Çağında Balıkesir”, **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 38-39.

70 Bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, “Balıkesir”, II, İstanbul: 1982, s. 1119.

görüşünü zikrederken Balıkasrı'dan, Fars (İranlı) vezirlerinden birine mensup olduğu için Belikisra'dan veya yanlış tertip ile "Poli Kayzers'den bozma imiş" diyerek bu görüşün uydurma bir rivayetten ileri geçmediğini belirtmektedir.⁷¹ Balıkesir isminin nereden geldiği konusunda ortaya atılan diğer bir kelime de, eski dönemlerde bu bölgeye hâkim olan Perslerden, "Peliy kestrü" Persçe kelimesinden türemiş olduğudur.⁷² Bu konudaki diğer bir görüş ise, "Balcea"dan gelebileceğidir ki, bu kelimenin değişikliğe uğradığı, inceltilerek de Balıkesir hâline getirildiği tahmin edilmektedir.⁷³

Balıkesir adının "Bulakhisar" ya da "Balıkhisar" isminden geldiğini ifade eden diğer kaynakların yanında,⁷⁴ Uzunçarşılı, "balık" sözcüğünün eski Türklerde şehir anlamına geldiğini ve bunun da "Hisarşehri" demek olduğunu açıklamaktadır.⁷⁵ Bu görüşünü doğrulamak amacıyla da "sahn-ı hisar" mahallesini delil olarak ileri sürmektedir.⁷⁶

Bütün bunlardan başka, 17. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv belgeleri ve Balıkesir şer'îye sicillerine dayanılarak hazırlanan, şehrin fiziki, demografik ve sosyo-ekonomik yapısını ele alan bir doktora tezinde, Balıkesir adının kaynağı ile ilgili olarak, Paul Wittek ve W. M. Ramsay'ın ileri sürdüğü Roma İmparatoru Hadrianus'un Balıkesir'de Paleo-Castro denen bir şato yaptırdığı ve bu kelimenin "Hisar Şehri" anlamına geldiği fikri kabul edildiği gibi, şehrin adının Balıkesir şeklinde türetilmiş olduğu görüşü benimsenmiştir.⁷⁷ Bu duruma Osmanlı

71 Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 48.

72 Aydın Ayhan, **a.g.m.**, s. 10.

73 Bkz.: Komisyon, **Balıkesir İl Yıllığı 1967**, İstanbul 1967, s. 43.

74 Bkz.: **Ana Britannica**, "Balıkesir", III, Ana Yayıncılık, İstanbul: 1987, s. 249.

75 Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (Yay. Haz.) Abdülmecit Mutfak, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, 2. Baskı, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 7, Balıkesir: 2000, s. 49.

76 Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 49.

77 Mustafa Murat Öntuğ, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

dönemi belgelerinde şehrin isminin “Balıkesîr” olarak geçmesi de örnek verilmektedir.⁷⁸ Öbür yandan, 18. yüzyılın ilk yarısına ait Balıkesir şer’iye sicilleri esas alınarak Aynur Ünlüyol tarafından hazırlanan diğer bir doktora tezinde Balıkesir adıyla ilgili değişik bir yaklaşım sunulmaktadır. Buna göre Ünlüyol, Balıkesir isminin, 16. yüzyıl tapu tahrir defterleri ve 18. yüzyıl Balıkesir şer’iye sicillerinde “Balıkesîr” şeklinde yazılmasından yola çıkarak, “kesir” kelimesinin Arapça’da bolluk ve çokluğu ifade ettiğini, Balıkesir’in de balı çok olan memleket anlamına geldiğini düşünmüşse de, siciller üzerinde yaptığı incelemelerde Balıkesir’de balın çok üretildiğine dair bir bilgi bulamadığı için bu görüşünden vazgeçmiştir.⁷⁹ Bunun yerine, sicillerde çokça kaydına rastladığı üzüm bağlarının ve şarap üretiminin çokluğunu işaret eden kayıtlara rastlamasından dolayı şehrin isminin, Paleo-Castro’dan bozma bile olsa “Balıkesîr”den değil, “Bağıkesîr”den türemiş olabileceği tezini öne sürmektedir.⁸⁰

Buraya kadar söylenenlerin sonrasında açıkça görülmektedir ki, Balıkesir şehrinin ismiyle ilgili olarak kaynakların hepsi bu konuyu tam anlamıyla açıklamaktan uzaktır. Eserlerde iddia edilen görüşlerin pek çoğunun da, ilmi bir dayanak

78 Öntuğ, a.g.t., s. 11.

79 Bkz.: Aynur Ünlüyol, **Şer’iye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995.

80 Bkz.: Aynur Ünlüyol, a.g.t., s. 12. Bu konuda Ünlüyol’un bu tezini doğrular bir şekilde, Öntuğ’un yaptığı araştırmalara göre; 17. yüzyılda Balıkesir kadı sicillerinde şehrin etrafında çok sayıda bulunan bağlara bekçi atanmasına ilişkin kayıtlardan ve narh listelerinde geçen üzüm satış fiyatlarının çok sık belirlenmesinden şehirde en yaygın tarım sektörünün bağcılık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 17. yüzyıla ait tereke kayıtları da, Balıkesir’de pek çok ailenin şehir ve çevresinde yaygın olarak üzüm bağlarına sahip olduklarını doğrulamaktadır. Bkz.: Mustafa Murat Öntuğ, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s. 271.

noktasından uzak olduğu görülmektedir. Şehrin ismiyle ilgili hemen bütün iddialar bir rivayetten öteye geçmemektedir. Sonuç olarak, Balıkesir adının anlamı ve kaynağı hakkında uzmanlarca etimolojik bir incelemesinin yapılmasının gerekli olduğu görüşündeyiz.

C. Balıkesir'in Tarihsel Gelişimi

1. Antik Dönem

Balıkesir şehrinin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Şehrin tarih öncesi dönemine ilişkin pek az veri vardır. Sınırlı arkeolojik araştırmalardan, bölgenin tarih öncesi devirlerden beri meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yapılan kazılarda daha çok İlk Tunç Çağı'ndan kalma buluntulara rastlanmıştır. Bunlar özellikle Naipli Köyü ve çevresinde elde edilmiştir.⁸¹

Balıkesir şehrinin kurulduğu bölge İlk ve Ortaçağlarda Mysia adıyla biliniyordu.⁸² Kuzeybatı Anadolu'nun aşağı yukarı bugünkü Balıkesir ilinin sınırlarını oluşturan Mysia toprakları,⁸³ kuzeyde Marmara Denizi (Propontis), batısında Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, güneyinde Saruhan Sancağı (Lidya), doğusunda Adırnaz Çayı (Ryndacus) ile çevrilmiştir. Bu sınırlar sabit olmayıp zaman zaman Lidya, Biga ve

81 Buluntular arasında tunç silahlar, taş aletler, bıçaklar, çeşitli tarım araçları, bitki ve tahıl saklamak için kullanılan depolar vardır. Bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1119.

82 Hitit yazılı metinlerinde kuzeybatı Anadolu sahillerinde kurulduğu tahmin olunan Assuva memleketinin Antikçağ'daki ismi Misya (Mysia)'dır. Bkz.: Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara: 1991, s. 121.

83 Mysia topraklarının günümüzdeki sınırlarını, yaklaşık olarak Balıkesir ilinin tümü, Manisa ilinin kuzey, İzmir ilinin kuzeybatı, Bursa ilinin güneybatı, Kütahya ilinin batı ve Çanakkale ilinin de doğu uç bölümü oluşturmaktadır. Bkz.: Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK Yayınları, Ankara: 2001, s. 39.

kısmen Bithynia (Hüdavendigâr)'yı, batıda Gönen Çayı (Aesepus)'nı ve Bergama'yı da içine almaktaydı.⁸⁴

Misya'ya ilk yerleşen kavim İÖ 2000'lerde Bitinler olmuş ve bölge, bu nedenle Bithynia adıyla anılmıştır.⁸⁵ Bölge daha sonra sırasıyla Lidyalılar (İÖ VII. yy), Persler (İÖ 546-334), Büyük İskender İmparatorluğu (İÖ 334-323), Seleukoslar (İÖ 305-90) ve Bergama Krallığı (İÖ 279-133)'nin hâkimiyetinde kalmıştır. Bergama Krallığı'nın ortadan kalkmasından sonra (İÖ 133) Balıkesir, Roma Cumhuriyeti'ne bağlanarak yeni oluşturulan Asia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. İmparatorluk 395 yılında ikiye ayrıldığında Balıkesir, Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kalmıştır.⁸⁶

Balıkesir bölgesi VII. yüzyıldan sonra, İslam ordularının uğrak yeri hâline gelmiştir. Özellikle, 672-678 ve 718 yıllarında İstanbul'u iki kez kuşatma girişiminde bulunan İslam orduları, bir ara Misya'da konaklamışlardır. 675 yılında Emevi Halifesi Muaviye bin Ebû Süfyan'ın komutanlarından Süfyan bin Avf kumandasındaki Arap ordusu donanmayla ilk defa İstanbul'u kuşatmış ve Araplar, İstanbul kuşatmasından dönerken Misya bölgesinde konaklamışlardır. 718 yılında ise, Müslim bin Abdülmelik komutasında Arap ordusu ikinci defa İstanbul'u kuşatmaya giderken Bergama ve Edremit Körfezi'ni yağmalamıştır. Bununla birlikte Arapların Misya'daki faaliyetleri gelip geçici olduğundan bölgedeki Bizans egemenliği 13. yüzyıla kadar sürmüştür.⁸⁷

84 Misyalılar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (Yay. Haz.) Abdülmecit Mutfak, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, 2. Baskı, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 7, Balıkesir: 2000, s. 3-20.

85 Strabon'a göre bölgenin en eski sakinleri Bitinler, Mizler ve Friglerdir. Bkz.: Strabon, (Çev.) Adnan Pekman, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)**, 4. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 71.

86 Bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1119-1122; Mücteba İlgürel, "Balıkesir", **DİA**, V, İstanbul: 1992, s. 12-13; **Ana Britannica**, "Balıkesir", III, İstanbul: 1987, s. 249-250.

87 Bkz.: Aydın Ayhan, "Antik Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 15; Mücteba İlgürel, "Balıkesir", **DİA**, V, İstanbul 1992, s. 13.

2. Selçuklular Dönemi

Selçukluların Bizanslılara karşı yaptıkları Malazgirt Savaşı (1071)'ni kazanmaları sonrasında Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı. Bu zaferden hemen sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ı Anadolu'yu fethetme görevlendirdi. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın emrindeki Türk akıncıları, Bizans'ın kıyı kesimlerine ve sınır boylarına akınlarını sıklaştırarak Bizans İmparatorluğu'nun Marmara sahillerine kadar olan pek çok yerlerini Türk topraklarına katmışlardır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'te devletini kurmasından sonra Sızık (Belkız) ve Aydıncık (Edincik) 1076 yılında Türklerin eline geçtiği gibi, kısa zamanda Çanakkale ve civarı da Türklerin hâkimiyetine girmiştir. İşte muhtemelen Balıkesir de bu sırada fethedilmişti.⁸⁸

Malazgirt Zaferi ile Anadolu'daki Bizans kara savunması çökmüş, Türk akıncıları Ege ve Marmara kıyılarına yayılmışlardı. Özellikle, İzmir'de büyük bir donanma kuran Çaka Bey komutasındaki Türk akıncıları, kısa bir süre içinde, olağanüstü başarılar elde etmişlerdir. İzmir, Çaka Bey tarafından alınarak, burada güçlü bir beylik kurulmuştur. Sonrasında Çaka Bey, Bizans içlerine kadar akınlar yaparak, Bizanslıların Ege Denizi'ndeki egemenliklerini tehdit etmeye başlamıştır.⁸⁹

Bizans İmparatoru Alexios, Anadolu'daki Türk ilerleyişine daha fazla dayanamayarak, Süleyman Şah'la 1081'de bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmayla, bütün Anadolu'yu Türklere bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ile Çaka Bey'in arasının açılması ve Çaka Bey'in 1096 yılında ölümü üzerine bölgedeki Türk hâkimiyeti tehlikeye girdi. Yeni fethedilen topraklarda tam bir yerleşme

88 Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, s. 16; Mücteba İl-gürel, a.g.mad., s. 13; aynı yazar, "Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 16.

89 Bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", II, İstanbul 1982, s. 1122. Ayrıca Batı Anadolu'da Çaka Bey'in faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Çaka Bey**, TTK Yayınları, Ankara: 1966.

sağlanamadan Bizans, Haçlı ordusunu toplamaya muvaffak oldu. Bütün Batı Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Balıkesir de, 13. yüzyıl sonlarına kadar Bizans ve Türk kuvvetleri arasındaki mücadeleye sahne olmuştur.⁹⁰

Çaka Bey'in ölümüyle denizlerde büyük bir rakibinden kurtulan Bizanslılar, Anadolu'yu tekrar ele geçirmek için hazırlıklara giriştiler. I. Haçlı Seferi (1096-1099) sonrasında Bizanslılar, daha önce Türklerin eline geçmiş bölgelerin büyük bir bölümünü ve aynı zamanda Balıkesir çevresini tekrar geri aldılar. Yaklaşık iki yüz yıl Bizans yönetiminde kalan Balıkesir'de bu tarihten sonra neler olduğu hakkında Bizans kaynaklarına ulaşamadığımız için pek bilgi yoktur. Yalnız 1147 yılı sonlarında büyük bir Haçlı ordusuyla İstanbul'a gelen Fransa Kralı Saint Louis'in, Anadolu içlerine girmekten çekindiği için, İznik'ten kalkarak Balıkesir üzerinden, Bergama, İzmir ve Efes yoluyla Antalya'ya, oradan da Kudüs'e gittiği bilinmektedir.⁹¹

Misya bölgesi, dolayısıyla Balıkesir ve çevresi, 1204 yılında İznik'te kurulan Latin İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir.⁹² Bununla birlikte Batı Anadolu'ya yönelik Türk akınları artarak devam etmiştir. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğolların Selçuklu Devleti üzerindeki baskısının artması sonucu Anadolu'da istikrar bozulmuş ve bu durum, uçlarda merkezden kopma meylini beraberinde getirmiştir. 1243 yılındaki Köseadağ mağlubiyeti üzerine Anadolu'nun değişik

90 Bkz.: Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1998, s. 95-99; M. Murat Öntuğ, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s. 18.

91 Bkz.: Mücteba İlgürel, "Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 16; **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", II, İstanbul: 1982, s. 1122.

92 **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, "Bizans", II, Meydan Yayınevi, İstanbul: 1969, s. 428.

yerlerinde yirmiden fazla beylik ortaya çıkmıştır.⁹³ Bunlardan birisi de Balıkesir’de kurulan Karesi Beyliği’dir.

3. Karesioğulları Dönemi

Tarihte Karesioğulları diye adlandırılan ve 14. yüzyıl başlarında Büyük ve Küçük Misya Bölgesi’nde (Balıkesir ve Çanakkale çevresi) yerleşen bu ailenin ilk atasının, 11. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu’da, yani bugünkü Sivas ve çevresinde bir devlet kurmuş olan Melik Danişmend Gazi olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Danişmendli Devleti’ne, Anadolu Selçukluları tarafından 1178 tarihinde son verilince, Selçukluların hizmetine giren Danişmendli Türkmenleri, Bizans sınırında uç beyi olarak yerleştirilmiştir. 13. yüzyılın sonlarında, Selçukluların artık iyiden iyiye zayıfladığı sırada Danişmendlilerden Kalem Bey ile Karesi Bey Batı Anadolu’da uç beyi olarak görev yapıyordu. Bu iki bey, 1290’dan sonraki yıllarda Çanakkale ve Balıkesir çevresindeki topraklarda fetih hareketine girişmişler ve Karesi Bey, Balıkesir ve Bergama’yı da alarak, 14. yüzyılın başlarında, Karesi Beyliği’ni kurmuştur.⁹⁵

93 İlgürel, a.g.m., s. 16-17; Öntüğ, a.g.t., s. 18-19.

94 Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1988, s. 96. Karesi ailesinin soyunun Danişmendlilere dayanıp dayanmadığı hakkında farklı görüşler için bkz.: Zerrin Günel Öden, **Karası Beyliği**, TTK Yayınları, Ankara: 1999, s. 9-12. Ayrıca Elizabeth A. Zachariadou, Karesioğullarının kökeninin Danişmend hanedanına dayandırılmasının bir efsane olduğunu söylemektedir. Bu konuda bkz.: Elizabeth A. Zachariadou, (Çev.) Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, “Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 243-255.

95 Zerrin Günel Öden, **a.g.e.**, s. 12; **Yurt Ansiklopedisi**, “Balıkesir”, II, İstanbul 1982, s. 1122. Ayrıca Karesi adının anlamı hakkında değişik görüşler için bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, (Yay. Haz.) Abdülmecit Mutfak, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, 2. Baskı, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 7, Balıkesir: 2000, s. 68-69.

Karesi Beyliği'nin, merkezi Balıkesir olmak üzere sınırları dâhilinde Bergama, Fırt (Susurluk), Aydıncık (Edincik), Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Başgelembe, Kemer Edremit (Burhaniye), Edremit, Ayazmend (Altınova), Bayramiç, Kızılcatusla, Ezine ve Truva bölgesi ile Balıkesir yakınında Mendehorya (Balıklı) yer almaktaydı.⁹⁶ Beyliğin kısa zamanda hızla büyümesi, Anadolu ve Trakya bölgesinde bir yurt ve sığınacak bir lider arayışı içinde olan Türkmenlerin yerleşecekleri güvenli bir bölge hâline gelmesine sebep olmuştur. 1333 yılında Balıkesir'e gelen İbn Batuta, şehrin Karesi Bey tarafından tesis edildiğini ve oğlu Demir Han zamanında bölgeye oldukça kalabalık bir nüfus yerleştirdiğini bildirmiştir.⁹⁷ Bu dönemde Anadolu'da Moğollardan kaçan Türklerle, Dobruca'dan Ece Halil komutasında Anadolu'ya geçen Sarı Saltuk Türkmenlerinin Balıkesir'e yerleşmesi şehrin nüfusunu hızla arttırdığı gibi, canlı bir ticari hayatın başlamasına da sebep olmuştur.⁹⁸

Karesi Bey'in ölümünden sonra beyliğin toprakları oğulları arasında paylaştırılmış, Balıkesir merkez olmak üzere Marmara ve Çanakkale'ye kadar uzanan bölge Demirhan'a, Bergama merkez olmak üzere daha küçük bir sahayı kapsayan bölge ise Yahşi Han'a bırakılmıştır.⁹⁹ Karesi Bey'in üçüncü oğlu Dursun Bey ise bu durum üzerine Orhan Gazi'ye sığınmıştır. Demirhan Bey, adaletsiz ve zulme dayanan yönetimi ile halk tarafından seilmeyen kıyıcı ve kötü bir yönetici olduğundan, beyliğin ileri gelenleri Hacı İlbeyi aracılığıyla Orhan Gazi'nin yanındaki Dursun Bey'e haber göndererek

96 Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karesi Oğulları", **İA**, VI, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s. 332; aynı yazar, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1988, s. 97.

97 Bkz.: Ebu Abdullah Muhammed İbn Batûta Tancî, (Çev. İnc. ve Notlar) A. Sait Aykut, **İbn Batûta Seyahatnamesi: I**, İstanbul: YKY, 2000, s. 428. Ayrıca karş. İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, MEB Yayınları nr. 494, İstanbul: 1993, s. 44-45.

98 Mücteba İlgürel, a.g.mad., s. 13; Ünlüyol, a.g.t., s. 17.

99 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 99.

harekete geçmesini istemişlerdir. Dursun Bey de Balıkesir, Bergama ve Edincik dolaylarını Orhan Gazi'ye vermek koşuluyla onun desteğini istemiştir. Orhan Gazi de bu teklifi olumlu karşılayarak 1345 yılında Balıkesir üzerine yürümüş, Osmanlı kuvvetlerinin ve Dursun Bey'in Balıkesir'e yaklaştığını öğrenen Demirhan Bergama'ya çekilmiş ve burada muhasara altına alınmıştır. Savaş devam ederken kaleden atılan bir okla Dursun Bey ölmüş ve Bergama halkının baskıları sonucu Demirhan Bey teslim olmuştur. Bu durumda Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve Edincik gibi yerler Osmanlı topraklarına katılmıştır. Hayatı bağışlanan Demirhan Bey ise, Bursa'ya gönderilmiş ve iki yıl sonra (1347) vebadan ölmüştür.¹⁰⁰

Karesi Beyliği'nin büyük bir kısmını ele geçiren Orhan Bey, bu bölgeyi oğlu Süleyman Paşa'ya iktâ olarak vermiştir.¹⁰¹ Bununla birlikte hâlâ Bizans'ın elinde olan Edremit Körfezi ve Çanakkale'ye kadar olan yerlerin ilhakı, Sultan I. Murad'ın tahta çıkmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁰² Karesi Beyliği'ne ait sahil bölgelerinin Osmanlı topraklarına dâhil olması ile Rumeli'ye geçiş daha da kolaylaşmıştır. Yine Karesi ümerasından Hacı İlbeyi, Evranos Bey, Ece Halil ve Gazi Fazıl gibi tecrübeli devlet adamlarının Rumeli akınlarında büyük hizmetleri olmuştur. Ayrıca Karesi bölgesindeki göçebe Türk aşiretleri Rumeli'ye nakledilerek, Rumeli'nin Türkleşmesi de sağlanmıştır.¹⁰³ Bundan başka, diğer yerlerle birlikte Balıkesir yöresinden Türkmenler Rumeli'ye yerleştirilirken, emniyet amacıyla bir kısım Rumelili Hristiyanlar da Balıkesir'e getirilmişlerdir.¹⁰⁴

100 Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Karesi Oğulları", **İA**, VI, İstanbul: 1970, s. 332-333; **Yurt Ansiklopedisi**, "Balıkesir", II, İstanbul: 1982, s. 1123.

101 Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", **Belleten**, XXIX/156, Ankara: 1975, s. 667.

102 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 101.

103 Bkz.: Mücteba İlgürel, "Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 20.

104 Bkz.: **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (Sad.) H. Nihal Atsız, 1000 Temel Eser No: 23, İstanbul: MEB Basımevi, 1970, s. 53.

4. Osmanlı Dönemi

Karesi Beyliği, Osmanlılar tarafından Sultan I. Murad zamanında tamamen ortadan kaldırılınca, Balıkesir ve çevresinde, ismini bu beyliğin kurucusundan alan Karesi Sancağı oluşturulmuştur.¹⁰⁵ Murad Hüdavendigâr, büyük oğlu Bayezid'i, Kütahya Sancak Beyliği'ne, diğer oğlu Yakup Çelebi'yi de Balıkesir Sancak Beyliği'ne tayin etmiştir.¹⁰⁶ Daha sonra Yıldırım Bayezid de, Saruhan Beyliği'ni ele geçirdikten sonra Saruhan ve Karesi vilayetlerini birleştirerek oğlu Ertuğrul'un yönetimine vermiştir.¹⁰⁷ Böylece Balıkesir, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bir süre "şehzade sancağı" olmuştur.

Yıldırım Bayezid'in ölümü üzerine kardeşler arasında çıkan mücadelede İsa Çelebi bir süre Balıkesir ve Bursa'da hüküm sürmüştür. Sonrasında Çelebi Mehmet bu iki şehri ele geçirmiş ve Balıkesir'i Karesi Sancağı'nın merkezi yapmıştır. Osmanlı idari teşkilatında Anadolu eyaletine bağlı olan bu sancak, varlığını 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Osmanlı döneminde Karesi Sancağı'nın sınırları hemen hemen bugünkü Balıkesir vilayeti sınırlarına tekabül etmekteydi.¹⁰⁸

Karesi Sancağı 1592'den sonra; Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Başgelembé (Soma), Kemer-Edremit (Burhaniye), Ayazment (Altınova), Edremit, Kozak, İvrindi, Manyas, Fırt (Susurluk) kazalarını ihtiva ediyordu. 1785'ten sonra Ayvalık da kaza yapılarak buraya bağlandı. 1841 yılında eyalet teşkilatında yapılan değişiklikle Karesi, Hüdavendigâr Vilayeti'nin bir sancağı hâline getirildi. Bu sırada kısa süreli başka bazı birleşmeler, ayrılımlar olmuşsa da Balıkesir uzun

105 Sezai Sevim, "XIV.-XVI. Yüzyıllarda Balıkesir Bölgesinde İdari Yapılanma", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 01-02 Haziran 1998, Balıkesir 1999, s. 509-510.

106 Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", **Belleten**, XX19/156, Ankara: 1975, s. 667-668.

107 Nesimi Yazıcı, **Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası**, y.y., Ankara: 2003, s. 3.

108 İlgürel, a.g.mad., s. 13; Yazıcı, a.g.e., s. 4.

dönemler hâlinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Karesi Sancağı olarak varlığını korumuştur. 1881 yılında Biga'nın da bağlanmasıyla merkezi Balıkesir olan Karesi Vilayeti kurulmuştur.¹⁰⁹ Bu durum 1888'de vilayetin ilga edilip tekrar Hüdavendigâr'a bağlanmasına kadar sürmüştür. 28 Haziran 1909'da Karesi Sancağı müstakil mutasarrıflık olmuş, 1924'te bütün mutasarrıflıklar gibi vilayet hâline getirilmiştir. 1926'da ise, "Balıkesir Vilayeti" adını almıştır.¹¹⁰

109 Bu sırada kurulan teşkilat, doğrudan Balıkesir'e ait tek salname olan; **Karesi Vilayetine Mahsus Salnâme**, Balıkesir 1305'te görülebilir.

110 Mücteba İlgürel, a.g.mad., **DİA**, V, s. 13; İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.mad., **İA**, VI, s. 334.

İKİNCİ BÖLÜM
TANZİMAT'A KADAR OSMANLI ANADOLUSU'NDA
KÖYLER VE KÖYLÜLER

A. Osmanlı Klasik Dönemine Gelene Kadar Anadolu'da Kırsal Hayat

Anadolu'nun ilk çağlardan beri ekonomisi tarla kültürü ve hayvancılık üzerine kurulmuş olup; bu durum Roma ve Bizans dönemleri ile Osmanlı hâkimiyeti sırasında da aynen devam etmiştir. Anadolu'nun en eski medeniyetlerinden Hititlerin anlayışına paralel olarak Bizanslılar da; havayı, toprağı tanrıya ait bir mülk olarak nitelendirmişlerdir. Rençberler,¹¹¹ vergi ödemek yükümlülüğü altındaydı ve tarla kültürü de tahıl üretimine dayanmaktadır. Bizans döneminde halk şehirlerin kenar bölgelerinde meyvecilik ve pamuk üretimi yapıyor; hayvan olarak ise koyun, keçi, domuz, sığır ve at yetiştiriyordu.¹¹²

9. yüzyıldan itibaren İran üzerinden Anadolu'ya göç eden göçebe Türk grupları, Anadolu'nun beşeri, ekonomik ve politik yapısının değişmesine neden olmuştur. 1071 Malazgirt Meydan Savaşı'ndan önce Anadolu'ya yoğun bir göç dalgası vardır. Bu savaşta Bizans ordusunun yenilmesi sonrasında Anadolu'daki Bizans savunması çökmüş ve bu göçebe grupların kitleler hâlinde yerleşmelerini engelleyecek herhangi bir engel kalmamıştır.

Malazgirt Savaşı sonrasında gelenlerin büyük çoğunluğu o dönemde tenhalaşmış olan Anadolu toprakları üzerine

111 “Rençber” kavramının tarihsel gelişimi hakkında bkz.: Cahit Telci, “Osmanlı İktisat Literatüründe Bulunan ve Günümüzde Hâlâ Yaşayan Bir Kavram: Rençber”, **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 714-717.

112 Necdet Tunçdilek, **Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1986, s. 43-44.

gelip yerleşmiştir. Bu yerleşmede kolonizatör Türk dervişleri büyük rol oynamıştır. Hâli (boş) arazilerde zaviyelerini kuran dervişler çiftçiliğe el atmışlar, toprağı diriltmişler, bağ ve bahçeler meydana getirmişlerdir. Dervişler, Türkmen gruplarını etraflarına toplayarak onlara telkinlerde bulunmuş ve küçük köylerin tohumlarını atmışlardır. Zamanla bu zaviyeler etrafında aynı adı taşıyan köyler meydana gelmiştir.¹¹³ Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi sırasında eski yerlilerin, yani Hristiyan kır nüfusun, büyük bir kısmı batı bölgesindeki kentlere göç ettiklerinden,¹¹⁴ o tarihte Bizans'ın zayıflamasının da etkisiyle, zaten çok gevşek bir dokuya sahip olan Hristiyan köyleri arasındaki boş araziler yeni kurulan köylerle değerlendirilmiştir. Yeni kurulan köylerin halkı kısa bir zamanda tarla kültürüne yönelmişler ve göçebelikten yerleşik hayata geçişte büyük başarı göstermişlerdir. Köylerin yer seçimi konusunda yol boyları veya yollara yakın yerler ile kentlerin ve kasabaların yakın civarı tercih edilmiştir. Böylelikle, yolların onarımı da ele alınmış ve kısa bir süre içinde köylerle beraber işlek bir yol şebekesi de ortaya çıkmıştır.¹¹⁵

113 Örneğin, 16. yüzyılda Manisa'da bulunan altı köy (Kürdoğlu, Karaca Ahmed, Hamza Baba, Kozluca Baba, Sindel Baba ve Gelen Baba köyleri) adlarını köyü kuran şeyhten almıştır. Bkz.: Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara: 1989, s. 151. Ayrıca kuruluş döneminde köylerin temelini atan kolonizatör dervişler hakkında bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, Sy. 2, Ankara: 1942, s. 284-353.

114 Bu dönemde Anadolu'daki kır nüfusu köylerini terk ederek batı bölgelerindeki kentlere yığılmaları ile iç bölge kentlerinin nüfusu azaldığı gibi, pek çok köy de terk edilmiş ve Anadolu toprakları üzerinde ekilebilecek verimli sahalara sahipsiz kalmıştır. Bkz.: Necdet Tunçdilek, **Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1986, s. 48. Ayrıca bkz.: Speros Vryonis, **The Decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century**, University of California Press, Berkeley: 1971.

115 Selçuklular döneminde Anadolu'da toprağına yerleşmiş bir köy uygarlığı meydana getirilmiştir. Tunçdilek'e göre bu yeni yerleşme kanava-

Selçuklular döneminde devlet, köylüler topraklarını işlettikleri sürece mülkün kendilerinin olacağını ve işletme sürdüğü sürece mülkün miras şeklinde evlatlara geçmesini kabul ediyordu. Böylece geçinmek zorunda olan köylü toprağı işlemekle yükümlü kınılıyordu. Kır ekonomisinin temeli, evvelki dönemlerde de olduğu gibi gene tarla kültürleri ile hayvancılık faaliyetleri üzerine kurulmuştu. Ülke üzerinde zaman zaman etkisini gösteren kuraklıklar, çekirge sürülerinin ülkeyi istila etmesi gibi doğal afetler, kır sahası üzerinde yerleşik köylülerle konar-göçer aşiretlerin arasında bitip tükenmeyen saha mücadelesi ve göçebe grupların yer değiştirirken ekili arazi üzerinde büyük zararlar meydana getirmesi gibi nedenlerle toplum bazı dönemlerde sıkıntı içine düşüyordu.¹¹⁶

Bizans döneminde Marmara Bölgesi'nin verimli ovaları üzerinde köylerden oluşan yoğun bir kır nüfusu yaşıyordu. Osmanlı döneminde zapt edilen topraklar kanun gereği, mirî yani devletin sayıldığından mevcut Rum köylerine hemen hiç dokunulmadı. Bu dönemde Rum köylerinin bir kısmına bir miktar Türk nüfusu yerleşti. Köyler arasındaki boş sahalara binlerce oymak ve oba, kendiliğinden yerleştiği gibi; yeni yerleşenler yerleşim alanlarının isimlerini de değiştirdiler. Bugün Anadolu'da bulunan birçok köy, ilk oymaklarının ya da obalarının ismini taşımaktadır.¹¹⁷ Bunlardan başka, güvenlik ve savunma için çıkılması güç, korunması kolay olan tepelik yerlere, ayrıca işlek yolların üzerine kurulmuş karakollar, derbentler ve kasabaların civarına bu merkezlerin ihtiyacını

sı içinde eski Rum köylerine ve sakinlerine el sürülmemiş, böylelikle Hristiyan köyleri yeni kurulan Türk köyleri arasında yerlerini korumuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Necdet Tunçdilek, **Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1986, s. 45-69.

116 Tunçdilek, **a.g.e.**, s. 52-55.

117 Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. Baskı, İmge Yayınları, Ankara: 2001, s. 195. Ayrıca Anadolu'da oba, oymak ve cemaat adlarıyla anılan köyler hakkında geniş bilgi için bkz.: Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5. Baskı, TDAV Yayınları, İstanbul: 1999, s. 405-427.

görecek hüviyette köyler kuruldu.¹¹⁸ Bunun sonucunda da, Osmanlı Devleti toprağa bağlı yerleşik bir devlet düzenine ulaştı.

Daha önce Anadolu'ya Türklerin gelmesiyle birlikte köylerin obaların yerleşimiyle ortaya çıktığına değinmiştik. Ne yazık ki, mevcut çalışmalar bu köylerin anlaşılabilmesi için yeterli derecede değildir. Köy tarihi çalışmalarında yeterli olmamasının en önemli sebebi kaynak bulmadaki güçlüklerdir. Bundan başka saha araştırmalarının yetersizliği ve Türkiye'de sosyal bilimler alanında disiplinler arası yardımlaşmanın henüz emekleme devresinde olması,¹¹⁹ köy tarihi çalışmalarının eksikliğinde etkili olmuş olduğunu düşündürmektedir. Köy çalışmalarıyla ilgili asıl gerekli olan bir diğer eksiklik de antropolojik ve arkeolojik çalışmalardır. Köy kuruluşuna ışık tutacak arkeolojik ve antropolojik çalışma sayısının çok az ve bu tür çalışmaların ülkemizde daha çok yeni olması köy tarihi çalışmalarının önündeki en büyük engellerdendir. Bu konuda örnek bir çalışma olması açısından; Çanakkale Kara Medrese çevresindeki eski köy yerleşmeleri hakkında arkeolojik kalıntılar ve ekolojik faktörler değerlendirilerek, bu sahadaki eski köy yerleşmeleri ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.¹²⁰

118 Bu konuda bkz.: Necdet Tunçdilek, "Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişim ve Evrimi", **İÜCE Dergisi**, Sy. 23, İstanbul: 1980, s. 5.

119 Burada; Türkiye'de disiplinler arası iş birliğine; Halil İnalıcık'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve Osman Gazi dönemini aydınlatmaya yönelik Bursa ve İznik dolaylarında yaptığı arkeolojik çalışmaları örnek verebiliriz. Ayrıca İnalıcık'ın "Osmanlı dönemi arkeolojisi" adıyla başlattığı bu yeni saha araştırma tekniği ile yer üstünde veya altında kalmış arkeolojik kanıtların ortaya çıkarılarak geç Bizans ve erken dönem Osmanlı tarihinin daha iyi anlaşılması yönünde önemli katkılar sağlanacağı bir gerçektir. Bu konuda daha detaylı bilgi için İnalıcık'ın Arkeolog Gül Pulhan'la "Osmanlı arkeolojisi" üzerine yaptıkları söyleşiye bkz.: Gül Pulhan, "Halil İnalıcık ile Osmanlı-İslam Arkeolojisi Üzerine", **Cogito Dergisi Arkeoloji: Bir Bilimin Katmanları**, Sy. 28, YKY, İstanbul: 2001, s. 257-273.

120 Bkz.: Aşkıldıl Ararca, "Çanakkale'de Kara Menderes Çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri", **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 30, İstanbul: 1976, s. 119-

B. Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu'da Köy ve Köy Hayatı

Halil İnalçık, Osmanlı tarihinin 1300-1600'lü yılları arasını "klasik dönem" şeklinde nitelendirmiştir.¹²¹ Köy hayatı ve köye ait üretim teknikleri açısından bakıldığında bu klasik dönem nitelendirmesi 19. yüzyıla kadar da uzatılabilir. Çünkü üçüncü bölümde de görüleceği gibi yaptığımız araştırmalar ve ortaya çıkan bulgular bu durumu bu şekilde ifade etmemize imkân vermektedir.

Osmanlı Devleti'nde toplum, barışın ve düzenin temeli olarak görülen ve sosyal hayatın sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi için gerekli olduğuna inanılan iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan biri, saltanat beratıyla padişahın kendilerine dinî ya da idari yetki tanıdığı kimselerden oluşan yönetenler (askerî-idari-ilmiye) sınıfı; diğeri ise, idareye hiçbir şekilde katılmayan muhtelif din ve soylara mensup zümrelerden oluşan yönetilenler (reaya-tüccar, esnaf, köylü, göçebe) sınıfı idi. Reayanın¹²² görevi hangi din veya soya mensup olursa olsunlar, üretim yapmak ve vergi vermek suretiyle askerî sınıfı desteklemektir.¹²³ Köylülerin bu toplumsal halkadaki yeri, reaya yani yönetilenler sınıfıdır.

134. Ayrıca köyle ilgili yapılmış antropolojik bir çalışma örneği için bkz.: Yüksel Kırımlı, "Antropolojik Açından Dada Köyü", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul 2003, s. 35-41.

121 Bkz.: Halil İnalçık, **The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600**, Third Impression, by Phoenix, London: 1997.

122 Reaya, güdülen, idare olunan anlamına gelmekte olup; **Kâmus-ı Türkî**'de, "Bir hükümdarın hüküm ve idaresine tabi olup teklif-i emriyye veren halk" şeklinde açıklanmıştır. Osmanlılarda daha çok müstahsil köylüler için kullanılan reaya, raiyyet kelimesinin çoğul şeklidir. Bkz.: Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1998, s. 102.

123 Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 191-192.

İnalcık Türkiye'nin ana ekonomik karakterini ve sosyal yapısını; küçük köylü-aile işletmelerine, Osmanlı mîrî toprak rejimi ve çift-hane sistemine dayandırmaktadır. Nitekim İnalcık'ın, 1950'ye kadar Türkiye ekonomisi ve sosyal yapısının Osmanlı dönemindeki asırlık geleneksel esas karakterini koruduğu tespitini;¹²⁴ bu araştırmanın üçüncü bölümünde de görüleceği gibi, Balıkesir çevresi ve köyleri örneğinde daha da uzun bir zaman süresince 1980'li yıllara kadar devam ettiğini ortaya koyarak destekleyebiliriz.

Geleneksel tarım ekonomisinin esas üretim vasıtası, bir çift öküz ile çekilen sabandır. Bu traktör kullanımından önce, hayvan gücünün en etkili biçimde kullanım teknolojisini gösterir. Eski Mezopotomya uygarlıklarından beri, kuru-ziraat (dry-farming) ile buğday-arpa ekimi yapan iklim kuşaklarında, bir çift öküzle çekilen saban, en ileri tarım teknolojisi olarak zamanla dünyanın öbür bölgelerine yayılmıştır. Sabanın odun veya demirden olması, yapım dinamiği ve başka özellikler tabii zamanla önemli değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte öküz gücünün yerini traktör alıncaya kadar tarım teknolojisinde esaslı bir değişiklik görülmemiştir.¹²⁵ Bu noktada çift öküz geleneksel tarımın traktörü olup; Anadolu'da bu anlamdaki ziraat 1980'lere kadar devam etmiştir.

Geçimlik (subsistence) tarım ekonomisinin ana ürünü buğday-arpa ekimidir. Tarıma pazar ekonomisinin girmesiyle birlikte buğday-arpa ekim yerini, gittikçe daha ziyade pazar ürünleri pamuk, üzüm, incir, tütün, pirinç, ayçiçeği ve mısıra bırakmıştır. Geleneksel tarımın temeli olan emek birimi, köylü ailesidir. Bu rejimde, köylü aile ünitesi esas itibarıyla, koca, kadın ve çocuklar ve çoğu zaman evlenmiş oğullarla torunlardan oluşur; bu patriarchal (ataerkil) bir aile tipidir. Koca, aile ekonomisinin, işletmenin son söz sahibidir ve örgütleyicidir.

124 Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Basım, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 1.

125 Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında vergileme öküz sayısına ve toprağın büyüklüğüne göre yapılmakta idi. Bkz.: İnalcık, a.g.m., s. 2.

Devlet, vergi mükellefi olarak onu tanır.¹²⁶ Bunun en güzel kanıtı Osmanlı klasik dönem tahrirlerinde, vergi-nüfus sayımı, hane, yani aileyi temsil eden kocanın adıyla kayıtlı olmasıdır. Buradan hareketle bugün bile, kır kesiminde patriarchal (ataerkil) aile tipinin hâkim oluşunu gözlemek mümkündür.

Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayalıydı, dolayısıyla nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Tımar beyleri;¹²⁷ tapu sistemine göre tam, yarım veya daha az yer tasarruf eden çiftçi aileleri; mukataa ya da kesim denilen işletme biçimiyle yer işleyenler; mülk sahipleri; müsellemler, muaflar diye sınıflandırabileceğimiz gruplar köylerde oturuyorlardı. Klasik dönemde genellikle tımar ve vakıf araziler üzerinde tasarruf sahibi veya küçük şahsi çiftlik sahibi köylülerin yanında, topraksız olup ortakçılık yapan köylülere de rastlamak mümkündür.¹²⁸ Tımar sistemi içinde belli kamu görevleri üstlenen ya da savaşlar için cebelü beslemek

126 İnalçık, a.g.m., s. 2-3.

127 Osmanlı yerelinde oturan Tımar beylerinin her birinin giderleri, yerelde devlete hizmetlerinin karşılığı olarak kırsal kesimden toplanan vergi gelirinin tahsis edilmesiyle karşılanıyordu.

128 Osmanlı klasik döneminde ortakçı reaya iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, Müslüman olup, statüsü itibarıyla normal tımar reayası gibi hür olan ve üretim faaliyetlerini ortakçılık biçiminde sürdüren, bu yüzden de ortakçı ismiyle adlandırılan köylüdür. Diğeri ise, savaşlarda ele geçirilen Hristiyan kökenli savaş esirleri olup, köle statüsü ile devlet tarafından başkente yakın bazı bölgelerde toprağa yerleştirilen ve üretim faaliyetini ortakçılık biçiminde sürdüren reyadır ki; "ortakçı kul" veya "hassa kul" ismiyle anılan köylülerdir. Bu her iki ortakçılık sisteminin de Osmanlı'da yaşamı kısa sürmüş, 16. yüzyıl başlarından itibaren büyük ölçüde tasfiye edilerek, normal tımar reayası tipi hâkim kılınmıştır. Ortakçı kullar konusunda daha geniş bilgi için bkz.: I. Steinherr Beldiceanu, "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C. II, Ankara: 1981, s. 1321-1326. Ayrıca bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 575-716; aynı yazar, "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 717-724.

zorunda olan tımar beyleri, genellikle gelirleri kendilerine dirlik olarak tahsis edilmiş köylerde oturuyorlardı. Kendilerinin ve ailelerinin geçimi veya ziraatle bağlantısını koparmamak için tımar sahiplerine de bir miktar yer verilirdi ki, buna “hasa çiftlik” ya da “hasa yeri” denirdi.¹²⁹

Osmanlı çift-hane sisteminde bir aile çiftliğinin reisi, oğullarının evlenip de babalarının hanesinde yaşamaya devam ettiği bazı durumlarda, toprağı fiilen bölüp paylaşırabilmekteydi. Tapu sisteminin bir gereğı olarak aile çiftliği, baba öldüğünde oğullarınca birlikte tasarruf edilmek, ekilip biçilmek zorundaydı.¹³⁰ Asıl köylü grubunu, İnalıcık'ın “çift-hane sistemi”¹³¹ ya da “aile emeğine dayalı köylü çiftliği sistemi” diye adlandırdığı bir üretim sistemi içinde yer alan ve devletin kendilerine tahsis ettiği “raiyyet çiftlikleri”ni işleten “köylü hane halkları” oluşturuyordu. Klasik dönem Osmanlı köy toplumu, çift-hane sisteminin kurulmasında önemli rol oynayan Osmanlı tahrir defterlerindeki¹³² veriler sayesinde tanımlanmakta ve tasvir

129 Hasa çiftlikleri, köy toprakları için reaya çiftliklerinden başka sipahilerin ya bizzat kendilerinin işledikleri veya reayaya ücret karşılığında işlettirdikleri çiftliklerdir. Hasa çiftliklerinin sayısı raiyyet çiftliklerine göre çok az olduğundan ve devlet için herhangi bir gelir temin etmediğinden köylerdeki ziraî üretim içinde fazlaca bir öneme sahip değildir. Bkz.: Oktay Özel, *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. 187; Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler: I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 287.

130 Halil İnalıcık, (Çev.) Halil Bertkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600*, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 203.

131 İnalıcık'ın çift-hane sistemi konusunda geniş bir değerlendirmesi için bkz.: Halil İnalıcık, (Çev.) Halil Bertkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600*, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 187-199.

132 Osmanlılarda vergiye yönelik olarak tutulan nüfus ve arazi tahrir defterlerinde; sancak merkezi şehir başta olmak üzere her kasaba ve köyde bulu-

edilmektedir. Buna göre çift-hane sisteminin temelini, bir çift öküzle işlenebilecek bir toprak birimini tasarruf eden evli bir köylü aile (hane) teşkil ediyordu. Tasarruf edilen bu toprak birimine çift veya çiftlik deniliyordu. Roma ve Bizans'ta benzerleri bulunan¹³³ Osmanlı çift-hane sistemi, hane halkının emeği, bir çift öküzün gücü ve bu emek ve güçle işlenebilecek boyutlardaki tarım üretimi yapılan tarlalar üçlüsü arasındaki ilişkiler bütünlüğüne dayanıyordu. Günümüz Türkiye'sinde küçük aile işletmelerine dayanan köy hayatının temelinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma küçük aile işletmelerinin olduğunu söylemek pek de yanlış olmasa gerek.

Küçük Asya ve Balkanlardaki kuru tarım alanları mîrî, yani çıplak mülkiyeti devlete ait topraklardı. Toprağın çıplak mülkiyetinin elinde bulundurulması devlete, tarım maliyesinin temelini oluşturan çift-hane birimlerinin parçalanmadan devam ettirilebilmesi ve toprağın kolayca denetlenmesi imkânı veriyordu. Çünkü bu sistemde, köylü devletin toprakları üzerinde sürekli bir kiracı durumundaydı.¹³⁴ Çiftçi ölünce çiftliğin tasarruf hakkı oğluna geçiyordu. Çiftliğin parçalanmaması için ölen kişinin oğulları babalarının toprağını ortak

nan erkek nüfusun kendilerinin ve babalarının adları ile ellerindeki toprak miktarı, vergi yükümlülükleri, yapılan tarımın ve hayvancılığın türü, miktarı, tımar sistemi içinde yer alan köyün kimin tımarı, mülkü ve vakfı olduğu gibi konular mevcuttur. Bu defterler üzerine çalışan klasik dönem Osmanlı tarihçilerini "defterci" veya "defterolog" şeklinde değerlendiren yazarlar da vardır. Bu konuda bkz.: Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 147-160. Ayrıca Türkiye'de bugüne kadar tahrir defterleri esas alınarak yapılmış klasik dönem sancak çalışmaları için bkz.: Adnan Gürbüz, **XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, Dergah Yayınları, İstanbul: 2001.

133 Bu sistem, Roma'daki "iugum-caput" ve Bizans'taki "stasis" veya "zugokefalai"ye benzetilmektedir. Bu konuda bkz.: İnalcık, **a.g.e.**, C. I, s.190-191.

134 İnalcık, **a.g.e.**, C. I, s. 188-189.

işleyip vergilerini de ortak veriyorlardı. Erkek çocuk kalmamışsa, dul eşi (bive), kızı, kardeşi kısacası yakın akrabaları toprağı işlemede öncelik hakkına sahipti. Sıra, sonra ortak tasarrufta bulunan diğer kişilere, nihayet köydeki topraksız köylülere gelirdi.¹³⁵

Osmanlı'da mîrî topraklar başlıca iki kategoriye ayrılırdı: tapulu arazi ve mukataalı arazi. Tapulu arazi, tapu rejimine göre tasarruf edilen arazi, satılmayan, hibe ve vakfedilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen raiyyet çiftlikleridir. Köylü bunu kendisi işlemek zorundaydı. Üretimi kendisi düzenler, üretim vasıtaları öküz, saban ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işlerdi. Devlet ve sipahiye kanunların emrettiği bedenî hizmetler dışında karşılıksız hiçbir hizmet yapmaya mecbur olmayan köylü bu anlamda hür ve bağımsızdı. Onun emeğini kimse karşılıksız sömüremezdi. Devlet bu garantiyi vermişti. Aksi hâlde raiyyet çiftliği işlenemez ve vergiler ve sipahi dirliği gerçekleşemezdi. Bu anlamda kanunların köylünün emek ve hürriyetini garanti altına aldığını söyleyebiliriz. Tapu sistemi, köylü aileleri tarafından çiftlik ünitelerinin bağımsız ve devamlı işletilmesini garanti eden bir sistemden ibarettir. Sistemin babadan oğula intikal kuralı da bu devamlılığı sağlamak içindir. Tapu rejiminin klasik dönemdeki bu temel durumu sonraki dönemlerde, raiyyet çiftliği birimi, köylünün bağımsızlığı ve diğer elemanları değişikliğe uğramakla birlikte 20. yüzyıla kadar küçük köylü aile işletmeleri rejimi ana hatlarında korunabilmiştir. İmparatorlukta reaya, yani çiftçi aileler ve toprak birimi (yani çiftlik, bir çift öküzle işlenebilen arazi ünitesi) daima titizlikle “ekâbir”e¹³⁶ karşı korunmaya çalışılmış ve ekâbire karşı köylüler “fakir”, “yoksul”

135 Yediyıldız, a.g.m., s. 203.

136 Ekâbir; klasik dönemde tımarlı sipahi gibi devletin yereldeki temsilcilerine denilirken, daha sonraki dönemlerde eşrafa, o bölgenin önde gelen kişilerine verilen addır.

tabiri ile himayesi gerekli bir sınıf olarak ele alınmıştır.¹³⁷ Sonuç olarak devlet, mîrî arazi ve tahrir sistemi sayesinde, toprak ve reaya üzerinde sıkı bir denetim kurmaya ve çiftliklerin dağılmasını engellemeye çalıştığı gibi, büyük ekâbir çiftliklerinin ve plantasyonların ortaya çıkmasını da önleyerek son derece tutucu bir sosyal düzen kurmuştur.

Bulunduğu yöreye ve toprağın verimlilik durumuna göre, yüzölçümü 60-150 dönümlük tam bir çiftlik işleten köylü, “çift resmi” ya da “kulluk akçesi” denen bir vergi ödemektedir. Çiftliklerin büyüklüğü, toprağın yüksek kaliteli (âlâ), orta kaliteli (evsât) ve düşük kaliteli (ednâ) oluşuna göre sancak kanunnamelerinde belirtilmiştir.¹³⁸ Yarım çiftlik işletenler çift resminin yarısını öderler, daha az yeri tasarruf edenler ise medeni hâllerine ve emek potansiyellerine göre vergilendirilirlerdi. Yarım çiftlikten daha az toprak tasarruf eden köylüler fakir ya da yoksul sayılırdı. Bir çiftlikten daha fazla yer tasarruf edenler de vardı ama, bunlar istisnai idi; Osmanlı köylülerinin çoğunluğu, normal bir çiftlik yeri tasarruf etmekteydiler.¹³⁹ Osmanlı Devleti, kocası ölen kadının erkek evladı yoksa, elinden tarlasını alabilmekte ve başka bir köylüye aktarabilmekteydi. Eğer dul kadın, oğulları çalışma çağına gelinceye kadar, ırgatla idare edebilirse, onu bîve adıyla işletmenin sahibi tanıyabilirdi. Bu nedenle Osmanlı Kanunnamelerinde müzevvec yani evli erkeğe çok büyük değer verilmektedir.¹⁴⁰

16. yüzyılda köylerin büyük çoğunluğu nispeten az nüfuslu iskân üniteleri durumundaydı. Bunların çoğunun, birbirinden çok ayrı sebeplerle; mesela emniyetsizlik şartları,

137 İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 4-5.

138 Örneğin Hüdavendigâr’da bir raiyyet çiftliği, âlâ 70-80; evsât 100; ednâ 130-150 dönümdür. (Bir dönüm 920 metrekairedir.) Adı geçen kanunnamelerin metni için bkz.: Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunları ve Hukuki Tahlilleri**, C. I-VIII, İstanbul: 1990-1994.

139 Yediyıldız, a.g.m., s. 203.

140 İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 3.

hayvancılık ekonomisi, sıtma salgınları sebebiyle ova tabanlarından ve aşağı yamaç boylarından çok, ücra yerlere, yani derin vadiler, sarp dağlar ve yaylaklar arasındaki müsait düzlüklere sığındıkları ve özellikle bu yerlerde iskân oldukları beşerî coğrafyacılara tarafından tespit edilmiştir.¹⁴¹ Bu dönemde Anadolu'daki kır yerleşmeleri; sosyo-ekonomik şartlar ve yüzey şekillerinin birleşiminin izin verdiği ölçüde gerçekleşmiştir. Bu yerleşmelerin karakteristik özelliği ise; köylünün, hayat sahalarının seçiminde her şeyden evvel gizlenmek ve nispeten yollardan uzak kalmak prensibini seçmiş olmasıdır. Bununla birlikte; sayıları az da olsa tamamen ova içinde kurulmuş köyler de vardır.¹⁴²

Bütün bunlardan başka, 16. yüzyılda varlıkları Kanuni döneminde yapılmış olan sayımlardan tespit edilen köy yerleşmelerinin pek çoğunun daha sonraki asırlarda yer değiştirmiş veya izlerinin silinmiş olması, kır iskânı üzerinde çeşitli baskıların devam ettiğinin ve buna dayanamayan köylerin yeni şartlara uymak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre, kuytu sahalarda kurulmuş olan köylerin pek çoğu günümüze kadar ulaşabilmişken, açık sahalardaki yerleşmelerin büyük bir kısmı ise dağılmış veya yer değiştirmek zorunda kalmıştır.¹⁴³

Klasik dönemde geçimlerini genellikle tarım ve hayvancılıkla temin eden çoğu insanı, asayişin her yerde aynı biçimde temin edilememesi, vergi sistemlerinin ağırlığı ve gittikçe artan baskısı sonucu yurtlarını terk etmeye ve çoğunlukla arızalı sahalara çekilmeye zorlamıştır. Genellikle boş ve çoğu zaman geniş bataklıkların yer aldığı vadi içleri, aluvial sahil ovaları gibi yerler bu dönemde kronik sıtma sahaları olduğundan, bütün verimliliklerine rağmen, yaşanamaz sahalardır.

141 Bu konuda özellikle bkz.: Necdet Tunçdilek, **Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)**, İÜEF Yayınları, İstanbul: 1967, s. 19-27.

142 Tunçdilek, **Türkiye İskân Coğrafyası**, s. 20.

143 Tunçdilek, **a.g.e.**, s. 20.

olarak görülüyordu. Dışarıyla irtibat kurulabilecek yolların yokluğu, ekonomik faaliyetleri dizginlemiş ve sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu şartlarda kır ekonomisinde ziraat faaliyetleri, tamamen geçim ekonomisinin hudutları içinde kalmıştır.¹⁴⁴

1. Köy Nedir, Köylü Kime Denir?

Köy tipleri, bir coğrafi bölgeden diğerine değişkenlik gösterdiğinden ve çeşitli etnik ve kültürel geleneklerden de etkilennemelerinden dolayı tipik bir “Osmanlı köyü”nden söz etmek gerçekte bilimsel olarak mümkün değildir. Bununla birlikte İnalçık, Osmanlı toprak tasarrufu, vergilendirme ve taşra yönetimi, yani tumar rejimi bağlamında bir “köy” tarifi yapmayı denemiştir. Bu çerçevede bir köy oluşturmak için belli bir yerde toplanıp oturan köylü ailesinin varlığı yeterli değildir, çünkü bazı kırsal yerleşmeler (köy altı yerleşmeleri) beşerî coğrafyacılar tarafından köy sayılmamaktadır.¹⁴⁵ İnalçık bir yerin köy olması için belirleyici faktörün; “Osmanlı imparatorluk düzeninin tuttuğu defterlere belirli bir süre yazılmış olması” olduğunu söylemektedir.¹⁴⁶ Bu kayıtların köyü, ekili arazisinin ve otlaklarının sınırları ile toplam vergi yükümlülüğünün miktarı belli bir toprak ve komünal yaşantı

144 Tunçdilek, **a.g.e.**, s. 21.

145 Köy altı yerleşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası Esas Fikirler Problemler ve Metod”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, İstanbul: 1954, s. 1-32; Harun Tuncer, “Mezraa Kavramı ve Türkiye’de Mezraalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sy. 5, Ankara: 1995, s. 74-98.

146 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 222. İbrahim Gökçen ise köyü; “Harsî, iktisadi, içtimai, sanayi ve idari sahalardaki istihsal (üretmek), istihlâk (tüketmek), hizmet ve faaliyet münasebetleri, esas itibarıyla kendine yeten ve kendi çevresini geçmeyen bir memleket nüvesidir.” şeklinde tanımlamaktadır. Bkz.: İbrahim Gökçen, **Tarihte Saruhan Köyleri**, Berksoy Basımevi, İstanbul: 1950, s. 8. Ayrıca muhtelif köy tarifleri için bkz.: N. Köymen, “Köycülük Esasları”, **Ülkü**, IV/20, Ankara: 1934, s. 146; aynı yazar, “Köycülük Programına Giriş”, **Ülkü**, V/26, Ankara: 1935, s.132-133.

birimi olarak tanımlandığı görüşündedir. Bu değerlendirmeye göre; bir yerin köy olarak nitelendirilip nitelendirilmemesindeki temel kıstasta, köylü aile sayısının ya da ekilen arazi miktarının o kadar da belirleyici olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Bir yerin köy olduğunu asıl tayin edici olan, tarım temelli bir yerleşmenin devamlılığıdır.¹⁴⁸ Sayım işleriyle ilgilenen tahrir eminleri bu yüzden yerleşimin mezarlığı, su kaynağı, otlakları ve güvenilir yerel tanıklarca doğrulanabilecek sabit sınırları olup olmadığını sorup soruştururdu. Çoğu zaman evliyadan birinin orada gömülü olması,¹⁴⁹ köyün varlığının kesintisiz sürüp gittiğinin kanıtı sayılmıştır.¹⁵⁰ Yönetim, terk

147 Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde 18.03.1924 tarihinde kabul edilen “Köy Kanunu”nda köy, nüfus esas alınarak; “nüfusu iki binden aşağı yurtlar” ve “...cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar, bağ ve bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil ederler.” şeklinde tarif edilmiştir. Bu konuda bkz.: “Köy Kanunu”, http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste/PC1442.HM3.frameset.html, (14.10.2003).

148 Bu noktada Oktay Özel’e göre köy: “Kırsal organizasyon içinde yer alan köylü halkın (reaya) coğrafi mekân içinde yerleştikleri, bizzat oturdukları veya toprağa bağlandıkları yerlerdir.” Bkz.: Oktay Özel, **XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. VI. Oktay Özel ayrıca; “siyasi anlamda yönetilenleri, ekonomik planda ise üretenleri ifade eden” reayanın yani köylülerin devlet için tek bir fonksiyonu ifade ettiğini, onun da zirai üretim olduğunu söylemektedir. Bkz.: Aynı yazar, a.g.t., s. 21.

149 Anadolu’da bulunan köylerin genel yapısı içinde en karakteristik özelliklerinden biri de köylerin çevresinde bulunan yadırlardır. Bu konuda kadı sicillerindeki temlikler, hüccetler, beratları incelemek suretiyle Manisa örneğinde yapılmış çalışma için bkz.: İbrahim Gökçen, **Tarihte Saruhan Köyleri**, Berksoy Basımevi, İstanbul: 1950, s. 9-10.

150 Bugün Balıkesir köylerinde yapmış olduğumuz gözlemlerde; yerleşik hayata geçişinin tarihi çok eskilere dayanan köylerin pek çoğunda evliya olduğuna inanılan ve “dede” olarak nitelenen mezarlara rastlamak mümkündür. Anadolu’ya ilk Türk akınları sonrasında büyük mikyasta yeni unsurlar gelmiş; kurdukları yeni köylerde veya otokton halkın terk ettiği yerlere yerleşmişler ve buralara geleneklerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bunların başında da zaviyeler gelir. Zaviyeler bir taraf-

edilmiş köyleri eski hâllerine getirmeye çalışmıştır. Bu noktada, gelenekler ile imparatorluğun vergi tabanını koruma kaygısı, köy kuruluşuna yön veren başlıca ilkeler olmuştur.¹⁵¹ Ayrıca bir yerin köy olarak tanımlanması iki unsurun varlığını gerektiriyordu: birincisi sipahi, sultanın otoritesini ve çıkarlarını; diğeri de köy halkı arasından ya da dışarıdan getirilen, ama her iki hâlde de maaşı köylülerce ortaklaşa karşılanan kethüda veya imam, köy topluluğunu temsil ediyordu.¹⁵²

Osmanlı döneminin köyleri, genellikle bağımsız köylü hane halklarından oluşan öbekler niteliğindedir. Tarım arazisini ortaklaşa tasarruf eden ve dönem dönem tekrar parselleyip dağıtan köyler nadirdir. Bunun istisnası, mezraalarda geçici tarım yapan ya da böyle topraklarda kalıcı olarak yerleşen göçerlerdir. Bunlar daha sonra tapu sistemi çerçevesinde çift-hane birimlerinden oluşan tipik Osmanlı köylerine dönüşmüşlerdir.¹⁵³ Buradan hareketle, klasik dönem Osmanlı rejiminin, belirli bir köy tipini imparatorluğun her köşesine yaymak eğiliminde olduğu söylenebilir. Tapu sistemi içerisinde köylü, kentlilerden çok daha farklı vergiler veren ve değişik yükümlülükleri olan kendine özgü bir konuma sahiptir. Bu noktada İnalçık Osmanlı köylüsünü; “köylü babadan olup, resmî tahrirde deftere bu şekilde yazılan ve fiilen de köyde oturan kişi” olarak tarif etmektedir.¹⁵⁴

tan halkın köye ve yeni muhite ısınmasını, öte yandan dinsel duyguların sarsılmamasını temin etmekteydi. İşte bugün Anadolu’nun her yerinde rastladığımız yatırlar, vaktiyle çok gerekli bir vazifeyi yerine getirmiş eski zaviyedârlardan başka bir şey değildir. Bkz.: İbrahim Gökçen, **Tarihte Saruhan Köyleri**, Berksoy Basımevi, İstanbul: 1950, s. 10.

151 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 222.

152 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 222. Ayrıca bir yerin köy olarak tanımlanması için gerekli unsurlar hakkında bkz.: Suraiya Faroqi, “The development of the Anatolian urban network during the sixteenth century”, **JESHO**, C. XXIII, s. 3, 1980, s. 265-303.

153 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 222.

154 Bkz.: Halil İnalçık, (Çev.) Halil Berktaş, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 223.

Merkezî idarenin yereldeki temsilcileri sipahilerin de oturduğu iskân sahaları olan köylerin hemen hemen bütün faaliyet alanları ziraat ve hayvancılıktır. Bununla birlikte köyler, kendilerini çevreleyen ziraat sahasıyla birlikte ele alınması gerekir. Klasik dönemde köylerin istismar sahaları hudutlarla belli edilmiştir. Çünkü sınırları belirsiz olduğu takdirde bu durum, reaya ve dirlik sahipleri arasında problemlere yol açıyordu. Yeni tahrir yapılmasındaki amaçlardan biri de, köy topraklarının, tarla, yaylak, mezraa ve ormanların sınırlarını tayin etmektir. Tahrirden sonra çıkan sınır ihtilafları kadı tarafından mevcut defter suretlerine göre yerinde tespit olunur ve ilgililere “sınırname” verilir.¹⁵⁵

Köylerde, sınırları tayin için ekseriyetle sınır taşları kullanılmaktaydı. Sınırlamanın sadece meraa, orman vesaire bakımından reaya için değil, bizzat tumar sahibi için birçok bakımdan büyük bir önemi vardı. Çünkü bir tumar sahibi kendisine ait bir köyün sınırı içine hariçten gelip ekip biçenlerden öşür ve dönüm resmi ya da belirli bir zaman için, mesela sadece kışlayanlardan tütün (duhan) resmi, koyunlarından kışlak resmi gibi vergiler alırdı.¹⁵⁶

2. Klasik Dönemde Anadolu’da Köy Hayatı ve Devlet-Köylü İlişkileri

İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nu bir “köylü imparatorluğu” olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁷ Bu bölümde İnalcık’ın yapmış olduğu bu tespitlerin ne kadar doğru olduğu görüleceği gibi; burada ayrıca Osmanlı klasik döneminde köy, köylü ve köy hayatı konuları ele alınacaktır.

155 Bkz.: Halil İnalcık, **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Basım, TTK Yayınları, Ankara: 1987, s. XXVIII.

156 İnalcık, **a.g.e.**, s. XXIX. Ayrıca reayadan alınan vergiler hakkında geniş bilgi için bkz.: Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **AÜDTCF Dergisi**, C. V, Sy. 5, Ankara: 1946, s. 483-511.

157 Bu konuda bkz; Halil İnalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Basım, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 1-14.

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz iklim kuşağında bulunan diğer devletler gibi, ekonomisinde tarım ve hayvancılığı birlikte yürüten bir “köylü imparatorluğu”dur.¹⁵⁸ Osmanlı toplumu, ekonomisi tarıma dayalı bir toplumdur. 15 ve 16. yüzyıllar boyunca Anadolu ve Balkan eyaletlerinde yaşayan köylülerin aralarında toplumsal ilişkiler, yöreden yöreye ve bölgeden bölgeye çok farklı olmakla birlikte temel iktisadi birim, bir ailenin işlettiği çift idi. Bu dönemde köy topluluğu genelde yerleşik bir yaşantıyı ifade ediyordu.¹⁵⁹ Bağ-bahçe yetiştirmek, ekin ve başka tarım işi ile uğraşmak ya da hayvancılık etmek gibi devletin mülkü durumundaki mîrî topraklarda çalışan köylüler arasında köy imamı veya papazı, köy kethüdası, kadının temsilcisi olan nâib, tekke şeyhi, yiğitbaşı ve başka köy ileri gelenleri muhtemelen klasik dönem köy toplumunda üstün bir sosyal itibara sahip kimseler idi. Bununla birlikte 15-17. yüzyıl Anadolu’sunda köy, toplumsal bünyesi sınıfsız olarak tarımla uğraşan ve birbirlerinden yaşayışları yönüyle çok farklı bulunmayan çiftçi ailelerden oluşuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nda klasik dönem taşra idaresi aşağıdan yukarıya köy (=karye), nahiye, kaza, sancak (=liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Her kaza dairesi, kadının hükmü altında 40-50, bazen 300 kadar köyü toplamaktaydı. Bu köylerde ortaya çıkan hukuki sorunlar, o şehir veya kasaba kadısının mahkemesine gelirdi. Kadı bu köy davaları için çoğu zaman bir nâib atamaktadır. Kadının önemli görevlerinden biri askerî ve mali görevliler ile yerel halk arasında aracılık yapmaktır. Osmanlı dünyasında bir köylü, bulunduğu toprakların yönetiminden sorumlu bir yöneticiden davacı

158 Bu konuda bkz.: Halil İnalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Basım, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 1-14. Ayrıca bkz.: Singer, **a.g.e.**, s. 4.

159 Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999, s. 35.

olabiliyordu. Bu durum, kadı sicillerinde çok rastlanan bir olgudur.¹⁶⁰

Osmanlı köy toplumu, Selçuklu köylüsünün bir devamı niteliğindedir. Yalnızca Osmanlı toplumunda yerleşik hayat daha belirgin hâle gelmiştir. Suraiya Faroqhi'ye göre; klasik dönem Osmanlı vergi kayıtlarında (tapu tahrir defterleri) toprak kullanımına ilişkin ilk bilgilerin girdiği 15. yüzyılın ikinci yarısında, konar-göçerlik giderek önemini kaybederken Anadolu'da yerleşik köylü nüfusu büyük ölçüde artmıştır. Yerleşik nüfus 16. yüzyılda daha da fazlalaşmış; tabii her zaman var olan ve 20. yüzyılda da süren yazları hayvan otlatmak için köyün yakınlarındaki bir yaylaya çıkma geleneği, yerleşik düzene geçmiş olma niteliğini bozmamıştır.¹⁶¹

Toplum hayatında yarı göçebeliliğin hâkim olduğu köylerde; yaz gelince göçebe hayatına devam eden topluluklar sürülerini alıp yaylaklara çıkarak, iki üç ay gibi kısa bir zaman için olsun, göçebe hayatı yaşamakta ve tarlalardaki ürünleri erişince onları toplamak üzere, geri köye dönmekteydiler. Bu durum, köylülerin bir anlamda yaşam tarzı hâline gelmiştir. Klasik dönem köyün toplumsal karakteri genellikle yerleşik olduğundan köyler, bir cami etrafında toplanmış, dinî görev itibarıyla imamın temsilinden başka, bazı köylerde zaviye ve tekkelere de rastlamak mümkündür.¹⁶² Bazı köylerin tekke ve

160 Bu duruma bir örnek olması açısından; "Kudüs çevresinde oturan ve bu yakınlardaki toprakları eken 7 köylü 11 Temmuz 1553'te Sipahi Mehmed'in harman yerinde istediği kadar tahıla ve samana yasa dışı yoldan el koyduğu için onu Kudüs mahkemesine dava etmişlerdir. Köylüler, Mehmed'in bunları zorla aldığından ısrar ederek iki şahit göstermişler ve kadı, Mehmed'in ileride böyle davranmasının engellenmesine karar vermiştir." Bkz.: Amy Singer, (Çev.) Sema Bulutsuz, **Kadılar Kullar ve Kudüslü Köylüler**, TVYY, İstanbul 1996, s. 3.

161 Suraiya Faroqhi, (Çev.) Elif Kılıç, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, 2. Basım, İstanbul: TVYY, 1998, s. 24-25.

162 Akdağ, **a.g.e.**, C. II, s. 35. Bununla birlikte Karen Barkey'in, genelde camilerin köyün sınırları içinde -ama her köyde değil- tekkelere ise genelde köyün sınırlarının dışında yer aldığına ve bu kurumların kır-

zaviyelerin çevresinde kurulmuş ve gelişmiş olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu dönemde köylülerle devlet arasında irtibatı sağlayanlar “köy kethüdalari” veya “imamlar”dı.¹⁶³

Klasik dönemde köylüler, göçerlerle huzurlu olmasa da bir arada yaşardı, fakat göçerler köylülerden oldukça ayrı, özerk birimler hâlindeydiler. Koyun beslemeyen köylüler, et, elyaf, deri ve dokuma karşılığında göçerlere kışlak otlak verirlerdi. Dağ ve vadi yollarında gidip gelen çerçiler,¹⁶⁴ tüccar ve kervanlar, göçebelere ve kanun kaçaklarına av olurdu. Tüccarların ve yolcuların kırsalda köy yerleşmelerinin dışında sığınabilecekleri önemli merkezler; hisarlar, ermişlerin türbeleri ve yolcuların konakladığı hanlar ya da kervansaraylardı. Kervansaray ağı gezginlere yiyecek, yatacak yer ve koruma sağlarken; derbentçi köyler ise, yolcuların geçmesi gereken tehlikeli akarsu ve dağ geçitlerini korurdu.¹⁶⁵

Fernand Braudel’in 16. yüzyıl Akdeniz dünyasında kırsal hayata ilişkin gözlemlerine baktığımızda şöyle dediğini görürüz:

“...Akdeniz 16. yüzyılda ağırlıklı olarak bir köyler, ortakçı çiftçiler ve toprak sahipleri dünyasıydı. Bu dünyanın hayati konuları ürün ve hasattı; geri kalan her şey üstyapıydı, birikimin ve kentlere doğal olmayan yönelişin

sal nüfusun farklı kesimlerine, yani camilerin yerleşiklere, tekkelerin ise göçebelere hitap ettiğine dair bulguları vardır. Bkz.: Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 127.

163 Akdağ, **a.g.e.**, C. II, s. 36.

164 Her nevi ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnafa denir. Bu türlü eşyayı yere yayararak satanlara “çerçi” denildiği gibi “yaymacı” da denirdi. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, MEB Yayınları, İstanbul: 1993, s. 352.

165 Bkz.: Daniel Goffman, (Çev.) Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, İstanbul: TVYY, 1995, s. 17; Dina Rizk Khoury, (Çev.) Ülkün Tansel, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşa Toplumu Musul 1540-1834**, İstanbul: TVYY, 2003, s. 26-27.

sonucuydu. Köylüler ve ürünler, bir başka deyişle, nüfus büyüklüğü ve yiyecek miktarı sessizce çağın kaderini belirliyordu. Hem kısa hem de uzun vadede tarımsal yaşam her şeyden önemliydi.”¹⁶⁶

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda, parçası olduğu Akdeniz dünyasında olduğu gibi, ülkenin kaderini sessiz çoğunluk “köylüler” belirlemiştir. Braudel’in 16. yüzyıl Akdeniz’ine ilişkin olarak yaptığı bu değerlendirme köylülerin ve ürünlerinin hayati rolünü vurgulayan Osmanlı görüşüyle uyushmaktadır. Osmanlı merkez idaresi köylüleri, devletin zenginlik kaynağı sayarak korumak gerektiğine inanıyordu.

16. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti, seferberlik harcamalarını karşılamak amacıyla halka sıra dışı vergiler (avârız-ı seferîye ve hadarîye) koymaya başladı. Bilindiği gibi, Osmanlıların, ordularını doyurup donatmada yararlandıkları çok ince ayrıntılı bir sistem vardı. Bu sistem 16. yüzyıl boyunca, en azından imparatorluğun sık kullandığı geçiş yolları üzerinde verimli işledi. Hükûmet hane başına nüzul adı verilen, yiyecek türünden belirli aynî vergiler salıyordu. Köylüler paylarına düşen vergi-ürünü “menzil” adı verilen ikmal merkezine taşımak zorundaydılar. Ayrıca, köylüler ya da zahire tüccarları çoğu kez, hükûmetin görevlendirdiği adamlara, sabit fiyatlarla satmak üzere yiyecekleri belirlenmiş noktalara getirme zorunda bırakılıyorlardı. Bazen de hükûmetin erzakı piyasa fiyatı üzerinden satın aldığı oluyordu. Bütün bu yollardan sağlanan erzak, imparatorluğun belli başlı yolları üzerindeki noktalarda toplanır ve saklanırdı. Yiyecek ambarları hisarlı kasabalar ya da büyük köylerde bulunurdu ve bunlara “menzilhane” denirdi.¹⁶⁷

166 Bkz.: Fernand Braudel, (Çev.) Siân Reynolds, **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, C. II, New York: 1976, s. 1241.

167 Bkz.: Dina Rizk Khoury, (Çev.) Ülkün Tansel, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, İstanbul: TVYY, 2003, s. 54-55.

Osmanlılarda köy toplumu, tasarruf ettiği toprağın miktarına ve dolayısıyla ödediği vergiye göre çift, nim-çift, ekinli bennak, caba bennak ve mücerred şeklinde gruplandırılıyordu. Çift statüsündekiler, tam çiftliği tasarruf eden ve çift resmi ödeyebilenler; nim-çift, yarım çiftliğe tasarruf eden ve yarım çift resmi ödeyebilenler; ekinli bennak, yarım çiftlikten az olmakla birlikte bir ekinliğe tasarruf eden ve ekinli bennak resmi ödeyebilen evli köylüler; caba bennak, topraksız evli köylü resmi ödeyebilecek olanlar; mücerred,¹⁶⁸ aileyle birlikte oturan ve bekâr köylü resmi ödeyebilecek olan erkek köylülerden ibaretti. Birim olarak çift resmi bir altın karşılığı olan yirmi iki gümüş akçe idi. Nim-çift bunun yarısını öderdi.¹⁶⁹

Osmanlı'da vergi bakımından raiyyet rüsûmu sisteminde şöyle bir kademelendirme vardır: Öncelikle çiftler yani bir çiftliğe sahip köylü aileleri gelir, sonra bu toprakların yarısı kadar bir araziye sahip nim-çiftler, ondan sonra aile emeği esas alınarak belirlenen çiftçiler, yani bennâklar, ondan sonra evli olmayan, fakat bir gelir kaynağı üreten bekârlar yani mücerred yer alır. Mücerred, kara veya caba adıyla anılan köylülerdir. Bekâr erkek, defterlerdeki terimi ile mücerred, işgücü kısıtlı olduğundan, çift-hane sisteminin en aşağı basamağında yer alır. Kocasının çiftliğini işletebilen dul kadınlar ki bunlar da bîve adıyla aynı sistemde yer alır. Klasik dönem köylü toplumunu böyle bir şematik vergi sistemi içinde toplayan bu rejim, Osmanlı bürokrasisinin kanunnamelerinde ve tahrir defterlerinde tespit edilmiştir.¹⁷⁰ Osmanlı raiyyet rüsûmu sisteminin, kuru ziraate bağlı buğday-arpa tarımı yapan Akdeniz memleketlerinde çok

168 Osmanlı topraklarının bazı yerlerinde iş ve kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş olan, bazı yerlerde de 20 yaş olarak belirtilmiştir. Bkz.: Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", **Belleten**, C. XXIII, Sy. 92, Ankara: 1959, s. 585.

169 Yediyıldız, a.g.m., s. 203.

170 İnalcık, a.g.m., s. 8.

eski çağlardan beri imparatorlukların temel tarım sistemi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Mustafa Akdağ'a göre; köy hayatı tıpkı şehirlerdeki gibi cami etrafında şekillenmiş ve ahilik geleneği de köy yığitbaşılarının (il erleri)¹⁷² yönetimindeki köy gençlik birliklerinde sürdürülmüştür. Bazı araştırmacılar ise, özellikle Orta Anadolu'da ve İç Ege Bölgesi'ndeki köylerde görülen "yâren" geleneğini ahiliğin bir uzantısı saymışlardır.¹⁷³ İstikrar içinde olduğu gözlenen köy hayatı, özellikle 17-18. yüzyıllarda ziraî hayattan kopan çiftbozan gruplarının ortaya çıkmasıyla güvensizleşmiştir.¹⁷⁴ Orhonlu'ya göre ise, bu dönemde köylü halk için, üretimin devamını, çiftini çubuğunu bırakıp başka yere gitmek yasaktı ve buna cesaret edenler şiddetle takip edilirdi. Köyünü terk etmiş çiftçiler, on yıl içinde yakalanırsa yerlerine ve işlerine iade edilirdi. Ziraat yapmadıkları için öşürden zarar eden devlet, toprağını boş bırakanlardan

171 İnalçık, Geç Roma İmparatorluğu'ndaki "colon", Galya'daki "mansus", Bizans İmparatorluğu'ndaki "zeugarion" ve Osmanlı "çift-hane"sinin daima köylü aile emeğine ve çift öktüz-saban teknolojisine dayanan küçük köylü işletmelerini ifade ettiği görüşündedir. Aynı yazar, a.g.m., s. 8-9.

172 Bu dönemde köy gençlerine "il erleri" denilmektedir. İl eri, yeri geldiğinde bir köyün hatta öteki köylerin il erleri ile birleşerek, tabi oldukları tüm idari bölgenin kaza ve sancağın lüzumunda asayişini sağlamaya sevk edilirdi. Köy yığitbaşısı, taşrada asayişin korunmasında, özellikle eşkıyaların yakalanması konusunda önemli rol oynarlardı. Bkz.: Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999, s. 36; Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1995, s. 206. Cumhuriyet döneminde Balıkesir ve köylerinde il erlerine benzer bir teşkilatlanma olarak köylerde "delikanlıbaşı" nı görüyoruz. Delikanlıbaşı, düğünlerde sancağı taşır (bayraktar), köyden dışarıya gelin verilirken "toprak bastı" parasını köyün tüm gençleri adına o alır.

173 Bkz.: Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, **Osmanlı'da Zenaatten Sanata: I Esnaf ve Zenaatkârlar**, Körfezbank Yayınları, İstanbul: 1999, s. 15.

174 Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 666.

tazminat mahiyetinde “çift bozan resmi” veya “leventlik ak-çesi” alırdı.¹⁷⁵

Anadolu köyünde aileler bağımsız, kendine yeterli birimler hâlinde yaşıyorlardı. Köylüler toprakları işliyorlar, bazen de evlerinin çevresinde meyve ve sebze yetiştirdikleri bahçeler oluyordu.¹⁷⁶ Birkaç büyükbaş hayvanları vardı, ama bunların etlerinden çok sütlerinden yararlanıyor ya da onları koşum hayvanı olarak kullanıyorlardı. En fazla koyunu olan köylüler ya yerleşik hayata geçmiş olan göçebeler ya da göçebe kökenli olanlardı. Köyde fazladan bir öküzü ya da ev ve mutfak eşyaları olanlar orta hâlli, toprak elverişliyse üzüm bağları ya da çalışacak köleleri olanlar da zengin sayılıyordu.¹⁷⁷

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Ebussuud Efendi'nin de gayretleriyle daha çok ön plana çıkarılan İslami öğretiler köylülerin de etkilendiği bir hakikattir. Bunda, düzenli ibadet için bütün köylere cami yapılmasını emreden 16. yüzyılın ilk yarısına ait fermanın da etkili olduğu düşünülebilir. Bu fermanın 16. yüzyıl Anadolu köyleri üzerindeki tesirlerini kesin olarak izleyememekle birlikte, Osmanlı devlet ideolojisinin köylülere ulaşmasında ve yerleşmesinde fermanın etkisi gözden kaçırılmamalıdır.¹⁷⁸ 16. yüzyıla ait Balıkesir tahrir defterleri incelendiğinde de, köylerin pek çoğunda bir imamın bulunduğu görülmektedir. Her köyde bir imamın varlığı

175 Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987, s. 32.

176 Örneğin; Balıkesir yöresinde bahçelerinde sebze ve meyve yetiştiren köylerin, erken yerleşik hayata geçmiş ve kendisini “manav” olarak nitelendiren köyler olduğu gözlenmektedir. Kesin olmamakla birlikte Balıkesir ve yöresinde “manav” kelimesinin, göçebe Türk boylarından erken dönemlerde yerleşik hayata geçmiş olanlar için kullanılan bir kavram olduğu düşünülebilir. Manav-Yörük kavramları hakkında bilgi için bkz; Aydın Ayhan, **Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacırlar**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir: 1999.

177 Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 111.

178 Singer, **a.g.e.**, s. 12.

orada cami olduğunun kesin kanıtı olmamakla birlikte; bu durum yukarıda belirttiğimiz görüşü destekler niteliktedir.¹⁷⁹

Klasik dönem Anadolu köyü kısmen piyasaya açık olmakla birlikte kendi kendine yeterli idi. Gıda maddeleri köy içinde üretiliyor, köylü artık ürünü kentte pazarlıyor ve ihtiyaçlarını kentli tüccarlardan ve zanaatkârlardan satın alıyordu. Hemen hemen her köy evinde bir dokuma tezgâhı bulunuyor ve bu tezgâhlarda dokunan eşyalar köylünün giysi ihtiyacını karşılıyordu. Bazı köyler tarım dışında ulaştırma hizmetleriyle, su yollarının bakımı, köprülerin tamiri, madencilik, tuzlacılık, bazen de ülke güvenliğinde derbentçilik gibi görevlerle meşgul olup bu hizmetlerin karşılığında bazı örfî vergilerden özellikle de oldukça ağır olan avâriz-ı divânîye ve tekâlif-i örfîyeden muaf tutulurlardı. Bu yönüyle derbentçilik, köy halkının sağlanmış muafiyet karşılığında yapmış oldukları aynı bir hizmettir. O dönemde kırsalda, şehir ve kasabaların haricindeki yerlerde, korkulu geçit ve boğazlarda ticaretin devamının ve güvenliğin sağlanması vazifesiyle derbentçiler ile bu gibi yerlere yakın yerlerde olan derbentçi köyler görevliydi.¹⁸⁰ Bir köy halkı tamamen derbentçi tayin edildiği gibi, içinden muayyen miktar kimse de derbentçi tayin

179 Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren Anadolu kırsalında "tekkeler" mevcut bulunuyordu. Kanuni döneminde çıkan bu fermanla kırsalda tekkelerin varlığına "camiler" in de katıldığı ve yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Genelde camiler köyün sınırları içinde, tekkelerse köyün sınırlarının dışında yer alıyordu. Kanuni döneminde yapılmış tahrir defterinde (H.933/M.1527) Balıkesir köylerinin pek çoğunda imamların varlığı hakkında bkz.: BOA, TT, No: 153, s. 30-75.

180 Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, 2. Basım, Eren Yayınları, İstanbul: 1990, s. 38, 40-41. Örneğin Balıkesir'de Ayşe Bacı Köyü bugünkü Değirmen Boğazı Derbendi'nde görevlendirilmiş bunun karşılığında da örfî vergiden muaf tutulmuştur. Bkz.: Aynur Ünlüyol, **Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995, s. 104.

edilebilirdi. Derbentçiler Müslüman ve Hristiyan olduğu gibi, bir köyde oturan her iki din mensubu da bir derbentte birlikte çalışabilirdi.¹⁸¹ Bu köylüler yolun kendi köylerine yakın olan belli bir kesiminden sorumlu olan yarı-askerî bir örgüt oluşturlardı. Kendi sorumluluk bölgelerinde bir kervan soyulursa zararı derbentçilerin ödemesi istenebilirdi.¹⁸² Bu riske rağmen pek çok köy ahalisinin derbentçi olmaya çalıştığı görülmektedir.

Tabakoğlu'na göre; Osmanlı'da yönetenler kesimini büyük aile, geniş halk kesimlerini oluşturan reaya zümresini de genişletilmiş çekirdek aile temsil ederdi.¹⁸³ Barkan'a göre ise; ortalama çocuk sayısının iki olduğu aile nüfusu 4-5 bireyden oluşmaktaydı.¹⁸⁴ Buna bazen büyük anne ve babalarla kimsesiz çocuklarda eklenebilir. Çok eşlilik serbest olmasına rağmen fiilen tek eşlilik hâkimdir.¹⁸⁵ Gerek arşiv kaynakları,

181 Orhonlu, **a.g.e.**, s. 45, s. 67.

182 Suraiya Faroqi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 73.

183 Tabakoğlu, **a.g.m.**, s. 668.

184 Osmanlı da hane ve hane nüfusu hakkında geniş bilgi için bkz; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul: 1953, s. 1-26; Ayrıca Barkan'ın bir Osmanlı hanesinin beş kişiden müteşekkil olduğu yönündeki tespiti, L. Erder tarafından çağdaş demografik teori ışığında tartışma konusu yapılmıştır. Erder, Osmanlı hanesinin genellikle mali bir kavramlaştırma ibaret olduğuna, ayrıca coğrafi bakımdan da sabit olmadığına işaret etmekte ve bütün hane halkı ortalamasının 3 ile 4 arasındaki oldukça dar bir dilime oturduğu sonucuna varmaktadır. Barkan'ın hane katsayısı teorisine yöneltilen eleştiri hakkında bkz.: L. Erder, "The measurement of preindustrial population changes: the Ottoman Empire from the 15th to the 17th century", **Middle Eastern Studies**, C. II, Sy. 3, 1975, s. 284-301.

185 Osmanlılarda evlilik konusunda şu ana kadar yapılmış araştırmaların ortaya çıkardığı belki de en önemli sonuç, bugüne kadar (en azından kentsel çevrede) çok kadınla evliliğin rolünün iyice abartılmış olduğudur. Elimizde klasik döneme ait bir şehrin mahallesinde ya da köyde oturanların bile tam bir listesi bulunmadığı için sayı belirtmemiz çok zorsa da, sayfalar dolusu tereke kayıtlarına bakıldığında çok kadınla evlenenlerin hiç de fazla olmadığı görülmektedir. Bu konuda Ankara

gerek seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir. Klasik dönem için özellikle tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre birden fazla evlilik oranları % 5-12 arasındadır.¹⁸⁶ Yine birden fazla eşle evlilik oranı köylerde şehirlere göre düşüktür. Çocuk sayısı bakımından da; köylü aileler şehirli aileleri, Müslüman olmayanlar Müslüman aileleri çok az geçmektedir. Çok eşliliğin temel sebebi muhtemelen çocuk, özellikle erkek çocuk sahibi olma isteği olmalıdır.¹⁸⁷

3. Klasik Dönem Köylü-Sipahi ve Köylü-Kadı İlişkileri

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda köylerin coğrafi konumuna dair genel bir çalışma yapılmamış olmasına rağmen genellikle köy toplulukları, açık arazide yalnız ve her türlü çapulcunun saldırıp yağmalamasına karşı savunmasız bir durumdaydı. Bu durum, köylünün etkili bir koruma altına alınmasını, kırsal toplumun temel koşullarından biri hâline getiriyordu. Batı'nın feodal beyleri gibi sipahiler de, merkezî bir imparatorluk himayesinin gözle görülür, elle tutulur aracı olarak köyde yaşardı. Bu konumda sipahi, "oturdıkları yörede korku ve saygı telkin etmek ve toprağın doğru

ve Kayseri örneği için bkz.: Suraiya Faroqhi, **Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge: 1987.

186 Çok eşle evlilik konusunda 16. yüzyıl sonlarında Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger; "Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezeni, eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhâlde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırsa erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor" demektedir. Salomon Schweigger, **Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem**, R. Neck, Akad. Druck und Verlag, Graz 1964, s. 201-210'dan aktaran; İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 3. Basım, Pan Yayınları, İstanbul: 2001, s. 69-70.

187 Bkz.: Tabakoğlu, a.g.m., s. 668.

dürüst ekilip biçilmesini sağlamak”la yükümlüydü.¹⁸⁸ Taşradaki daha yüksek rütbeli komutanlar olan sancak beylerinin, kendi yetki alanlarında zaman zaman teftişe çıkarak kırsal hayatın huzurunu bozan suçlu ve serserileri yakalama yükümlülükleri vardı.

Osmanlı yönetimi köylü kitlelerin açık ya da örtük desteğini sağlayarak hâkim olduğu topraklarda bir uzlaşma ortamı kurabilmiştir. Bu uzlaşma ortamının kurulmasında özellikle tarım rejiminin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Osmanlı yerelindeki bu uzlaşmanın, her zaman her iki tarafın (köylü ve yereldeki idareciler kastedilmektedir) istekleri doğrultusunda olmadığı açıktır.

Ülkenin kriz dönemlerinde köylü ile merkezin taşradaki en son idarecisi olan sipahiler arasında bazı problemler yaşanmaktaydı. Özellikle 17. yüzyıl başlarında kırsal kesimde beyler, kendi kapıkullarını besleyebilmek için teftiş gezilerini bahane ederek savunmasız köylülerden rastgele zorlamalarda bulunuyorlardı. Bu dönemde çıkartılan adaletnamelerde taşra yöneticilerinin uyarılarak, kendilerine temel görevlerinin hatırlatıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

16. yüzyılda köylerde bilfiil tarımla uğraşan yeniçeriler mevcuttu. Askerî kesim için vergilendirmede özel bir muamele söz konusu olmamakla birlikte, kanunlar, sultanın kapıkulları için birtakım muafiyetler öngörüyordu. Onlar bağımlı reaya köylüsünün tipik ödemelerinden olan boyunduruk resminden muaftılar.¹⁹¹ Ayrıca kanun, sipahilerin yeniçerileri, sipahinin öşür payını ambarına veya pazar yerine taşımak gibi emek hizmetleriyle yükümlü tutmasını da

188 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 220.

189 Singer, **a.g.e.**, s. 5.

190 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Halil İnalçık, “Adaletnameler”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 75-190.

191 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 221.

yasaklıyordu.¹⁹² Ayrıca askerî sınıf, sıradan reayadan alınan pazar bacından veya gerdek resminden de muaftı.

Tımarlı Sipahiler, çift-hane sisteminin, köy topluluklarının ayakta kalmasını sağlayan hayati bir parçası konumundaydılar. Reayanın, kural olarak silah bulundurması ve kullanması yasaktı. Buna karşın kanunnamelere de yansıdığı gibi, köylüler sipahi ve köylere gelip giden diğer hükûmet temsilcileriyle ilişkilerinde pek çok husustan şikâyetçiydiler. Merkezî idare köylüyü koruyabilmek için, sancak kanunnamelerinde özellikle vergi toplamaya ilişkin kuralları çok ayrıntılı ve kısıtlayıcı hâle getirmiş olmasına karşın; yine de yerelde bazı problemlerle karşılaşmaktadır. Kanunnamelerdeki hükümlerden birine göre, sipahi hazır bulunmadıkça köylü mahsûlünü kaldıramaz, ambarlayamaz ya da ağaçtaki meyvelerini toplamazdı.¹⁹³ Bu durumda kanun koyucular, ürünün çürüyüp bozulması tehlikesine karşı da bazı hükümler getirmişlerdi. Tımar sahibi mahsûldeki öşür payını saptamak amacıyla köylüyle birlikte zamanında hazır bulunmadığı takdirde, bu

192 Tımarlı sipahi, kanunda izin verilmemesine rağmen kendilerinin ve adamlarının tüketebileceğinden daha fazla miktarlarda tahıl vergi olarak toplayabiliyordu. Bu durum söz konusu olduğunda köylüler, tımar sahibinin payını pazara götürmekle yükümlüydüler. Çeşitli kanunnameler bu ürünün en yakın pazara götürülmesini ve bu yolculuğun belli bir süreden fazla (genellikle bir gün) sürmemesini zorunlu kılıyordu. Bkz.: Lütfi Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İÜEF Yayınları Nr.1075, İstanbul: 1964, s. 57.

193 Bu durum, hasadın paylaşılması sırasında köylüyle tımarlı sipahi arasında meydana gelen önemli sıkıntılardan biridir. Tımarlıların çoğu, eğer kendileri henüz paylarını almamışlarsa köylülerin ekini tarladan kaldırmalarını yasaklardı. Tımar sahibi herhangi bir nedenle geciktiğinde ya da köylülerin ileri sürdüğü gibi kötü niyeti yüzünden gelmediğinde hasat tarlada çürür ya da farelere yem olurdu. Beri yandan köylüler onu beklemeyip hasadı yaparlarsa, para cezası ödemek zorundaydılar. Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Elif Kılıç, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 1998, s. 62.

görevi yerine getirmeye köy reisi, kethüdası veya imamı kanunen yetkili kılınmıştı.¹⁹⁴

Bütün bunlardan başka sipahilerin, gerek köylü ailesinin kendi tüketimini karşılamaya yönelik sebze, meyve ve bal kovanlarını, gerekse elle toplanıp devşirilen her türlü mahsûlü öşürden muaf tutan kanuna pek kulak asmadıkları anlaşılmaktadır. Bundan başka sipahiler, ormanlık ve çorak araziden köylülerce kazanılıp tarıma açılmış, ancak resmî tahrir defterlerine henüz kaydedilmemiş olan toprakların vergilendirilmesini yasaklayan kanunu da hiçe sayma eğilimindedirler. Sipahilerin keyfî hareketleri arasında en yaygını ve önemlisi ise, çifte vergilendirmedir. Örneğin bir köylü, hizmet yükümlülüğü çerçevesinde bir araba odun ve bir araba samanını getirip teslim ettiği hâlde, sipahi bir de bu hizmetlerin nakdî karşılığı olan parayı ayrıca isteyebiliyordu. Bu durumlara karşı, merkezî yönetimin de keyfî ve yasa dışı zorlamalar konusunda duyarlı olması hasebiyle, köylüler sık sık yerel kadının hatta merkezî hükûmetin müdahalesine sığınıyorlardı. Hatta bu gibi kişisel ve kolektif şikâyet dilekçeleriyle baş edebilmek için, on yedinci yüzyılda başkentte özel bir kalem ve defter ihdas edilmiştir.¹⁹⁵

Köyde sipahinin köylüyü koruma ödevi yanında, onu köylü ile çatışma hâline koyan birçok konular vardır. Kanunnamelerde yer aldığına göre köylü ile sipahi arasındaki bu çatışma konularından bazıları: sipahinin kendisine ait tahıl öşrünü, en iyi para getiren uzakça pazarlara zorla köylüye taşıması,¹⁹⁶ sipahinin kendi hassa toprağında, reayayı

194 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 221.

195 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 221. Ayrıca köylülerin şikâyet hakkı hususunda bkz.: Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 49-71.

196 Örneğin; “Ankara yakınlarındaki bir köydeki köylülerle tımar sahibi arasındaki bir anlaşmazlık bu konunun ne kadar önemli olabileceğini göstermektedir. Yakında bir köy pazarı olduğu hâlde sipahi köylülerin tahılı kent pazarına kadar taşımak zorunda olduklarında diretmiştir.

kanunda belirlenenden daha çok kullanmaya kalkışması, köylüye hayvanı ve arabası ile taşıma angaryaları yüklemesi, her gelen sipahinin kendisi için köylüye ev veya ambar yapmaya zorlaması ve bunun gibi başka angarya hizmetleriydi. Köylü ile tımarlı sipahi arasında sık karşılaşılan çatışma sebeplerinden biri olan köylülerin sipahiye ödeyecekleri tahıl türünden vergiyi en yakın pazara götürmekle yükümlü olmalarının sebebi ise; bu pazarın çoğu zaman çok uzak olması ve çalışmayla değerlendirilecek zamanın yolda yitirilmesidir. Birçok eyalette bu işin süresinin bir günü aşmayacağı kuralı varsa da, buna ne ölçüde uyulduğunu bilmiyoruz. Bazen yakında bir köy pazarı bulunsa da, sipahinin fiyatların daha yüksek olduğu için tahılın kente götürülmesinde direktliği de olurdu.¹⁹⁷

Sipahilerin başvurduğu en yaygın ve köylü için en ağır yolsuzluklardan birisi, kanunun yasakladığı eski bir angaryayı veya mahalli vergiyi, eski âdet diye yeniden canlandırmaları ve köylüden istemeleridir. Defterde vergi yazılmayan otlak ve çayırlardan sipahinin vergi almaya kalkışması da, yaygın yolsuzluklar arasındadır. En önemli çatışma konusu ise, sipahinin köylünün emeğini sövmürmeye çalışmasıdır. Osmanlı hukuki nizamı, bu gibi fazla hizmet angaryalarını her seferinde önlemeye çalıştığı gibi; köylü de bu tür kanunsuzluklara karşı mahallî kadı mahkemesine, önemli durumlarda ise doğrudan doğruya sultana başvurarak şikâyetle bulunmaktan geri kalmamıştır.¹⁹⁸

Ankara kadısı ise, esas olarak kent pazarına gelen tahıl miktarıyla ilgilendiğinden köylüler tımar sahibine karşı açtıkları davayı kaybetmişlerdir.” Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 69.

197 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, s. 62.

198 İnalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 14. Osmanlı siyasal sistemine göre kadın ya da erkek, köylü ya da kentli herkesin şikâyetleri için hükümdara başvurma hakkı vardı. Bu önermeye göre; imparatorluğun en ücra köşesinde yaşayan bir Osmanlı köylüsü yerel mahkemede hukuki

Sipahi ile köylüler arasında bir başka sürtüşme noktası da, köylünün kentte çalışmak ya da şansını başka bir yerde denemek gibi nedenlerle köyden ayrılmak istemesi hâlinde tımar sahibinden izin almak zorunda olmasından çıkardı. Nüfus artışının çok olduğu dönemlerde bazı tımar sahiple-
rinin, çoğunlukla evlenememiş ve huzursuzluk kaynağı olarak kabul edilen topraksız köylü gençlerden kurtulabil-
mek için gurbete gitmelerine izin verdikleri düşünülebilir.¹⁹⁹ Buna rağmen köylülerin çoğu yine topraklarını izinsiz terk ettikleri gibi, yıllar sonra sipahiler tarafından hesap vermeye çağrıldıkları da çok görülürdü. Bütün bu risklere rağmen toprağı terk edip gitme imkânı vardı, çünkü köylünün bu-
lunduğu yeri terk edip başka bir yere yerleştiğini kanıtlama yükümlülüğü sipahiye aitti.²⁰⁰

İnalçık'ın klasik dönem kadı sicillerinde kayıtlı tereke def-
terleri üzerinde yaptığı çalışmalar bize hiçbir zaman hububat tarımı yapılan tarlaların miras bölüşmesine konu olmadığını ve toprak olarak vârisler arasında paylaşılanın yalnızca bahçe ve bağların olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Os-
manlı arazi hukuku bir raiyyete, tarlasını veya çiftliğini sipa-
hinin izniyle ferag (transfer) hakkını tanımaktaydı. Buna göre, ihtiyar bir köylü kendi hayattayken yetişkin oğullarına veya bir yabancıya tapulu toprağını ferag edebilmekteydi.

yönden tatmin olmadığı zaman acaba taleplerini hangi yollardan hü-
kümdarın kulağına ulaştırabiliyordu? 16. yüzyıl Osmanlı dünyasında payitahtın çok uzak bir mesafede olduğu düşünülürse bu şikâyeti pa-
dişahın huzuruna getirmenin kendi içinde siyasal bir beceri olduğu an-
laşılmaktadır. Bu noktada muhtemelen taşradaki insanlar şikâyetlerini ortaya koymak için bir haberci tutuyorlardı. Osmanlı taşrasında yaşayan insanların merkeze hangi yollarla seslerini duyurabildikleri konusunda çok önemli bir çalışma için bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Gül Çağalı Gü-
ven, Özgür TÜresay, "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", **Osmanlı Dünya-
sında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, İstanbul: YKY, 2003, s. 285-313.

199 Bkz.: Akdağ, **a.g.e.**, s. 44-47.

200 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, s. 62-63.

Bu işlemin kadı sicillerindeki adı satma, “bey’ü şir’â”dır.²⁰¹ Bu satışta köylü verdiği tapu resmine karşılık alandan bir miktar para alır. Sipahi ise, izin verdiği için, kanunda olmasa bile, bir para kabul etmektedir.²⁰² Bu durum bize mîrî çiftliklerin de bu yolla geniş ölçüde alışveriş konusu olduğunu göstermektedir.

Klasik dönemde merkezden taşraya gönderilen fermanlarda reayanın meşru hâkimi ve efendisi olarak sipahiye itaat borçlu olduğu ileri sürülüyordu. Reayanın sipahiye karşı yükümlülüklerinden biri de (bunun bir bütün olarak köye mi, yoksa tek tek ailelere verilen bir görev mi olduğu açık olmamakla birlikte) üç gün boyunca onu ağırlamaktı. Dahası 16. yüzyılda kaldırılan, sipahinin belirli bir miktar toprağı reaya tarafından kendi adına ektirme hakkı 1648 tarihli fermanla yeniden konmuş, bunu yapmayan köylüler cezalandırılmakla tehdit edilmiştir. Bu fermanın köylerde toprağı işleyecek köylü sayısındaki azalmayla ilgili olarak çıkarılma ihtimali olmakla birlikte, neden uygulanmadığı konusu karanlıktır. Bununla birlikte 1648 fermanı, Celali isyanları sırasında ve onu izleyen yıllarda Anadolu’nun bazı kesimlerinde köylüler ile tımarlı sipahiler arasında hâlâ büyük çekişmelerin hiç de küçümsenmeyecek boyutlarda olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.²⁰³

Halil İnalçık’ın da ortaya koyduğu gibi Osmanlı sistemi içinde geçmişi I. Selim dönemine değin dayanan adaletnâme geleneği içinde fermanların sayısının özellikle Celali isyanları yıllarında artmış olduğu anlaşılmaktadır. Fermanların hitap ettiği kesim esas alınırса bunların içinde

201 Bkz.: İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 14.

202 Klasik dönem köy sicillerinde sık sık rastlanan bir olay da: Sipahilerin tapulu toprakları köylü elinden almak için genel bir eğilim içinde olmalarıdır. Bunun nedeni, toprağı başka birisinin tasarrufuna tapuyla verirken onlardan yeniden tapu resmi almak suretiyle gelir kaynağı sağlamalarıdır. İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 14.

203 Bkz.: Faroqhi, a.g.m., s. 301.

özellikle sancak beyleri ve kadıların ön plana çıktığı görülmektedir. Mustafa Akdağ, kadıların genellikle mülki yönetici ve adamlarının da çok vergi ödeyen halka yakın olduklarını, bunun sonucunda askerî-yönetişel memurlara karşı mücadelesinde sık sık reayayı desteklediklerini gözlemlemiştir.²⁰⁴ Suraiya Faroqhi ise, Akdağ'ın bu görüşüne katılmamakla birlikte bunun özellikle küçük şehirler ile çevresindeki yerleşimlerde ortaya çıkmış bir eğilim olduğu kanısındadır. Ayrıca kadının resmî görevlerinden birisinin de, tüm şikâyetleri incelemek ve gerekirse İstanbul'a aktarmak olduğundan, kadınların İstanbul'a göndermiş olduğu belgelerde objektifliklerini yitirdikleri ve taraflı davranmış olabileceklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Kaldı ki; gerçek yaşamda alt düzeydeki bir kadı (naib) çoğunlukla memuriyet yaşamını sınırlı bir coğrafi alanda geçiriyor, muhtemelen de yakın kazalardaki meslektaşlarıyla ve tüm bölgenin seçkin aileleriyle iyiden iyiye tanışmış oluyordu. Kadılar mülki yöneticinin adamlarından daha az açgözlü olmasalar da, büyük ihtimalle merkezî yönetime hitaben yazılan şikâyet mektuplarının hazırlanması, birçok kadıya reayanın koruyucusu gibi görünme fırsatı verdiğini söylemektedir.²⁰⁵ Bu noktada, H.1018/M.1609 tarihli adaletnâmenin kadıların reaya halkı ezmesi konusuna ilişkin söyleyecek pek çok sözü vardır.²⁰⁶ Aynı şekilde mühimme defterlerinde de taşradaki alt

204 Akdağ, **a.g.e.**, s.117-118.

205 Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, İstanbul: YKY, 2003, s. 295.

206 H.1018 tarihli adaletnâme kadıların yolsuzlukları hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre; "Kadıların nahiyelerini nâiblerine iltizama vermeleri, devre çıkıp reayadan ücretini ödmeden yiyecek ve yem almaları yasaklanmakta ve miras taksimine ait şu şikâyetler sıralanmaktadır: Kadılar veya nâibleri, bir köy veya kasabaya geldikte yeni mezarları deftere geçiriyor ve bize haber vermeden neden gömdünüz, bunların metrukâtı ne oldu diye reayayı rahatsız ediyor,

düzey yöneticiler, kadılar, müderrisler, danışmendler ve nâibler hakkında çok sayıda şikâyet mevcuttur. Bunlar içinde özellikle kadı nâibleri, genellikle yerli oluyordu, mevkilerinde çok uzun süreler kalıyorlardı; oysa kadıların görev süresi ancak bir-iki yıldır. Bu nedenle uzun görev sürelerinin resmî onaya girmemesine karşın, kadı nâibleri yerel bir güç tabanı oluşturmayı başarıp, bunu kişisel kazanç sağlamak ve resmen atanmış kadıyı yönlendirmekte kullanıyorlardı.²⁰⁷

4. Klasik Dönem Anadolu Köyünde Ziraî Hayat

Osmanlı Devleti, ekonomisi tarıma dayalı bir devlettir. Kuru tarımın yaygın olarak yapıldığı Osmanlı Anadolu'sunda iktisadi gücü esas itibarıyla ziraat teşkil etmekteydi. Bu yönüyle kendine verilen topraklar üzerinde “sürmekten çok karıştırmaya yarayan kara saban”^{a208} dayalı geleneksel bir ziraî teknoloji ile üretim faaliyetinde bulunan köylü, ne toprağı ne de tekniğı geliştirerek daha fazla ve ileri düzeyde bir üretim yapma imkânına sahiptir. Bununla birlikte iklimin kuraklığı ve doğal afetlerin çokluğu bilinmekte olan Anadolu’da, eve (ambara) girmedikçe hiç de güvenli olmayan toprak ürünü yanında, hayvan ürünü (süt maddeleri, yün, deri) Osmanlı toplumu için ikinci bir geçim dayanağı teşkil etmekteydi. Bu dönemde, köylerde her ailenin malı-mülkü arasında sırf kendi ihtiyacını

Hristiyanlardan para almadıkça ölülerini gömmeye izin vermiyorlardı. Miras taksiminde eşyaya yüksek fiyat biçerek resim kısmını yüksek almakta, evvelce yapılmış bir miras taksimini adil yapılmamış diyerek tekrar taksim edip yeniden resim almakta, resm-i kısmet binde on beş olduğu hâlde bir kuruş (bu tarihte bir kuruş resmen 80 akçedir) istemekte, diğer şer’i hüccetlerden de fazla resim tahsil etmektedirler...” Halil İnalcık, “Adaletnâmeler”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 109; Bu adaletnâmenin Aydın, Saruhan, Menteşe sancak beyleri ve kadılarına gönderilen sureti için bkz.: M. Çağatay Uluçay, **XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul: 1944, s. 208-214.

207 Faroqhi, a.g.m., s. 299.

208 Güçer, **a.g.e.**, s. 6.

karşılama için birkaç inek, koyun ve keçi gibi sağmal beslediği görülmektedir. Ayrıca hayvancılığın pazar ticaretinde oldukça hareketli ve yüksek fiyatlı bir alım-satım konusu olduğu bilinmektedir. Deve, at, katır, eşek gibi taşıma işlerinde kullanılan hayvanların ve tarımda çekme gücünden yararlanan camus (manda-su sığırı) ve öküzün (karasığır) pazarlarda yüksek değerleri olduğu görülmektedir.²⁰⁹ Gerek giyim eşyası ve gerekse besin ve taşıt ihtiyaçları yönünden çok önemli olan hayvancılığa belgelerde “hayvan kurgunu” diye adlandırılan hastalığın büyük zarar verdiği bir hakikattir.

Klasik dönemde köylerdeki ziraî üretimi; hububat üretimi (tarla ziraati) ve bağ-bahçe ziraati olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. 16. yüzyıl Anadolu köylerinde hububat üretimi ziraî ekonominin en önemli kolunu teşkil etmekteydi. Anadolu köylerinde buğday, arpa, darı (mısır), mercimek, fiğ (burçak), keten, alef, nohut, susam, bakla, çavdar, afyon, pamuk ve pirinç gibi ürünlerin ziraati yapılmaktaydı. Bunlardan başka, meyvecilik de köylerde önemli bir faaliyet olup, değişik bölgelerde iklime göre değişik meyvelerin yetiştirildiği görülmektedir. Batı Anadolu’da turunc üretimi yapılırken, diğer bölgelerde değişik olarak ceviz, armut, kiraz, incir, kestane, erik, kayısı ve yer yer kavun, karpuz gibi meyvelerin üretildiğine şahit olunmaktadır.²¹⁰

Köylerdeki ziraatin ikinci önemli kolunu bağ-bahçe ziraati oluşturmaktadır. Çoğu köyde hububat üretiminin yanı sıra bağcılığa da yönelindiği anlaşılmaktadır. Köylerde yetiştirilen diğer bahçe ürünleri arasında fasulye (piyaz), börülce, şalgam, soğan ve bostan gibi bahçe ürünleri ile bademe rastlanmaktadır. Ayrıca Batı Anadolu’nun Manisa, Edremit gibi kaza ve köylerinde zeytinciliğin önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.²¹¹

209 Akdağ, **a.g.e.**, C. II, s. 139-140.

210 Oktay Özel, **a.g.t.**, s. 195-196.

211 Özel, **a.g.t.**, s. 195.

Bağ-bahçe tarımı, kuru tarımın yapıldığı Anadolu'da bütün halkın işi olmaktan çok sulama olanaklarının bulunduğu bölgelerde, hatta bazı şehir ve kasaba insanlarınca yapılıyordu. Hele büyük kentlerin, Balıkesir gibi, dört bir yanı toprağın elverişliliği ölçüsünde bostan, bağ ve meyvelerle kaplıydı. Yaş ve kuru üzüm, rakı ve şarap elde etmek için yetiştirilen bağlar, şehirlerin ve yakın köylerin etrafında süslü ve yeşil alanlar hâlindeydi. Bağcılığı geliştiren bir durum da; bağ dikmek, ağaç yetiştirmek ve duvar çevirmek gibi emeklerle tarlanın mîrî toprak durumundan kurtarılıp, mülk hâline gelmesi kuralıdır.²¹²

Birkaç sağmal hayvanından elde ettiği süt, yoğurt, peynir ve bağ-bahçesinden topladığı ve ekmeğine katık olarak kullandığı meyve-sebze ürünleri yanında, geniş halk kitlelerinin esas yiyeceğini ekmek ve öteki unlu besinler teşkil etmekteydi. Halkın yaşamında bu kadar önemli olan tarımsal üretim, devletin hem kendi çıkarlarını gözetmek hem de halkın tarımsal faaliyetlerini düzenleyici kurallar ortaya koymasına ortam hazırlamıştır. Hatta ziraî hayatı düzenleyici birçok görenek ve gelenekler meydana gelmiştir. Örneğin, iklimi kurak olan, dolayısıyla su darlığı yüzünden ürünü sulama konusunda zorluk ile karşılaşılan yerlerde, akarsulardan herkesin bağ-bahçe ve tarlalarını sulamada faydalanmaları birçok ince kurallara bağlanmış ve bu kurallar geleneksel şekilde köylerde günümüze kadar gelmiştir.²¹³

Her çiftçi ailesinin tasarrufuna verilecek çiftlik deneni birimin 60-150 dönüm arasında teşkil edilmiş bulunması, köylünün ekimine bu biçimde verilmiş çiftlik tarlalarını, onun

212 Bkz.: Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999, s. 142.

213 Kişisel gözlemlerimize göre; günümüzde kurak iklimin hüküm sürdüğü bazı köylerde klasik dönemde olduğu gibi bahçe ve tarlaların sulanması işinde sıra (nöbet) usulü ve "sulama subaşılan" geleneği hâlâ devam ettirilmektedir.

özürsüz olarak, üst üste üç yıl “boz” bırakılması hâlinde, tasarruf (süresiz kullanma) hakkını kaybetmesi gibi kanun kuralları, toprakların hepsini ekmeye çiftçiyi zorunlu kılmak ve toprak ağalığına da engel olmak amaçlarını gütmüş olmalıdır. Anadolu’nun tarım üretiminde, kötü etkisi kimi kez bir afet biçimini alan olaylar, kuraklık, dolu veya su vurgunu, don kesmesi, çekirge ve benzeri böceklerin akını, isyanlar, göçler, bulaşıcı hastalıklar, çiftlik hayvan sürülerinin zararları gibi doğal ve toplumsal düzensizlikler muhtemelen üretimi azaltıcı etkenler olarak bazen karşımıza çıkmaktadır.²¹⁴

Osmanlı Devleti’nde tarımsal arazi üzerinde devlet mülkiyeti söz konusudur. Yani tarım topraklarının çıplak mülkiyeti devlete ait olup köylüler bu toprakları, âdeta irsî ve daimi kiracılık statüsü ile kullanıyorlar, resim ve öşürlerini ise dirlik sahibine ödüyorlardı (kimi yerlerde vakıf ve mülk sahipleri). Toprağın ne kadarının her yıl ekildiği çok açık olmamakla beraber en az ne kadarının ekilmesi gerektiğine dair bazı kanunname kayıtları vardır.²¹⁵ Bu kayıtlardan bir raiyyet çiftliğinin, Bursa müddü ile 12 müd,²¹⁶ Karaman müddü ile ise 6 müd tohum ekilen yer olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁷

Osmanlı klasik döneminde tarımsal üretim yapılan toprakların verimliliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir.²¹⁸ M.A. Cook, bir çiftlik yerinin Rum eyaletinde 10 müd

214 Akdağ, **a.g.e.**, C. II, s. 144-145.

215 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 725-788, özellikle bkz.: s. 751-52.

216 Müd (standard), 20 kile=1000 kâse=100.000 habbe=513.160 kg. Bkz.: Halil İnalcık, (Çev.) Ruşen Sezer, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: YKY, 2003, s.252.

217 Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, **Osmanlı**, C. III, Ankara: YTY, 1999, s. 67.

218 Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz.: Mehmet Öz, “XVI. Yüzyılda Anadolu’da Tarımda Verimlilik Problemi”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt III. Kısım**, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Ankara: 2000, s. 1643-1651.

tohum ekilen yer olduğundan hareketle sınırlı bir deneme yapmış ve verimi 1'e 3 oranında saptamıştır ki, bunun Ortaçağ şartlarında nispeten düşük bir verim olduğunu belirtmektedir.²¹⁹ Aynı mukayese Anadolu'daki muhtelif sancaklarda toplam ekilebilir arazinin 5/8'inin hububat vb. tarımına ayrıldığı, kalan kısmın nadasa ve bazı diğer ürünlerin ekimine ayrıldığı varsayımından hareketle yapılan tahminlerde de ortaya çıkan sonuç dönüm başına ürün miktarı açısından cesaret kırıcıdır. Mehmet Öz, bunun temel sebebinin ölçü birimlerindeki düğümlenmeden kaynaklandığını söylemektedir. Bununla birlikte bazı sancaklarda ortalama 1'e 3-4 verimlilik oranının çıkıyor olması bazı araştırmacıları da bunun Ortaçağ şartları bakımından normal olduğunu düşündürmektedir.²²⁰ Bütün bunlar özellikle klasik dönem Osmanlı tarım tarihi konusunda epeyce araştırma yapılmış olmasına rağmen, verilerdeki şüpheli noktalar yüzünden sağlıklı sonuçlara ulaşılmasında birtakım güçlüklerin olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi, yani devletin rakabesini (mutlak mülkiyet hakkını) elinde tuttuğu arazi rejimi, bütün tarım topraklarını kapsamazdı. Bu arazi yalnız hububat ziraati yapılan, tarla olarak kullanılan arazidir. Bağlar ve bahçeler bunun dışında kalır. Çünkü imparatorluktaki büyük kitlelerin geçimi, ordunun ve şehirlerin iâşesi, hububat ekimine yani başlıca buğday-arpa ekimine dayanır. Darlık ve açlık köylünün hububat ekimindeki noksanından, hepsinden önemlisi de iklimsel değişmelerden ileri gelirdi. Devlet bu yüzden tarla ziraatini kontrol altında tutma zorunluluğu duymuştur. Bu durum Osmanlı kanunnamelerinde; "tarla, bağ ve bahçe hâline getirilemez" şeklinde ifade edilmiştir.

219 M. A. Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, Londra: 1972, s. 15 dipnot 1'den aktaran Öz, a.g.m., s. 67.

220 B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube, 1568-1579", **Archivum Ottomanicum**, C. I, 1969, s. 167'den naklen Öz, a.g.m., s. 68.

Devlet reaya çiftliğini, daima kontrol altında tutar. Bir çift öküzü olan aile bir işletme ünitesi oluşturur. Hayvani enerji ünitesi, yani bir çift öküzün işleyebileceği toprak ünitesi, ekonomik bakımdan en verimli işletme olarak tanınmıştır. Bu raiyyet çiftliği, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesi olduğundan, onun parçalanmasına ve kaybolmasına karşı bir sürü kanuni önlem alınmıştır.²²¹ Bütün bunlar göstermektedir ki; devlet tarla arazisini kendi mutlak kontrolü altına almak gereğini duymuştur. 19. yüzyıllarda klasik dönem çift-hane sisteminin devamı niteliğinde, Osmanlı tarımında hâlâ kara saban ve öküz gücünün kullanılmaya devam edildiğini üçüncü bölümde göreceğiz.

5. Köyden Küçük Yerleşmeler: Mezraalar

Mezraa tabiri, beşerî coğrafyacılar tarafından köy altı yerleşme birimi veya kır iskân birimi olarak kabul ediliyor olmakla birlikte;²²² Osmanlı tahrir kayıtlarında daha çok “ziraat yapılan yer”, “tarla”;²²³ ekseriyetle de bir yerleşme biriminin bağlantısı olarak, o yerin tarım hayatının tamamlayıcısı anlamında kaydedilmiştir.²²⁴ İdari açıdan mezraanın tanımı ise;

221 İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 3.

222 Mezraalar daha çok beşerî coğrafyacıların ilgilendiği bir konu olup; mevcut çağdaş veriler ve gözlemler ekseninde ele alınmış ve coğrafi bir mekân olarak yerleşmenin unsuru sayılmıştır. Ancak mezraalar konusunda bugün coğrafyacılar arasında da tam bir görüş birliği oluşmamıştır. Bu konudaki tartışmalar için bkz.: Harun Tuncer, “Mezraa Kavramı ve Türkiye’de Mezraalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sy. 5, Ankara: 1995, s. 74-98. Ayrıca bkz.: Necdet Tunçdilek, **Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)**, İÜEF Yayınları, İstanbul: 1967, s. 124-129. Karş.: Ali Tanoglu, “İskân Coğrafyası Esas Fikirler Problemler ve Metod”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, İstanbul: 1954, s. 1-32.

223 Mezraa terimi hakkında bkz.: M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, MEB Yayınları, İstanbul: 1993, s. 529.

224 Tufan Gündüz, “Kayseri’de Mezraaların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 16-17 Nisan 1998, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih

tahrir memurları bir köy yeri, bir su kaynağı, mezarlık ve sürekli olmasa bile en azından düzenli aralıklarla insanların yaşadığına dair göstergeler saptadıklarında, o yeri mezraa yani ekilen, ama sadece belli dönemlerde kalınan bir yer olarak kaydediyorlardı.²²⁵ Osmanlı tarım ekonomisi içinde köyün bir bağlantısı durumunda olan mezraalarda, sadece ziraat ile meşgul olunmadığı bilinmekle beraber; genellikle köyün ve köylünün iktisadi faaliyet sahası içinde ikinci bir tarım sahası konumunda olması dolayısıyla vergiler bakımından o bölgenin iktisadi bütünlüğünü de ilgilendirmektedir.²²⁶

Mezraalarda ziraati yapılan ürünler açısından bir çeşitlilik olmadığı da göze çarpmaktadır. Yaygın olarak buralarda arpa, buğday gibi hububatın yetiştirilmekte olduğu klasik dönem arazi tahrirleri üzerine çalışan araştırmacılarca tespit edilmiştir. Bununla birlikte mezraa tabiri kanunnamelerde “harabesi ve suyu bulunan yer” olarak tarif edilmiştir.²²⁷ Bazen kanunnamelerden anlaşıldığına göre mezraalar, daha önce köy olduğu hâlde türlü sebeplerle -kıtlık, salgın

Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s. 183. Halil İnalıcık ise tahrir defterlerinde geçen mezraa tabirini; “Umumiyetle ahalisi dağılmış olan eski yerleşim yerleri” şeklinde tanımlamakta ve “bir yerin müstakil mezraa olduğunu tayin için de, harabesi, suyu veya mezarlığı olup olmadığına bakılmaktaydı” demektedir. Bkz.: Halil İnalıcık, **Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1987, s. XXIX.

225 Bkz.: Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 116.

226 Osmanlı döneminde mezraalar, genellikle köylerin ekinliği olup daha çok yerleşmenin de görülemmediği sahalardır. Bazı köylerin ahalilerinin bir kısmı geçici de olsa yerleşmeye başlamış olsalar da buralar mezraa özelliğini kaybederek köy statüsüne geçmemiştir. Bu konuda geniş bir malumat için bkz.: Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara: 1989, s. 110-119.

227 Bkz.: Ömer Lütü Barkan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar**, İÜEF Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1945, s. 53.

hastalık gibi afetler, eşkiya baskınları- ahalisinin dağıldığı ve topraklarının boşaldığı alanlardır.²²⁸ Bundan dolayı “harabe” tabiri köyün terk edilmiş hâlini yansıtmaktadır. Su ise, iskânın temel unsurlarından olup hem insanın hem de ziraat ve hayvancılık hayatının vazgeçilmez unsurudur. Buna göre; eskiden köy olup daha sonra boş (hâlî) kalan topraklar (mezraalar) yakındaki bir köye “ekinlik” olarak tahsis edilmiştir. Kanunnamelerde de mezraalar daha önce köy olduklarından buraların eski sınırlarının muhafaza edilmesi öngörülmüş, tahririn yenilenmesi sırasında da köy iken nerelere hâkimse o yerlerin mezraaların sınırı sayılması bildirilmiştir.²²⁹

Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemindeki genel yapısı, Osmanlı toplumunun bir unsuru olan konar-göçerleri ziraat sahalarına, mezraalara, küçük çapta tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştır. Rumeli’de fütuhatin genişlemesiyle, Anadolu’da büyük bir nüfus potansiyeline sahip konar-göçerler, devlet tarafından güvenlik açısından yeni fethedilen yerlere nakledilmişler ve buralarda köyler tesis ederek yerleşik hâle geçmişlerdir.²³⁰

Tahrir defterlerinde mezraa ya da ekinlik sözcüğü dönemsel bir yerleşim ya da terk edilmiş bir köy anlamına gelmektedir. Kanunnamelere göre, herhangi bir arazinin mezraa olarak

228 Mezraa isimlerinde sıklıkla rastlanan viran, virancık, ören, höyük gibi isimler mezraaların daha önceden bir yerleşim yeri olduğunun önemli bir kanıtıdır. İnalçık, Arvanid Sancağı üzerine yaptığı çalışmada mezraaların dağılmış viran köylerden ibaret olduğunu gösteren misaller vermiş: “Mezraa-i Brace, köymüş dağılmış, hâlidir”. Aynı Brace mezraası için 323. tımar da köy tabiri kullanılmaktadır. Bununla birlikte eski defterde mezraa olarak kaydedilmiş olan bazı yerlerin İnalçık’ın incelediği H.835 tarihli defterde tekrar köy hâlinde kayıtlı olduğu görülmektedir. Bkz.: Halil İnalçık, **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1987, s. XXIX.

229 Tufan Gündüz, a.g.m., s. 183-184.

230 Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1998, s. 105.

yazılması için, üzerinde harap bir köy kalıntısının, kendi su kaynağının ve mezarlığının olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Mezraalar hakkında genellikle “evvelden köy olup, şimdi nüfusu dağılmış ve tarlaları boz bırakılmıştır” türü kayıtlar düşölmekteydi. Köy veya karyeden farklı olarak mezraanın topluluğı temsil eden bir kethüda veya imamı olmazdı.²³¹ Bu noktada köy ile mezraayı ayıran en önemli unsur; her köyde olmamakla birlikte, köyde devletle köylü arasında bir ilişki kurabilecek olan kethüda ya da imama sahipken, diğeri- nin ise bundan yoksun oluşudur.

Mezraalar, ister terk edilmiş bir köy ve civar araziden oluşsun, ister bir ahalinin belli dönemlerde yerleştiğı bir yer olsun; hem demografik hem de siyasi açıdan sürekli değişim hâlinde olan bir kitlenin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Köylüler gerek nüfus baskısı ve nüfus hareketleri gerekse eşkıyalar, haydutlar ve hastalıklar nedeniyle mezraaları, tarım yapabilecekleri ek bir arazi, bir sığınak ve geçici bir yerleşim olarak kullanıyor; nüfusun azaldığı dönemlerde de boşaltılacak ilk yerler olarak görüyorlardı.²³² Bununla birlikte Osmanlı döneminde kasaba ve şehirler, iaşeleri için tarımsal hinterlandı bağımlıydılar ve kendilerine yakın köylerle yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardı. Bu nedenle de köylülerin, kasabaların sunduğı fırsatların cazibesine kapılarak köylerini terk etmeleriyle istemeyerek de olsa köyleri mezraalara dönüştürdükleri de olmuştur. Buna karşılık kadılar da köylüleri kentlerden gerisin geri köylerine göndermişlerdir.²³³

231 İnalçık, **a.g.e.**, s. 209.

232 Mezraalar konusunda kısa bir değerlendirmeye için bkz.: Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkıyalar ve Devlet**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 116-118.

233 Bu konuda bir örnek; “Ankara kadısından eskiden Büyük ve Küçük Haymana nahiyyelerinde oturup kente göç etmiş kişileri bulması istenmiştir. Bu kişilerin Ankara’nın yiyecek ihtiyacını arttırdıkları kabul ediliyor ve köylerine geri gönderilmeleri emrediliyordu.” Bkz.: Suraiya Faroqi, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, **Kentler ve Kentliler**, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 348.

Bunlardan başka Anadolu’da mezraaların, çoğu zaman kökenini veya ilk zilliyedini açığa vuran belirli bir kalıp isimle anıldığı görülmektedir. Örneğin, hisarı olan pek çok mezraa adı, muhtemelen terk edilmiş Bizans kaleleriyle;²³⁴ ağıllı mezraa adları, orada kurulmuş olan koyun ağıllarıyla ilişkilendirilebilirken, diğer bazı mezraaların adları da orayı otlak olarak kullanagelmış göçer gruplarını çağrıştırmaktadır. Bunlardan başka İnalıcık, Anadolu’da pek çok köyün adının “viran”lı veya “ören”li²³⁵ olmasını, bunların mezraa olarak başlayıp daha sonra tekrar tam bir köy hâline gelmiş olmaları gerektiği üzerinde durmaktadır.²³⁶

6. Göçerlerin İskânı

Kırsal alanlardaki toplumsal yapılar ile yerleşim örüntüleri arasındaki ilişkilere eğilen beşerî coğrafyacıların esas olarak “yerleşim durumu” üzerinde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu noktada Halil İnalıcık, yerleşimin bir grup göçer tarafından mı, göçmen köylüler veya civar köylerden gelip konanlar tarafından mı ya da devletin girişimiyle mi gerçekleştiği üzerinde ayrı ayrı inceleme yapılması gerektiğini savunmaktadır.²³⁷

234 Örneğin Balıkesir Dursunbey yolu üzerinde 70. km’deki İğdiç/Seli-
mağa Köyü’nde bulunan Asarlık ya da Hisarlık tepesi muhtemelen
Bizans döneminden kalma bir mezraadır. Daha sonraki dönemlerde
Türklerin gelip yerleşmesiyle köy bu mezraadan 1 km kuzeydoğuya
kurulmuştur.

235 Ören kelimesi; “eski bir yerleşim yerinin yıkılmış hâldeki kalıntısı, ha-
rabe, virane” anlamına gelmektedir. Bkz.: D. Mehmet Doğan, **Doğan
Büyük Türkçe Sözlük**, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara: 2003, s. 1046.

236 İnalıcık, **a.g.e.**, C. I, s. 210. İnalıcık’ın bu tespitini Balıkesir köylerinden ba-
zılarının ismi de doğrulamaktadır. Buna göre “ören” adıyla anılan köy-
ler: Adaören, Yassıören (Dursunbey); Karacaören, Örenli, Örenharman,
Serçeören (Kepsut); Gökçeören, Kozören (Balıkesir); Akçaören (İvrindi);
Kozören, Bozören (Savaştepe). Bkz.: Kolektif, **Köy Köy Türkiye Yol Atla-
sı**, 2. Baskı, İstanbul: Map Medya Basın Yayın, 2003, s. 44-45, 72-73.

237 İnalıcık, **a.g.e.**, C. I, s. 202.

Akdeniz iklimi kuşağında, bütün tarih boyunca ekincilik ile hayvan yetiştirme beraber yürütülmüştür. Dağların çayırırlarla örtülü yüksek kısımlarında ve çöllerde büyük sürüler hâlinde beslenen hayvanlar meradan başka bir meraya geçmeleri ve yaylaktan kışlağa yürüyüşleri esnasında ekilmiş sahalardan arasından geçmek mecburiyetinde kalmaları ve çok defa bu sahaları tahrip etmeleri, yerleşmiş köylü, yani çiftçi ile çobanı menfaat çatışmasına düşürmekte idi.²³⁸ 16. yüzyılda bütün Akdeniz memleketleri, Fernand Braudel'in dediği gibi "çoban ile yerleşmiş köylünün nihayetsiz mücadelesine" sahne olmuşlardır.²³⁹

Osmanlı toprakları içinde hayvan yetiştirme ile meşgul kalabalık bir nüfusun bulunması, ekilebilen araziye daraltmakla birlikte ziraati de devamlı surette tehdit ediyordu. Devlet, hayvancılıkla uğraşan grupların, mera dolayısıyla aralarında çıkacak mücadeleleri önlemek için; her grubun yaylak, kışlak ve yurtlarını ve sürülerin buralara ulaşması için takip edecekleri yolları, "yürüye geldikleri" yerleri büyük bir titizlikle tespit etmesine rağmen; sürü ile ekinin, göçerle yerleşimin mücadelesini asla engelleyememiştir. Yürüyüş hâlinde olan sürüler gittikleri yerlerde ekilmiş tarlalara giriyor, tahribat yapıyordu. Sürülerin, çobanları tarafından kasten ekilmiş sahalara sürülmesi gibi vahim durumlar seyrek görülmekle birlikte; sürülerin, ekili alanların civarından geçerken, çobanların dikkatsizliği yüzünden tarlalara girerek ekinleri yemek, çiğnemek suretiyle, çiftçileri zarara sokmaları sık sık karşılaşılan hâllerdi. Bu gibi durumlarda taşrada çiftçinin zararını tazmin etmek, çobanları dikkat ve ihtimama davet etmek

238 Lütü Güçer, **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İÜEF Yayınları Nr. 1075, İstanbul: 1964, s. 12-13.

239 Braudel'in Akdeniz dünyasındaki yerleşik-göçebe mücadelesi hakkında geniş bir değerlendirmesi için bkz.; Fernand Braudel, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, Ankara: İmge Yayınları, 1993, s. 35-114.

için bir ziraî polis müessesesi (deştbanî-kır bekçisi) kurulmuştur.²⁴⁰

Osmanlı kırsalında zaman içerisinde önemi azalmakla birlikte belgelerde konar-göçer diye isimlendirilen yarı yerleşikler, az-çok yerleşik köylülerden farklı bir hayat tarzını benimsemişlerdir.²⁴¹ Bunlar yaylak ve kışlak olarak iki yerleşim birimine sahiptiler. Yaylakta hayvancılık, kışlakta ise geçimlik (basit) tarımla uğraşıyorlardı.²⁴²

Göçebelerin hayvanlarından başka yerleşmiş ziraat ile meşgul köylerin sürüleri de olup; bu sürüler genellikle köylerin hududu dâhilindeki meralarda beslenirdi. Birçok köylünün kendine mahsus yaylası vardı. Ayrıca, köylülerin kayıtlı bulundukları tımar hududu dâhilinde yaylattıkları ve kışlattıkları koyunlardan yaylak ve kışlak resimleri alınmazdı.²⁴³

Kuruluş devrinde ordunun ardından veya onlarla birlikte hareket eden tarikat mensubu birçok dervişin, ıssız yerlerde yolların geçtiği önemli mevkilere zaviyeler ve tekkelere inşa etmesiyle ilk iskân teşebbüsleri başlamış; bu tekke ve zaviyeler, etrafında köylerin kurulduğu çekirdekler olarak işlev görmüştür. Yine bu idealist dervişler önderliğinde kurulan zaviye

240 Güçer, **a.g.e.**, s. 16.

241 A. M. Khazanov, göçebelerin üretim tarzını beş özellikte açıklıyor: “1- Hayvancılık hâkim ekonomik faaliyet biçimidir; 2- Yıl boyunca ahır kullanılmadan açık arazide otlatılmaları nedeniyle sürülerin geniş bir alana yayılmış olması; 3- Hayvancılığa dayalı ekonominin gereklerine uygun olarak belli otlatma alanlarının sınırları içinde ya da bu alanlar arasında mevsimlik hareketler; 4- Hayvancılığa dayalı ekonomiden kaynaklanan bu hareketliliğe nüfusun tümünün ya da büyük kısmının da dâhil olması; 5- Üretimin nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenmesi.” A. M. Khazanov, (Çev.) Julia Crookenden, **Nomads and the Outside World**, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 16’den naklen Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkiyalar ve Devlet**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 119.

242 Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987, s. 12-13.

243 Güçer, **a.g.e.**, s. 14.

ve tekkelerin etrafında göçerlerin iskân edilme hareketleri başladığı gibi, yeni fethedilmiş yerlere ahali sürgün edilerek bir iskân politikası takip edilmiştir.²⁴⁴ Bu iskân politikası daha sonraki yüzyıllarda yani 17 ve 18. yüzyılda; “harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması” şeklinde devam ettirilmiştir.²⁴⁵

Osmanlı toplumu içerisinde en önemli unsurlardan birisi de konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe hayat süren aşiretlerdir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu aşiretler, kışın konar hâle geçecekleri zamanlarda, genellikle çadırlarını şehir ve kasabalar yakınındaki eski iskân merkezlerinin bulunduğu sahalara kurarlar, yazın ise daha serin olan yaylalara çıkarlardı. Bazen boy beyinden bazen de faaliyet gösterdikleri alandan değişik adlar almış olan konar-göçer unsurlar,²⁴⁶ Rumeli’nin fethinde ve Türkleştirilmesi sürecinde önemli rol oynamışlardır.

244 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İFM*, C. XI (1951), s. 525-569; C. XIII (1953), s. 56-78; C. XV (1955), s. 209-237. Ayrıca; aynı yazar, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, Sy. 2, Ankara: 1942, s. 284-353.

245 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1991, s. 5.

246 Osmanlı döneminde konar-göçerler; iktisadi faaliyetlerine göre yün-cü, yaycı, davulcu, darıcı, ellici; yetiştirdikleri atlar yüzünden at çeken ulusu, toplu olarak bulundukları yere göre Halep, Yeni-İl Türkmenleri gibi, başlarındaki boy beyinin adlarına göre İnallu, Toktemürlü gibi ve mümeyyiz oldukları vasıflarına göre isimler almışlardır. Konar-göçer toplulukların isim almaları konusunda daha geniş bilgi için bkz.: İlhan Şahin, “Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, Sy. 13, İstanbul: 1987, s.195-208; İsenbike Arıcanlı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yörük ve Aşiret Ayırımı”, *Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, Vol. 7, İstanbul: 1979, s. 27-34; M. Kamil Su, *Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler*, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul: 1938, 188 s.

Konar-göçerler hayvancılığın yanında iptidai bir ziraatle de meşgul olmalarına karşın, ihtiyaçları olan mahsullerinin büyük bir kısmını sürüleriyle yaylak ve kışlaklar arasında gidip geldikleri yollar üzerinde bulunan yerleşiklerden takas yoluyla temin ederlerdi. Hayvanlarından elde ettikleri yün, yapağı, yoğurt, yağ, peynir gibi ihtiyaç fazlası ürünleri kondukları mevkie yakın bir pazarda satarlar ve bunların karşılığında buğday unu gibi tahıl ürünleri alırlardı. Bu nedenle konup göçtükleri mahallere yakın köy ve kasabalar, konar-göçerler için uygun birer ticaret merkezi olmuştur.²⁴⁷ Geçmiş Selçuklulara dayanan Anadolu'daki bu pazarlara "kır pazarı" ya da "yabanlu pazarı" denirdi.²⁴⁸

Osmanlı kırsalında göçerlerin iskânı, bunların nedenleri ve koşulları üzerinde durmak gerekirse; bunların arasında salgın hastalıklar, eşkıyalık, yağmacılık ya da keyfî aşırı ağır vergilendirme sonucu köylülerin kitle hâlinde dağlar, adalar veya ormanlar gibi ücra yerlere sığınmaları gösterilebilir. Bu durum Osmanlı yerleşim örüntülerini de etkilemiştir. Bu gibi koşullara bağlı olarak köylüler genellikle yerleşimlerini yamaçlara kuruyor, daha aşağıdaki düzlüklerde ise uydu bir mezraa oluşturuyorlardı. Gerek Anadolu'nun gerekse Balkanların birçok bölgesinde durum bu şekildeydi.²⁴⁹ Nitekim bugün Anadolu'daki birçok köy yerleşmeleri

247 Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1991, s. 19.

248 Yabanlu pazarı: Genellikle kent merkezlerinin dışında, ticaret kervanları için kurulan alışveriş yerlerine denir. Bkz.: Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **Coğrafya 2002**, 2. Baskı, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul: 2002, s. 150. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Faruk Sümer, **Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)**, TDAV Yayınları, İstanbul: 1985. Ayrıca bkz.: Mehmet Akif Erdoğan, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırılar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları nr. 96, İzmir: 1999.

249 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 205; Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası", **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, İstanbul: 1954, s. 27-28.

daha o zamanlardan beri devam eden bir geleneğin mirasçısı olarak; kuzeyinde dağlık veya tepelik bir alan ve güneyinde ise geçimlik tarımını devam ettireceği bir ovanın bulunduğu coğrafi alanlarda bulunmaktadır.

Devletin de değişik kalıplara sokmaya çalıştığı konar-göçer ve yörük topluluklarının bazıları çiftçi olarak iskân edilmiş, bazılarına da özel görevler verilmiştir. Devlet, bu topluluklara bedava bir işgücü ve asker kaynağı gözüyle bakıyordu.²⁵⁰ Bunlardan başka yörükleri, askerî görevler, nakliye, madencilik, ağaç kesimi ve buna benzer başka hizmetleri yerine getirmeleri karşılığında olağanüstü vergilerden muaf tutuyordu. Devletin asıl amacı yörükleri iskân etmek olmuştur.²⁵¹ Bunun pek çok sebepleri vardır. Birincisi, iyi savaşçılar olan göçebeler devlet için güvenlik açısından bir tehdit oluşturmaktaydı. İkincisi, göçebe aşiretlerin iskân edilmesi vergilendirilebilir gelirlerin miktarını arttırıyordu. Devlet, çiftçilerden daha ağır vergiler alabilmekteydi, daha da önemlisi vergi tahsildarları için onları bulmak, sürekli hareket hâlindeki toplulukları bulmaktan daha kolaydı.

Devleti göçebeleri iskân politikasına yönlendiren unsurlar arasında güvenlikle ilgili meseleler de vardı. Göçebeler yerleşik nüfusu tehdit etmekteydi. Bazı zamanlar yol kesen haydutlar hâline gelebilen göçebeler, özellikle kaynakların sınırlı olduğu dönemlerde, yerleşik köylüler için çok tehlikeli olabilmekteydi. Göçebelerin sıkça geçtiği yollardan giden tacirler ise, sık sık “emniyet bedeli” ödemek zorunda kalıyordu. Eşkıyalara katılan ya da yataklık eden göçebeler, devlete

250 Yörükler, savaş sırasında devletin yardımcı kuvvet olarak kullanması için, “eşküncü yörük” (özellikle Rumeli’de), “yaya” ve “müsellem” (özellikle Anadolu’da) olarak adlandırılan yarı-askerî tabakalar hâlinde örgütlenmişlerdi. Bu yardımcı kuvvetler sadece yörüklerden oluşmuyordu; gönüllü köylüleri de kapsıyordu. Bkz.: Karen Barkey, (Çev.) Zeynep Altok, **Eşkılar ve Devlet**, İstanbul: TVYY, 1999, s. 122.

251 Barkey, **a.g.e.**, s. 122.

“nezir akçesi” denen bir ceza ödemek zorunda kalmakta ve silahlarına el konulup, ata binmeleri de yasaklanmaktaydı.²⁵²

Göçerlerin devlet zoruyla²⁵³ ya da ekonomik faktörlerin baskısıyla kendiliğinden yerleşik hayata geçtikleri de görülmüştür. Bu durumda yörük göçerleri, genellikle terk edilmiş köylere yerleşmek yoluyla çeşitli topluluklar oluşturmuşlardı. Bunu klasik dönem Osmanlı dünyasında yapılan tahrirlerde küçük veya geçici yerleşimler olarak mezraaların göçer yerleşmeleri arasında çok yüksek bir orana ulaşmasından anlamaktayız. Yine buralarda, yalnızca hayvancılıkla geçinen göçer gruplar ile hayvancılığın yanı sıra biraz tarım da yapan gruplar arasında kesin bir ayırım söz konusudur.²⁵⁴ Öte yandan birçok yörük grubu, yerleşikliğe geçerken de göçerlik statülerini muhafaza etmişlerdir.

Klasik dönemde göçebelerin durumu yerleşik hayattaki köylülere göre çok daha iyidir. Çok iyi teşkilatlanmış olan göçebeler daha kuvvetli ve mücadeleci gruplardı. Yerleşiklerle göçebeler arasında her yıl vukua gelen çatışmalar, çoğu zaman göçebelerin üstünlüğü ile sona eriyor ve köylülere ait ziraat sahaları göçebelerin sürüleri ile tahrip edildiği gibi, çoğu zaman birtakım yerleşim yerlerinin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanıyordu.²⁵⁵ Bununla birlikte, göçebe yerleşik çekişmesinin devlet tarafından göz ardı edilmesi de mümkün

252 Klasik dönem Osmanlı Anadolu'su'nda göçerler hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Refik, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (966-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul: 1989, 236 s.

253 Örneğin, 16. yüzyılda Konya'da Atçeken göçerlerinin devlet zoruyla yerleşik hayata geçirilmesi bir dizi yeni köy kurulmasına neden olmuştur. Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, **Kentler ve Kentliler**, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 249.

254 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 206.

255 Tunçdilek, **Türkiye İskân Coğrafyası**, s. 21. Ayrıca Anadolu'da göçebe ve yerleşik halk arasındaki çatışma hakkında bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987, (özellikle 2. bölüm), s. 29-54.

olmamış ve aşiretler yerleşik hayata geçirilmek suretiyle Anadolu'da asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. Bu da beraberinde değişik problemler getirmiştir. Genellikle yerleşik hayata geçmeye teşvik edilen aşiretler, toprağa daha çok obalar (aileler) hâlinde yayılarak iskân edilmiş olduklarından,²⁵⁶ daha başlangıçta çok ufak iskân sahalarından meydana gelmiş köy-altı yerleşmeleri doğmuştur.²⁵⁷

Göçebe aşiretlerin toprağa yerleşmesinde ve iskân mahallerini seçişte o sıradaki ekonomik faaliyetleri etkili olmuştur. Uğraş alanları olan hayvancılığın icabına uygun yerler iskân sahası olarak seçilmiştir. Buna göre, dağlık alanlar, orman içleri ve civarları hemen iskân sahası olarak seçilirken; sahil ovaları ile derin vadi tabanları Yörük ve Türkmen göçebelerce en geç iskâna açılmış yerlerdir. Daha sonra, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda, ziraatin hayvancılığın önüne geçmesi sonucu, adı geçen sahalarda oldukça yoğun bir kır iskânına tabi tutulmuştur.²⁵⁸

17. yüzyılın sonunda girilen geniş çaplı iskân faaliyetlerinin bir nedeni de konar-göçer halkın yerleşik tarıma zarar vermeleridir.²⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda 16 ve 17.

256 Bu durumu köy isimlerinde de görmek mümkündür. Örneğin; Hacıvelioba, Çalıoba, Atıcıoba, Ilıcaoba, Ortaoba (Gönen); Bedellerobası (Balya); Hüseyinbeyobası (İvrindi) gibi. Bkz.: Kolektif, **Köy Köy Türkiye Yol Atlası**, 2. Baskı, İstanbul: Map Medya Basın Yayın, 2003, s. 44-45, 72-73.

257 Türkiye'de mevcut köyden küçük yerleşme şekilleri; "yayla, mezraa, çiftlik, divan, kom, oba, dam, ağıl, saya, pey, banı, güme, bağ evi, sayvan, palanga, tol, zoma, huğ, kalif, çardak, mandıra, değirmen, canık, dalyan, kışla ve güzle"dir. Adı geçen yerleşme şekilleri hakkında bilgi için bkz.: Dudu Tokdemir, "Türkiye'de Köyden Küçük Yerleşmeler", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, 29 Mayıs 2002, Balıkesir: 2002.

258 Tunçdilek, **a.g.e.**, s. 22.

259 Orhonlu, **Aşiretlerin İskânı**, s. 39-44. Fatih Kanunnamesi'nden başlayarak Osmanlı taşrasında çeşitli vilayet ve livalar için hazırlanan kanunnamelerde ziraat emniyetinin sağlanmasına ilişkin kuralları getirilmiştir. Fatih Kanunnamesi'nde bu konuda şunlar söylenmektedir: "Ve

yüzyıllarda da hayvancılık geniş bir ekonomik faaliyet kolu idi. Anadolu ve Rumeli’de geçimlerini büyük ölçüde hayvancılıkla sağlayan geniş göçebe aşiret ve yörük toplulukları bulunmakta, bunların yer değiştirmeleri göç yer ve yönlerini belirleyen idari kararlar çerçevesinde düzenli bir şekilde cereyan etmekte, fakat özellikle kıtlık yıllarında bu düzenlemelere uyulmayarak sürülerin ekili ve dikili alanlardan geçirilmeleri tarıma büyük zararlar vermektedir.²⁶⁰

Kırlardaki yerleşik-göçebe sürtüşmelerinde Anadolu’da göçebelerle yerleşikler arasındaki sınırın başka yerlere göre çok daha az belirgin oluşu supap işlevi görmüştür. Bu yüzden sadece göçebeler yer yurt edinip köylü hâline gelmiyordu; bunun tersi de söz konusu olabiliyordu. Göçebelik ile yerleşik hayat tarzı arasındaki gidip gelmeler, ekolojik ve demografik krizlere tepki olarak yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Bu yüzden, yerleşik ve göçebe nüfusları iki ayrı grup olarak ele almak yerine, bunların aynı zamanda sürekli olarak birbirlerine dönüşen gruplar olduğunu görmek gerekir.²⁶¹

Göçebe üretim tarzı, örgütlenme şeklinin mevsim dönümleriyle yakından ilgili olduğu için kendine özgü bir hayat tarzı yaratıyordu. Hayvanlarını otlattıkları yaylalarla, küçük çapta tarımsal üretim de yaptıkları kışlaklar arasında mevsimlik olarak sürüleriyle birlikte gidip gelirken yörükler, belli

bir kimsenin atı veya öküzü ya kısağı ekine girse davar başına beş akça cürüm alıp beş çomak, buzağı girse bir akçe bir çomak, koyun girse iki koyuna bir akçe alıp bir çomak vurulur. Amma evvel hüccet edeler. Hüccet ettiklerinden sonra işlemeyüp davarlarına tımar (dikkat-itina göstermek) eylemezlerse ki ekin içinde bulunan ve ekine ziyan eylemiş ola bu resme (göre) cürümleyüp çomak uralar ve ziyanın ödedeler tehdit oluna davarlarına tımar edeler ve ziyan ittirmeyeler.” Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar**, İÜEF Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1945, s. 392.

260 Lütfi Güçer, **a.g.e.**, s. 16.

261 Barkey, **a.g.e.**, s. 119.

günlerde, örneğin koç katımı ya da hayvanları kırkma günlerinde bir araya geliyorlardı. Bölgenin yüksek platoları arasında suyu en bol olanı, asıl yayla olarak seçilir ve toplumu bir araya getiren faaliyetlerin çoğu bu merkezî yerde gerçekleştirilirdi. Bütün göçebeler için geçerli olmamakla birlikte namazlar, o yaz boyunca kullanılmak üzere hazırlanan namazgâhta kılınırdı. Cuma namazına gelen yörükler, namazgâhın hemen yanında kurulan pazardan alışveriş yaparlardı. Yaz ayları, göçebe toplumundaki örgütlenmenin güçlendiği dönemlerdi. Yörükler kışlaklarına inip tarımla uğraştıkları kış aylarında dağılmak ve köylülerle etkileşime girmek zorunda kalıyorlardı.²⁶²

7. Celali İsyancıları Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler

Halil İncalcık'ın iddia ettiği gibi Anadolu, daha 16. yüzyıl ortalarında, özellikle Şehzade Mustafa ile Selim arasındaki mücadele sırasında, büyük bir köylü göçüne sahne olmaya başlamıştır. İşi gücü olmayan binlerce Anadolu köylüsü paralı asker olarak rakip şehzadelerin bayrağı altında toplanıyor; kendi tarafı kazandığı takdirde askerî sınıfa yükselmeyi umuyordu. Huzursuzluğun başlıca kaynaklarından biri de tımarlarını yitiren ya da tımarları değer kaybına uğrayan, tımarlı sipahilerdi. Buna ek olarak genç köylülerden binlercesi de gelecekte dinî zümrenin ayrıcalıklarından yararlanmak umuyla Anadolu kentlerindeki medreselere doluşurken, enerjilerinin büyük bir bölümünü gerek bu kentleri, gerekse kırsal alanları yağmalamaya, soyup soğana çevirmeye hasrediyorlardı.²⁶³ Yine bu sırada kurak Anadolu yaylası üzerinde, Osmanlı nüfus ve arazi tahrirlerine dayanılarak incelenen, fakat kesin boyutlarını hesaplayamayacağımız bir nüfus baskısı kendini göstermektedir.

262 Barkey, **a.g.e.**, s. 121.

263 Halil İncalcık, **a.g.e.**, C. I, s. 58.

Osmanlı Devleti'nin 1593'ten 1606'ya kadar süren Avusturya Savaşları'nda, ateşli silahlarla donatılmış piyade birliklerini savaş meydanına sürme ihtiyacı, hem yeniçerilerin sayısında büyük bir artışa, hem de Anadolu'dan sekban denilen, çoğu köylü kökenli, hepsi ateşli silah kullanan, çok sayıda paralı asker toplanmasına yol açmıştır. Ne zaman geçici bir barış yapılsa ve dolayısıyla hizmetlerine gerek duyulmasa, işsiz kalan veya maaş alamayan bu paralı askerler kırsal alanlarda kol gezip Anadolu halkından haraç toplamaya girişmişlerdir. Tımarlarını yitiren ya da artık tımar gelirleri geçimlerine yetmeyen sipahiler de, bu tür silahlı gruplara katılanlar arasındaydı.²⁶⁴ Celali olarak bilinen bu eşkiya çetelerinin taşraya saldırdığı dehşet, kırsal nüfustaki azalmanın ve Anadolu tarımının yıkıma uğramasının başlıca nedeni olarak görülmektedir.²⁶⁵ 1590'lardan itibaren hazinede muazzam açıklar görülmeye başlanmıştır. Aynı dönemde olağanüstü avâız vergileri ile gayrimüslimlerin ödediği baş vergisi cizye miktarının büyük ölçüde artırılması, bu vergilerin toplanmasındaki keyfîlik ve aşırılıklar ve avâızın her yıl ödenen düzenli bir vergi hâline getirilmesi de Osmanlı köylüsünün hoşnutsuzluğunu arttıran nedenler arasında sayılabilir.

264 Özellikle 1598-1607 yıllarında birçok eski levent, küçük çete ve ordular hâlinde Anadolu'da dolaşarak köylerden yiyecek ve mal gasp etmiş, köylüleri topraklarından sürmüş ve en büyük kentleri bile yağma ve yıkımla tehdit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için (özellikle 3. Bölüm) bkz.: Mustafa Akdağ, **Celali İsyanları (1550-1603)**, AÜDTCF Yayınları, Ankara: 1963, s.109-170.

265 İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 59-60. Paralı askerlerin ve göçebelerin yanı sıra, yaşadıkları yerleri belirli zamanlarda ya da karşılaştıkları bazı sıkıntılar yüzünden terk edenler de vardır. Miras anlaşmazlıkları, salgın hastalıklar, vergi tahsildarlarının aşırı talepleri ve eşkiya baskınları sık sık genç köylülerin köylerinden ayrılmasına yol açıyordu. Belirli zamanlarda göç edenlere bazen çok uzak mesafelere giden gezgin ameleler de dâhildi. Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Elif Kılıç, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 1998, s. 65.

16. yüzyıl sonlarında başlayıp 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Celali isyanları sırasında Osmanlı köylüsü çok kötü bir duruma düşmüştür. Celali çetelerin 1596-1610 döneminde Anadolu'da sebep olduğu kargaşalık, büyük bir nüfus boşalmasına yol açtı.²⁶⁶ Celaliler ve eşkıyalar köylülerin koyunlarını, atlarını, katırlarını, sabana koştukları öküzlerini alıp, evlerini yağmalayıp ambarlarını yıkarak, buğday ve arpalarını ve sair zahirelerini almışlardı. Can korkusuna düşen köylülerin bir kısmı eşkıya ile birleşmiş, bir kısmı da kayıtlı bulundukları has, zeamet, tımar, mülk arazi ve vakıfları terk ederek kale ve palangalara,²⁶⁷ kasaba ve şehirlere sığınmışlar veya nispeten sakin civar kazalara ve çok defa denizaşırı bölgelere firar etmişlerdi.²⁶⁸ Bazı köylüler kendilerini “il erleri” adlı yerel milis güçleri kurarak korumaya çalışmışlar, bazen de savunma yığınağı yapmak için birkaç köy işbirliği yapmıştır.²⁶⁹ Her şeye rağmen yerlerinde kalan köylülerin ambarları boşalmış, evleri yıkılmış, köylerinde açlıkla karşı karşıya kalmışlardı. Büyük felaketin ardından kurtarabildikleri neleri varsa gayet ucuza satıp yine göç yoluna düşmüşlerdir. Bu durum da memleket topraklarının boş kalmasına ve hububat

266 Akdağ, **a.g.e.**, s. 250-54.

267 Bu dönemde Anadolu'da büyük köylerin çevresine hendekler açıldığı ya da toprak duvarlar yapıldığı olurdu. Bu yolla korunan köylere idari dilde “palanka” denirdi.

268 Celali hareketinin bir sonucu olarak, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu'nun kır yaşantısı büyük çalkantılar içine girmiştir. Mültezimlerin köylü üzerindeki baskısı, köylünün bu baskılar sonucu toprağını terk etmesine, bir kısmının da dağlık sahalara çekilmesine, bir bölümünün de kent ve kasabalara yığılmalarına yol açtı. Bu dönemde kentlerin nüfusunda önemli artışlar meydana geldi. Eski köylerin bir kısmı da haritadan silinmiştir. Buna karşılık, yollardan uzak, dağ başlarında üç, beş hanelik köy tipleri oluştu. Yerleşmelerin aşırı parçalanmasından dolayı bir müddet sonra eski büyük köylerin yerleri “ören” hâline geldi. Bkz.: Necdet Tunçdilek, **Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1986, s. 62-63.

269 Suraiya Faroqhi, **Kentler ve Kentliler**, s. 335.

üretimini düşmesine neden olmuştur.²⁷⁰ Sonuçta Celali isyanlarının, çok yönlü etkileri topluma yansımış ve geçmişteki varlıklı beldeler sönükleşip viraneleşmeye, köyler boşalmaya yüz tutmuştur.²⁷¹

17. yüzyıla gelindiğinde bir önceki yüzyılın nüfus artışının yerini toplum içi bir durgunlaşma ve gerileme almıştır. Sahipsiz topraklar bir kez daha çoğalmış, yerleşik köylüler de vergi yüklerini en azından geçici olarak hafifletmenin yollarını bulmaya başlamışlardı. IV. Murad (1623-40) döneminde, Celali isyanlarının bastırılmasını müteakip, köylülerin ve kentlilerin isyanların kargaşa ortamında terk etmek zorunda kaldıkları yerlere tekrar iskân edilmesine dair فرمانlar çıkarılmıştır. Bununla birlikte, köyüne dönmeyen köylülere karşı önemli denebilecek bir yaptırım belirlenmiştir.²⁷² Gelgelelim, iş ve yaşam kalıplarının zorunlu iskân sonucu arapsaçına dönüşmüş olması, bu dönemde bir ailenin

270 Bkz.: Lütfi Güçer, **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1964, s. 19-21.

271 Bu konuda İlber Ortaylı Anadolu köylerinin durumunu şöyle tanımlamaktadır: “Köylüler, panteist ve pasivist tarikatlara saplanmışlardır. Alevi ve Sünni köyler sık sık çatışır. Kız alıp vermezler. Yakın evlilikler aptal, sakat nesiller yaratmaktadır. Kıtık yıllarında açlık ve göç başlar. Boş arazi ve bataklıklarda sıtma insanları kırar geçirir. Bir tutam arazi veya dedikodu yüzünden çıkan kan davaları, kötü beslenme nesilleri dejenere etmeye başladı. Harplerin getirdiği askeri masraflar, sık sık tekrarlanan avârız vergileri, köylü ve şehirliye yükleniyordu. Fakir sınıfların üstüne yüklenen ve 18. yüzyılda sayısı 100’ü bulan vergi çeşidi, iktisadi bir yıkım oldu.” Bkz.: İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, TDİAİE, Ankara: 1979, s. 122.

272 İmparatorluğun en ücra köşelerine dahi ulaşan ve dönemin kaynaklarında “büyük kaçkunluk” adıyla anılan bu göç karşısında yönetim, söz konusu köylülerin Anadolu’da terk ettikleri köylere geri dönmelerini sağlamak için köklü önlemlere başvurmuştur. Bu konuda bkz.: Halil İnalıcık, “Adaletnâmeler”, **Belgeler**, C. II, Ankara: 1965, s. 126-127.

başına gelebilecek en ciddi cezalardan biri olmuştur.²⁷³ Çeşitli köylü toplulukları, bazı durumlarda hiç de istemedikleri geri dönüş koşulları konusunda yönetimle pazarlık yapmaya çalışmışlardır. Bazı örneklerde, bu görüşmelerin izlerine, köylülere verilen himayeyle ilgili fermanlarda rastlamak mümkündür. Bunlardan birinde köylüler, kendilerinin borçlu olduğunu ve alacaklılarının üretim araçlarına el koyma tehdidinde bulunarak, olağan bir köy yaşamına yeniden başlamalarını imkânsızlaştırdıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu noktada devlet tarafından geri dönen köylülere tarımsal üretimin temellerini yeniden kurabilecekleri bir erteleme süresi verilmiştir.²⁷⁴

Gücenmiş olan köylüleri geri döndürecek bir başka taktik de, vilayet yöneticileri ve adamlarının köylere girmelerinin engellenmesi olmuştur. Örneğin, 1584 ve 1590 yılları arasında III. Murad döneminde, devir,²⁷⁵ yani vergi toplamak ya da suç iddialarını soruşturmak için gittikleri yerlerde vilayet yöneticileri ile maiyetinin köylülerin üzerine baskı kurması yasaklanmıştır. Ayrıca köy milislerinin ehl-i örfün köye girişini, gerekirse zor kullanarak engellemelerine izin verilmiştir.²⁷⁶

273 Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, İstanbul: YKY, 2003, s. 302. Günümüz koşullarında bile bir yerden bir başka yere taşınmayı göze almak bile büyük cesaret isteyen bir durumken, 17. Yüzyıl şartları göz önüne alındığında Celali isyanlarının kırsal hayat ve köylü üzerindeki olumsuz tesirleri anlaşılabilir kanısındayım. Celali isyanları sırasında köylülerin durumu hakkında bkz.: Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, Ankara: 1966, s. 1-49.

274 Faroqhi, a.g.m., s. 303.

275 Devir: Osmanlı ricalince gerçekleştirilen teftiş gezileridir. Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Nasuh Barın, **Anadolu'da Bektâşilik**, İstanbul: Simurg Kitabevi, 2003, s. 126.

276 Akdağ, a.g.e., s. 150.

Devir sınırlama çabalarının tarihi çok eskilere dayanmasına karşın gerçekte bu ferman devletin çaresizliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte zorbalıkla vergi toplama girişimlerinin köylerin dağılmasına, bu yüzden vergi tabanının uzun dönemli harabiyetine yol açtığı görüldü. Öte yandan, köy milislerinin kolayca haydut çetesine dönüşebileceği gerçeği şöyle dursun, vilayet yöneticileri ve adamlarının köylere girmesine izin vermemek, vergi toplamayı imkânsız kılmasa bile çok güçleştirmiştir.²⁷⁷

Anadolu'da 1600'lerde yıllarca süren iç savaş, sözcüğün 19. yüzyıldaki karşılığı olan "köylü ayaklanmaları" anlamına kesinlikle gelmemektedir. Günümüzde bu sorun üzerine çalışan araştırmacılar, özellikle Halil İnalçık, Celali isyanlarının kendilerine Osmanlı Devlet aygıtı içinde bir yer edinmeye çalışan başıbozuk askerlerin ayaklanmaları olduğunu, sözcüğün dar anlamıyla köylünün bu bağlamda hiç önemli olmadığını kabul etmektedir.²⁷⁸ Anlaşıldığına göre çok sayıda genç köylü, vergi tahsildarlarıyla aralarındaki çatışma yüzünden köylerini terk etmiştir. Tartışmaların odak noktasında olan bu ayaklanmaların hedefi, Osmanlı siyasi sistemini yıkmak ya da bu sistemden ayrılmak değil, tersine Celalilerin bu sistemin içinde yer almak istekleridir. Çünkü ayaklanmalar, Celalilere merkezî devlet içerisinde verilen paye ve görevlerle son bulmuştur.²⁷⁹

277 Akdağ, **a.g.e.**, s. 150-152.

278 İnalçık'ın bu konudaki değerlendirmesi için bkz.: Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, C. VI, Louvain: 1980, s. 283-337.

279 Celali isyanları konusunda yapılmış önemli bir çalışma için bkz.: William J. Griswold, (Çev.) Ülkün Tansel, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, İstanbul: TVYY, 2000, 221 s. Ayrıca karşı. Mustafa Akdağ, **Celali İsyânları (1550-1603)**, AÜDTCF Yayınları, Ankara: 1963, 307 s. Bu isyanların niteliğine dair bir başka tartışma için bkz.: Suraiya Faroqhi, "Seeking Wisdom in China: An Attempt to Make Sense of the Celali Rebellions" **Zafername Memorial volume to Felix Tauer**, Rudolf Vesely and Eduard Gombart (Ed.), Prague: Enigma, 1996, s. 101-124.

Bugüne kadar 1590-1610 yılları arasında doruğa ulaşan ve 17. yüzyıl boyunca aralıklarla devam eden Anadolu'daki askerî ayaklanmaların katılımcıları hakkında bilinenler özetle şunlardır: Geçmişte, aşırı nüfus artışı yüzünden evlenip aile kuramayan genç köylülerin köylerini terk edip paralı asker olmaya çalıştıkları, değilse, öğretim ya da kazaî mesleklere girmek istedikleri kabul edilmiştir. Kısmen aşırı nüfus artışı Anadolu'nun ancak birkaç sınırlı kentinde ortaya çıkmış olması yüzünden bu açıklamaya artık gitgide daha kuşkuyla bakılmaktadır.²⁸⁰ Suraiya Faroqhi, birçok tarihsel durumda, artan bir nüfusun ille de daha fazla toprağın ekimine yol açmayacağını vurgularken; köylünün, kendi artışı sonucu köyünden uzaklaştırılan bir nüfus şekline geldiği yönündeki açıklamaların çok da doğru olmadığını düşünmektedir. Farklı bir söylem olarak, vergilerdeki artışla, vergilerin toplanmasıyla bütünleşen şiddetteki artışın, birçok köylünün gözünde köy yaşamını çekici olmaktan çıkardığını kabul etmenin daha mantıklı olduğu kanısındadır. Buna örnek olarak da taşradan merkeze yazılan şikâyet dilekçelerini göstermektedir. Dilekçe sahipleri aşırı vergiler ile taşra yöneticilerinin baskılarından çok şikâyet etmekte ve toprağın parçalanmasından, tarımsal ücretlerin azalmasından ve aşırı nüfusun diğer belirtilerinden hiç de söz etmemektedirler.²⁸¹ Buna göre, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başında görülen köylülerin köylerini terk etme eğilimi, nüfus artışının bir sonucu olarak değil, siyasal bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

C. 17 ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı'da Toplumsal Dönüşüm

Literatürde Osmanlı tarihinin 16. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluğun bir duraklama ve sonrasında gerileme sürecine girdiği şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

280 Faroqhi, a.g.m., s. 309; Akdağ, a.g.e., s. 68.

281 Faroqhi, a.g.m., s. 309.

Günümüzde yapılan son araştırmalarla bu dönem, duraklama ve gerileme şeklinde değerlendirmekten ziyade iç ve dış dinamiklerin beraberce etkilendiği bir değişim dönemi olarak kabul edilmektedir. Son yirmi-yirmi beş yıldır yapılan araştırmalar toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatı bütün olarak ele aldığımızda böyle büyük bir çöküş veya gerileme olgusundan bahsedilemeyeceğini ortaya koymuştur.²⁸² Osmanlı tarihinin geleneksel olarak bilinen dönemi sistemli bir şekilde incelenmeden, 19. yüzyıldaki değişimin değerlendirilmesi eksik kalacağı inancıyla araştırmamıza 17 ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı toplumsal yapısındaki değişmeyi eklemeyi uygun gördük.

Osmanlı tarihinin “inhitât” (çözülme) paradigmasından kurtulmanın yolu Osmanlı tarihinin ihmal edilmiş iki yüzyılını, klasik dönem ile 19. yüzyıl reformları arasında bir parantez olarak görme eğiliminden kurtulmaktır.²⁸³ Bu dönem için düşünülen kurguların dönemin içinden çok dışından mana kazandığı, bu dönemin daha öncesindeki klasik dönemle veya sonrasındaki Tanzimat dönemiyle ilişkilendirilerek ele alındığında Osmanlı tarihinin düzenli ve mantıklı bir süreç olarak algılanmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Literatürdeki 17. yüzyıldan itibaren adem-i merkeziyetçiliğin arttığı ve 18. yüzyılı ise tamamen adem-i merkeziyetçi bir yüzyıl olarak algılayan varsayımın altında, daha önceki dönemin merkeziyetçi olduğu varsayımı yatmaktadır.²⁸⁴

Koçi Bey, Gelibolulu Mustafa Ali, Lütü Paşa gibi Osmanlı nasihatname yazarlarının eserlerine baktığımızda Osmanlı

282 Bkz.: Mehmet Öz, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, **Türkler**, C. IX, Ankara: YTY, 2002, s. 711.

283 Bu konudaki bir tenkit için bkz.: Çağlar Keyder-Huricihan İslamoğlu, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, C. I, Ankara: Bahar 1977, s. 48-80.

284 Bkz.: Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, (Çev.) Oktay Özel-Canay Şahin, **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara: İmge Yayınları, 2000, s. 34.

Devleti'nin bir buhran dönemine girdiği ve bu buhranın da devletin kudretinin zirvesinde bulunduğu sıradaki mükemmel nizamın bozulmasıyla ortaya çıktığı sonucuna varılır.²⁸⁵ Osmanlı nasihatnamecilerinin bu hükmü, modern tarihçiler tarafından çöküşün tezahürü ve sonuçları sayılmıştır. Aynı zamanda bu modern dönem Osmanlı tarihçileri, çöküşü, temelde sürekli genişlemeye göre örgütlenmiş bir askerî yapıya sahip olması, fiyat devrimi, Amerika'nın keşfi, coğrafi keşifler, askerî teknolojideki değişiklikler gibi gelişmelerin niteliğinin iyi kavranamamasına ve sonuç olarak da gerekli tedbirleri alacak zihni ve maddi donanımına sahip olunamamasına bağlama eğilimindedirler.²⁸⁶ Dâhili faktör olarak da klasik dönemin birtakım temel kurum ve uygulamalarının terk edilmesi önemli görülür; sultanların işten ellerini çekmesi, kul ve tımar sistemlerinin değişmesi gibi konulara yer verilmiştir. Bu açıklama biçiminde açıkça Osmanlı toplum yapısının “durağan”lığı kabul edilmektedir. Bu düşüncenin altında yatan gerçek ise; iç dinamikleriyle yenileşemeyen Osmanlı'nın dış dinamiklerin etkisi olmaksızın kendisini dönüştürmesi mümkün olmadığı için bir anlamda Osmanlıların, yükselen Batı medeniyetinin karşısındaki “öteki”ni temsil eden bir konuma yerleştirilmesi yatmaktadır.²⁸⁷

Osmanlıların 1600-1800 döneminde karşılaştıkları ve sürekli savaşlardan doğan üç büyük buhranın; daimi ordu-
dan devletin görevlendirdiği milislere geçişi zorladığı gibi,

285 Nasihatnamelerle ilgili literatür değerlendirmesi için bkz.: Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcular**, Dergah Yayınları, İstanbul: 1997.

286 Bu konuda örnekler için bkz.: Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1995; Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, y.y.: 1986; Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, **Osmanlı**, C. IV, Ankara: YTY, 1999, s. 32-39;

287 Öz, a.g.m., s. 712.

hükümranlık, dinî bağıllık ve asimilasyon arasındaki karşılıklı etkileşime de yol açtığı görülür. Bu çerçevede mesela 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nın önemi, köylülerin (sekban ve sarıcalar olarak) giderek artan bir biçimde yaya ve sipahi olarak orduya alınması ve Yeniçeri Ocağı'na sızmasında yatmaktadır. Ordu yapısındaki bu değişimin mali yönetimdeki etkileri geleneksel tımar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, gelir birimlerinin (mukataaların) iltizam usulüyle işletilmesinin yaygınlaşması,²⁸⁸ olağan dışı nitelikteki avâız vergilerinin olağan hâle gelmesi, cizye ve ağnam gelirlerinin daha fazla önem verilmeye başlanması şeklinde olmuştur. 17. yüzyılda Osmanlıların mali problemler karşısında gelirleri arttırma çabaları ve mali yönetimdeki değişim çerçevesinde, cizye ve avâız vergilerinin önem kazanması ve buna paralel olarak bürokraside bu alanda yapılan yeni düzenlemeler dikkati çekmektedir.²⁸⁹ Bu bakımdan Osmanlı mali yönetimindeki değişimlerin bozulma (inhiât) olarak değil yeni şartlara intibak olarak değerlendirilmesi eğilimi araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.²⁹⁰

Osmanlıların bu dönemde yeni şartları dikkate aldığına dair örnekler vardır. Bunlardan birisi; 17. yüzyılda önceden birçok vilayet kanunnamesi tımar sahibinin izni olmaksızın köylerini terk eden reayanın on ile yirmi yıl arasında değişen bir süre içinde yerlerine zorla döndürülebileceği hükmünü getirmekteydi. Bu düzenleme emeğin kıt olduğu zamanlarda bir anlam ifade etmekteydi. 17. yüzyıla gelindiğinde, böyle kişilerin bulundukları yerden eski yerlerine gitmeye mecbur

288 Mukataa sistemi hakkında bkz.: Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999, s. 231-247.

289 Öz, a.g.m., s. 713.

290 Bu konuda bkz.: Rıf'a't Ali Abou-El-Haj, (Çev.) Oktay Özel-Canay Şahin, **Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara: İmge Yayınları, 2000; Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcular**, Dergah Yayınları, İstanbul: 1997.

edilmeyip vergi mükellefi olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu durum Osmanlı merkezî yönetiminin toplumu dik-kate aldığı bir göstergesidir.²⁹¹

Osmanlı tarih yazımının önemli tartışma konularından biri de, devletin vergileri genellikle nakdî mi yoksa aynî mi topladığıdır. Liva kanunnameleri çok daha erken tarihlerde, 16. yüzyıl başlarında dahi nakdî tahsilat yönünde eğilimin olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre; 17. yüzyılda tam anlamıyla aynî vergilendirmeden nakdî vergilendirmeye geçiş olduğu görülmektedir. Bu geçiş sosyo-politik düzlemde hem merkez hem taşra yönetici elitinin kompozisyonunda meydana gelen benzer bir değişimle birlikte gerçekleşmiştir. Bu süreç 16. yüzyılda başlamakla birlikte önem kazandığı dönem 17. yüzyıl olmuştur.²⁹²

Osmanlı'da 17 ve 18. yüzyıllardaki bu değişimi çok iyi inceleyen Rıf'a't Ali Abou-El-Haj, Osmanlı mali sistemindeki bu değişimle birlikte vergi yükümlüsü Osmanlı tebaası, özellikle de köylülerin, mültezimlerin vergi toplama konusundaki mücadelesinin edilgen seyircisi olmadıklarını ve bu dönemde yaşanan toplumsal mücadeleye köylülerin genellikle vergi toplama girişimlerine direnme suretiyle karşı çıktıklarını ifade etmektedir. 17. yüzyılda Anadolu köylüsü, köylerinin civarında toprak bariyerler oluşturup, bu müstahkem mevkilerin sağladığı korumaya dayanarak vergileri ödemeyi reddetmişlerdir. Kimileri ise muhteris eyalet valileri ve onların vergi tahsildarlarına karşı İstanbul'daki etkili şahsiyetlerin korumasını talep etmişlerdir. Abou-El-Haj, yeni vergi toplama şekillerinin, bir zamanlar kamuya ait kabul edilen gelirlerin özelleştirilmesi uygulamasının değişik varyasyonlarını içerdiği ve sonunda bunun reayanın toprakla olan ilişkisinde değişmeye yol açtığı göz önüne

291 Rıf'a't Ali Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 75.

292 Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 41-42.

alındığında, köylülerin direnişini açıklamanın pek de zor olmayacağı kanaatindedir.²⁹³

Bütün bunlar göstermektedir ki; 17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı genelinde bir değişimden veya dönüşümden söz etmek mümkündür. Bu dönemde sınıflara dayalı toplumsal düzen bozulmuştur. Herhangi bir kimse herhangi bir sınıfa dâhil olabilmekteydi. Bu yalnızca askerî sınıf için değil ilmiye ve yönetici elit için de söz konusuydu. 17. yüzyılın büyük bir kısmında hatta 18. yüzyılın hemen başlarında İstanbul'daki yüksek ilmiyeye yeni katılanların yaklaşık yarısının tüccar veya zanaatkâr kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Reaya sınıfından olanlar ise artık ekonomi ve toplum içinde kendilerine ayrılan yerle yetinmediler. Köylüler topraklarını terk edip kentlere göçerek zanaatkâr olmuşlardır. Kendilerine tutunacak bir dal bulamayanların ise değişen sosyo-ekonomik konumlarına bir çeşit direniş olarak isyana ve eşkıyalığa başvurdıkları anlaşılmaktadır.²⁹⁴

Osmanlı tarih çalışmalarında göreceli olarak, sistemli bir incelemeye tabi tutulmayan bu yitik yüzyıllar konusunda Abou-El-Haj, Osmanlı tarihi alanında ileride yapılacak araştırmaların Tanzimat'ın anlamlı ve kalıcı reformlarının önemli bir kısmının, kökenleri 17. yüzyıllara uzanan bir değişme sürecinin zirve noktasını ifade ettiği gerçeğinin kılavuzluğunda yürütülmesi gerektiği inancındadır.²⁹⁵ 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılın önemli bir bölümünde devam eden süreçte, köylülerin üretimlerinin giderek artan bir miktarını vergi olarak verme konusunda gösterdikleri direnişte kısmen ifadesini bulan bir çözülmenin yaşandığı, bugün birçok araştırmacı tarafından kabul gören bir tezdır.

Neticede Osmanlı tarihinin 17 ve 18. yüzyıllarının da gerek dış gerekse iç dinamiklerinin bir arada etkilediği bir

293 Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 40.

294 Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 73-74.

295 Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 113-114.

değişme dönemi olduğu, bu dönemdeki meydan okumaların birkaç kez devleti büyük buhranlarla karşı karşıya bıraktığı, ancak kriz dönemlerinin bu yüzyılların bütününe teşmili yanılığının terk edilerek bu yüzyılların tarihinin somut problemler etrafında incelenmesi gerektiği ve böyle bir yaklaşımla yapılan incelemelerin ise hiç de sürekli bir çözülme-gerileme imajıyla bağdaşmadığı anlaşılabacaktır. Böyle yapıldığı takdirde ise; Osmanlıların kendi bilgi birikimleri ve donanımları çerçevesinde, yeni sorunlara yeni cevaplar geliştirebilen, pragmatik ve bir o kadar da esnek bir yönetim anlayışına sahip oldukları düşünülebilir.²⁹⁶

296 Öz, a.g.m., s. 714.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA BALIKESİR'DE KÖYLER VE KÖYLÜLER

A. 19. Yüzyılda Köy ve Köy Hayatına Genel Bir Bakış

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisi tarıma dayalı bir devlettir ve nüfusunun % 80'inden fazlası da köylerde yaşamaktadır.²⁹⁷ İmparatorluğun değişik bölgelerindeki köyler, farklı şekillerde kurulmuştur. Örneğin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki köylerde, evlerin bazıları birbirinden uzak bir şekilde yayılmış olduğu hâlde, bazı köylerde evler birbirine çok yakın inşa edilmiştir. Genellikle tarımla uğraşan köylüler, Kuzey Amerika'da olduğu gibi tarlaları arasında ya da içinde yaşamazlardı. Onlar daha çok Avrupa'da olduğu gibi köylerde birlikte yaşarlardı ve ekip-biçmek için tarlalarına giderlerdi. Köylülerin birlikte yaşamasının altında siyasi, sosyal ve çevresel bazı sebepler vardır. Öncelikle birlikte ve birbirine çok yakın yaşam şekli, köylülere dışarıdan gelebilecek (örneğin bir eşkıya baskını) tehlikelere karşı korunma duygusu vermekteydi.²⁹⁸ Ayrıca köy hayatında karşılaşılan

297 Donald Quataert, **Sanayileşme Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1999, s. 15.

298 19. yüzyılda Anadolu'da köylerin kurulduğu sahalara baktığımızda, genellikle yol güzergâhları boyunca olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı köylüleri 16. yüzyıl sonlarında başlayıp 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Celali ayaklanmalarını yaşamışlar ve bu isyanlar sırasında çok kötü bir duruma düşmüşlerdir. Bu dönemde Celali çeteleri Anadolu'da büyük bir kargaşaya ve nüfus boşalmasına yol açmıştır. Köylüler Celalilerin, eşkıyaların ve kapısız leventlerin yağmasından korktuklarından daha güvenli buldukları dağlara sığınmışlardır. Celali isyanları döneminde köylerin tahribi hakkında bkz.: Mustafa Akdağ, **Celali İsyanları (1550-1603)**, AÜDTCF Yayınları, Ankara: 1963, s. 171-257.

bu birliktelik sorunların çözümünde işbirliği ve sıkı komşuluk ilişkileri kurulması bir yana; köyde evlerin inşası ve imece usulüyle ürünün hasat edilmesini de kolaylaştırmaktaydı.²⁹⁹

Osmanlı döneminde kadı sicillerindeki köylülerle ilgili kayıtları incelediğimizde köylülerden, “x köyü ahalisinden” veya “y köyünde sakin” şeklinde bahsedildiği görülmektedir.³⁰⁰ Bu kayıtlar bize göstermektedir ki; Osmanlı döneminde taşrada yaşayan bireylerin kimliğini, birincil olarak, hangi köye mensup oldukları belirlemektedir.³⁰¹ Bir başka köye veya kente göç eden insanlar bile “geldikleri köyün” adıyla anılmakta ve belgelerde bu şekilde yer almaktaydı. Bu konuda Suraiya Faroqhi de, “Kent ve kasabalara göçenler, geçen zamana bakılmaksızın yasal olarak geldikleri köylere bağlı kaldılar.” demektedir.³⁰² Buradan hareketle; “Osmanlı zamanında bireylerin mensubu oldukları köy, aynı zamanda onların kimlik kartını (identity card) oluşturmaktaydı.” diyebiliriz.

19. yüzyıl Osmanlı köy toplumuna baktığımızda; köyde aynı mahallede yaşayanların komşuluğun yanında genellikle birbirine çok yakın akrabalarından, sıklıkla da aile bireylerinden, yani amca, kardeş, kardeş çocukları (kuzenler), dede, nine, hala, teyzeden müteşekkil olduğunu görüyoruz. Örneğin, Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarını incelediğimizde köyde birbirini takip eden hanelerin aynı şahsın

299 Justin McCarthy, **The Ottoman Turks**, Third Impression, London: 1999, s. 226.

300 Bu konuda Balıkesir Şer’iye sicillerinden bazı örnekler vermek gerekirse; “Halalca Karyesinde sakin”, “Kesirvenli Karyesi sakinesinden”, BŞS, nr. 746, s. 2; “İrvana Karyesi ahalisinden”, BŞS, nr. 746, s. 7; “Eftelle Karyesi ahalisinden”, BŞS, nr. 746, s. 18.

301 Bkz.: Amy Singer, (Çev.) Sema Bulutsuz, **Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler**, İstanbul: TVYY, 1996, s. 16.

302 Bkz.: Suraiya Faroqhi, “The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century”, **Archivum Ottomanicum**, Sy. 8, 1983, s. 223.

oğulları, kardeşleri veya çok yakın akrabaları olduğu anlaşılmaktadır.³⁰³ Bu olgunun altında yatan gerçek, toplumda o yıllarda bu yakınlaşmaya sosyal açıdan değer veriliyor olması ya da toplumsal baskılar olabileceği gibi; tarlaların işlenmesi için gereken işgücü ihtiyacını karşılama zorunluluğu da bireylerin birlikte yaşamasını gerekli kılmaktaydı.

Osmanlı köylüsünün gündelik hayatı hakkında bilgilerimiz çok sınırlıdır. Bununla birlikte bazı yörelerdeki köy hayatı hakkında elde ettiğimiz bilgiler mevcuttur ve bu bilgiler genellikle Anadolu'da seyahat eden seyyahların köylere ait yazdıklarından ya da devletin yereldeki temsilcilerinin o yöreyle ilgili tuttıkları kayıtlardan oluşmaktadır.³⁰⁴

Anadolu köylerinde evler, yapı ustaları tarafından uygun yerlere inşa edilmekteydi ve evlerin avlularının çoğu duvarla çevriliydi. Köyün içindeki yollar evlerin arasında, duvarlar ve binalar boyunca dolambaçlı olarak uzanırdı. Bu yolların köyün içinde düz bir çizgi hâlinde devam edişi nadirdi.³⁰⁵ Köylerin merkezi de çevresinden çok farklı değildi. Köy merkezinin çehresini küçük bir dükkân, bir kahvehane, bir cami ve genellikle de caminin yanında bulunan bir cami odası oluştururdu.³⁰⁶ Eski ve büyük köylerde çocukların eğitimi için bir kuran kursu (sıbyan mektebi) ve köye dışarıdan gelen misafirin konaklaması için misafirhaneler ya da köyde ileri gelen ailelerin adlarıyla anılan “köy odaları” vardı.³⁰⁷

303 Gökköy örneği için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 191-202.

304 Örneğin, 20. yüzyıl başlarında Menteşe Sancağı'nın ziraî durumu hakkında ziraat müdürünün düzenlediği raporda bölgenin ev tipleri, halkın beslenme ve sağlık durumu gibi konulara yer verilmiştir. Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998, s. 126.

305 McCarthy, **a.g.e.**, s. 226.

306 Balıkesir köylerinde yaptığımız kişisel gözlemlerden, köylerin daha çok bir caminin etrafında kurulmuş oldukları görülmektedir.

307 19. yüzyıl sonlarında İç Anadolu köylerine bir sosyolog gibi bakan, kırkı aşkın köyü ve orada oturanları tanıma fırsatı bulan Alman Seyyah Kanenberg; köylünün köylerine gelen misafirleri caminin hemen yanında

Bunlardan başka tüm köyler, küçük bir mezarlığa sahipti. Mezarlık, İslam kültürünün de etkisiyle yerleşim alanından çok fazla uzakta değildi.

Köylerin önemli kamusal alanlarından olan kahvehaneler ve köy odaları Balıkesir köy toplumunun kültürel ve sosyal hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Kahvehane kültürünün köylere girişinin 19. yüzyılla birlikte olduğunu söyleyebiliriz. Daha çok kazanan ve üreten dolayısıyla da zenginleşen köylere kahvehanelerin daha çabuk girdiğini tahmin edebiliriz. Köy toplumunda erkek nüfus vaktini, çoğunlukla kahvehanelerde geçirirdi. Bu nedenle de tarım işlerini daha çok kadınlar görmekteydi.³⁰⁸ Ulaşım imkânlarının çok kısıtlı olduğu bu dönemde; bir köyden nahiye, nahiyeden kazaya veya kente gitme ihtiyacı duyan her yolcunun köylerde misafir edildiği yerler köy odalarıydı.³⁰⁹ Genellikle her köyde

bulunan cami odasında misafir ettiğinden ve Anadolu'da köylere yolu düşen bir gezginin ya da misafirin her köyde herhangi bir zorluk çekmeksizin rahat edebileceği bir misafir odası (köy odası) bulabileceğinden bahsetmektedir. Seyahati sırasında böyle bir köy odasında kalmış olan seyyah burayı şu şekilde tarif etmektedir: "...bu odada, dört duvardan bir ocaktan ve... tahta bir sıradan başka bir şey bulamazsınız... Türkler yerde bağdaş kurarak yemek yerler... lamba bilinmeyen şeyler arasındadır, pencere ise ancak büyük kentlerde rastlanan lükstür. Birçok köyde yabancılar mescitlerde kalır. Bir gâvurun bir Türk tarafından kendi evinde ağırlanması çok nadir bir olaydır, çünkü bu fakir köy evlerinde haremlik-selamlık olmadığı için bu evlere girmek yasaktır. Her köyde bir köylü, misafir odasında kalana hizmet etmekle görevlidir. Derhâl odun getirilir ve ateş yakılır. Yiyecek ve yem sorduğunuzda cevap hep 'buluruz' dur... Bu odalarda kalan misafirin uyuması için yatak ve örtüler, köy odasında hizmet etmekle görevli köylü tarafından getirilmektedir." Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri", **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 18-20.

308 20. yüzyıl başlarında Muğla, Milas ve Köyceğiz'in 15-20 hanelik köylerinde bile 3-4 kahve bulunmaktaydı. Bkz.: Tefik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998, s. 127.

309 Ürettiği ürünün fazlasını satmak ve karşılığında ihtiyacı olan yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için yakındaki pazarlara git-

görebildiğimiz bu odalar, köyün ileri gelen aileleri tarafından yaptırılmış olup;³¹⁰ köye gelen yolcu, çerçi gibi misafirlerin yiyecek, barınma ihtiyaçları ve hayvanlarının bakımı yine aynı aileler tarafından karşılanmaktaydı.³¹¹ Odalar için her gün köydeki bir haneden olmak üzere bir öğün için yemek

mekteydiler. Bu noktada, köylerinden kalkıp Balıkesir'e pazara gelen köylüler, 19. yüzyıl ulaşım imkânları düşünüldüğünde, Balıkesir'de pazarın kurulduğu günden (muhtemelen salı) bir gün önce yola çıkmak zorundaydılar. Balıkesir'e en yakın köylerin (Gökköy, Kesirven, Eftelle gibi) birindeki "köy odası"nda geceyi geçiren köylü, ertesi gün sabah erkenden Balıkesir pazarına giderdi. Bu bilgilere 12.05.2003 tarihinde Mahmut Kaya'nın Kuraathanesi'nde Mustafa Cırık ile yapılan sözlü tarih çalışmasında ulaşılmıştır. Kişisel gözlemlerimize göre; Gökköy, Eftelle gibi kente yakın köylerde köy odası geleneğinin 1970'li yıllarda bittiği, buna karşın Anadolu'nun iç kesimlerinde ise köy odalarının kıstıtlı da olsa hâlâ devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

- 310 Örneğin Balıkesir ili Dursunbey ilçesine bağlı Selimağa Köyü'nde aile isimleriyle anılmaya devam eden köy odaları şunlardır: Hacı Mollanın Odası (Musulların Odası), Vezirler Odası, Musaların Odası, İmamların Odası, Çakırların Odası, Yakup Ağanın Odası (Kara Mehmetlerin Odası), Çeliklerin Odası, Hacı Mehmetlerin Odası, Curukların Odası, Yumukların Odası gibi. Bu bilgilere, İbrahim Arslan'la 12.01.2004 tarihinde evinde yapılan sözlü tarih çalışmasında ulaşılmıştır.
- 311 18. yüzyılda Anadolu'da bir köydeki köy odasına uğrayan bir seyyah köylülerin konukseverliği hakkında şunları söylemektedir: "Birkaç ormandan (İzmit çevresi) geçtik. Çok sayıda köy gördük. Bu köylerde bizi çok iyi ağırladılar, yemek verdiler. Yolcuları rahatlatmak ve yedirmek âdeti Müslümanların en şerefli âdetlerindendir... Parası olmayan fakirler (fakir yolcu) burada sıkıntıları ve yüklerinin azalacağına emin olurlar. Konuksever Türkler saf bir hayırsever olarak asla teşekkür beklemes ve karşılığını da istemezler." Bkz.: Paul Lucas, **Voyage du Sieur Paul Lucas**, Paris: 1712, s. 72'den naklen Gülgün Üçel-Aybat, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1510-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 356. Bu konuda Alman Seyyah Kannenberg ise; "... köylünün, köylerine gelen misafirleri caminin hemen yanında bulunan cami odasında misafir ettiğini..." ve "...Anadolu'da köylere yolu düşen bir gezginin ya da misafirin her köyde herhangi bir zorluk çekmeksizin rahat edebileceği bir misafir odası (köy odası) bulabileceğini..." söylemektedir. Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancı'nın Gözlemleri", **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 18-19.

hazırlanır ve oda görevlisi ya da köy kâhyası tarafından odaya getirilerek misafirle birlikte yemek yenirdi. Bu geleneğe köylerde “konak dönme” denirdi.³¹²

Bu odalar, aynı zamanda birer halk mektepleri olarak da görev yapmaktadır. Genç nesiller, “nasıl selam vereceğini, büyüklerin yanında nereye oturacağını, ne zaman ve nasıl konuşacağını” burada öğrenirdi. Büyüklere su vermek, gelenin ayakkabısını alıp, gidenin ayakkabılarını çevirmek, abdest alanın eline su dökmek, peşkir-havlu tutmak, misafirlere çay ve kahve pişirmek, sofraya açıp, sofraya toplamak, lambaları temizlemek, sobayı yakmak gibi işler hep buralarda öğrenilirdi.³¹³

20. yüzyıl başlarında Menteşe Sancağı’nda hazırlanmış bir rapora göre, köy evleri köyün dağ veya ova köyü oluşuna göre farklıdır. Dağ köylerinde evler, genellikle dağ yamaçlarındadır. Evin yerinin seçiminde etkili olan; açıklık ve manzara arayışıdır. Evler toplu değil dağınıktır. Durumları iyi olan köylülerin evleri taştan olup, duvarları kireç ve kum veya toprak karışımı bir harçla sıvalıdır. Yapıların çoğunluğu tek katlıdır. Çatılar kalın ağaçlardan olup üzerleri bir karış kalınlığında toprak veya kumla örtülüdür. Yayla bölgelerinde çatı örtmesinde kullanılan çam tahtaları, kiremit gibi istiflenmiştir. İklimin daha yumuşak olduğu bölgelerde evler tümüyle tahtadandır. Ova köylerinin evleri dağ köylerine göre daha iyi durumdadır. Evler kârgir olup, iki katlı ve 3-4 odalı olanları vardır. Çatıları çoğunlukla toprak, bazen kiremit veya tahtayla örtülüdür.³¹⁴

312 Bu bilgilere İsmail Kırbaş (D.T. 1340 - yaş: 77) ve Kezban Kırbaş (D.T. 1341 - yaş: 76)’la 15.11.2001 tarihinde, saat 14.30’da köydeki evinde yaptığımız kişisel görüşme sonrasında ulaşılmıştır.

313 Bkz.: Ahmet Uğur, “Köy Odalarımızın Kültürel ve Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 16-17 Nisan 1998, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s. 457.

314 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 126.

Balıkesir’de köylü kadınların hayatının çok önemli bir kısmının geçtiği köy evlerine baktığımızda ise; yapısı itibarıyla içindekileri dış dünyadan yalıtın ve sakinlerine bir anlamda daha rahat hareket edebilme ve kendi iç dünyalarına çekilme fırsatı tanıyan bir anlayışın hâkim olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁵ Tevfik Güran’dan öğrendiğimize göre Batı Anadolu’daki evlerde ise; genellikle 60x80 cm boyutlarında bir veya iki pencere ile 120 cm uzunluğunda ve 60x100 cm derinliğinde ocaklar vardı. Evlerin genişliği çoğunlukla 4x6 m idi. İki katlı evlerin alt katları genellikle ahırdır. Bir köy evinin müştemilatı içinde; ev, ambar, samanlık, ahır, ağıl ve kümes gibi binalar bulunurdu.³¹⁶ Evin iç kısmında ise, çok fazla eşya yoktur. Günlük kullanım şartları içinde ihtiyaçlara cevap veren eşyalar mevcuttu. Odaların bir kenarında yatak ve yorgan yığılan “yükçük”ler bulunmaktaydı. Odanın içerisinde neredeyse dört bir tarafını dönen minderler ve yastıklarla döşenmiş bir mekân karşımıza çıkmaktadır. Evlerin döşeme eşyası, odanın yarısını kaplayan bir hasırla, üzerine serilen kıldan bir kilim ve duvara dayalı iki üç yastıktı. Zenginlerin evlerindeki kilimler yünden imal edilmiş olup, yoksul evlerinin bütün döşemesi kıldan yapılmış bir kilimden ibaretti.³¹⁷

315 Bu konuda, Balıkesir Şer’iye Sicilleri arasında Eftelle Köyü’nden Öksüz oğlu Mehmet’e ait bir evi tarif eden ilam, bize 19. yüzyılda Osmanlı’da bir köy evinin nasıl olduğu hakkında fikir vermektedir. Mehmet’in babası İsmail’in elinde bulunan evin bir tarafı Aşıkoğlu, bir tarafı Hacı Hafız Mustafa’nın eviyle, diğer yanı yine İsmail’in bahçesiyle sınırdır. Ev, fevkanî ve tahtânî (altı üstü-iki katlı) 4 oda, bir kiler, bir samanlık, iki göz ahır, bir miktarı dolu bir kıt’a zahire ambarı ve bir sokak kapısını içine almaktadır. Bkz.: BŞS, nr. 746, 26 Ramazan 1264, s. 25.

316 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998, s. 126.

317 Bkz.: Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 36.; Güran, **a.g.e.**, s. 126.

B. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretim ve Balıkesir

19. yüzyıl ortalarında her ne kadar bölgeler itibariyle farklılıklar varsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nda belirgin olarak tarıma elverişli toprakların genişliği göze çarpmaktadır. İmparatorluğun geniş toprakları üzerinde yaşayan nüfus 17. yüzyıldan sonra siyasi ve ekonomik nedenlerle azalmıştı. Köyler küçülmüş, “hâlî ve harap” olanların sayısı artmıştı. 19. yüzyıla ait belgelerden, bu yüzyıl ortalarında imparatorluğun, nüfus yoğunluğu oldukça düşük bir ülke konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Eldeki istatistiklere göre nüfus yoğunluğu, Doğu Anadolu vilayetlerinde km²'ye 1-10 kişi; Orta Anadolu'da 10-20 kişi; Batı Anadolu'da ise 20-30 kişi arasında değişmektedir. 1897 yılı için düzenlenen bir istatistiğe göre, Rumeli'de nüfus yoğunluğu 23,5 kişi/km², Anadolu'da 11,0 kişi/km²'dir.³¹⁸

Ekili toprakların ülke topraklarının çok sınırlı bir bölümünü meydana getirmesi de düşük nüfus yoğunluğunun bir sonucudur. Osmanlı tarımının 19. yüzyıl ortalarındaki genel durumunu yansıtan belgeler, imparatorluğun geniş ve verimli topraklarının ancak çok sınırlı bir bölümünde tarım yapıldığını göstermektedir.³¹⁹ Bu durum, yüzyıl içerisinde Osmanlı ülkesinde seyahat etme fırsatı bulmuş seyyahların da üzerinde durduğu noktalardanır.³²⁰ Anadolu'da

318 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 65-66.

319 Tevfik Güran, **a.g.e.**, s. 66-67.

320 Örneğin bu konuda Ubucini'nin gözlemleri şu şekildedir: “...Hayranlık uyandıran bir verime sahip bu toprakların ancak üçte ikisi ziraate ayrılmış olmasına ve buralarda tarım yapılmamasına rağmen topraktan elde edilen gelir ve verim hemen hemen arazinin genişliğiyle hiçbir orana sahip bulunmamaktadır... Mahsuller için umumiyetle sürüm vasıtalarının bulunmaması yüzünden, köylü toprağın en zaruri olan yanını kullanır ve geri kalanını terk eder. Deniz kıyısına yakın olan yerler çok daha iyi işlenirler ve tarım buralara hasredilir. Fakat geri kı-

toprakların boşluğunun muhtemel sebepleri arasında, tarımın ticarileşmesinin Anadolu'nun iç kısımlarına hâlâ sirayet edememesi de gösterilebilir. Bütün bunlarla birlikte, Anadolu köylerinde tarımsal üretimdeki düşüklüğün bir diğer sebebi de, köylünün “azıcık aşım, ağrısız başım” şeklindeki düşüncesidir.³²¹

Köylünün, elde ettiği ürünün üretim fazlasını sermayenin kıt, üretimin düşük, pazara götürme imkânının sınırlı, taşıma imkânlarının kısıtlı olduğu ortamda elinden çıkaramadığı zamanlar da olmaktaydı. Buna karşın köylünün hayvanlarının damını yenilemek, ölen öküzünün yerine yenisini almak, tarlasından kaldırdığı ürünü muhafaza ettiği kilerini yenilemek ya da oğluna, kızına düğün yapmak gibi pek çok ihtiyaçları da bulunmaktaydı. Nitekim köylünün devlete ödemiş olduğu vergiler içerisinde aynî vergiler olduğu gibi nakdî vergiler de vardı. Köylülerin bütün bu ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için nakit paraya ihtiyaçları olmaktaydı. Köylünün bu nakdi, tarlasında ürettiği ürün fazlasını pazara götürüp satmak ve paraya çevirmek suretiyle sağladığını tahmin etmek hiç de zor değildir.

19. yüzyıl Osmanlı Anadolu'su'nda köylü nüfusu, ülkenin geneli düşünöldüğünde, geçimlik üretim yapmaktaydı. Köylüyü geçimlik tarım yapmaya zorlayan ve üretimin arttırılmasını engelleyen faktörlerin başında taşıma imkânlarının sınırlılığı ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği gelmekteydi.

sımlara gelince, buralarda, gür ve kuvvetli oluşlarıyla toprağın ne kadar zengin ve verimli olduğunu gösteren, çalıklar ve kötü otlarla dolu, işlenmemiş geniş araziler üzerinde ekseriya saatlerce yürünebilir.” Bkz.: M. A. Ubucini, **Türkiye 1850**, C. II, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y., s. 334-335.

321 Bu konuda Ubucini şunları söylemektedir: “...Türkiye’de çiftçi fakirdir, çünkü elinde nakit parası bulunmaz; fakat aynı zamanda zengindir, çünkü yaşaması için gerekli şeylere bol bol sahiptir ve zaten o az ile yetinmesini bilir...” Bkz.: Ubucini, **a.g.e.**, II, s. 348.

Örneğin sadece Ankara çevresinde taşıma imkânlarının yetersizliği yüzünden ekilebilir toprakların % 80'i boş kalmaktaydı.³²² Bundan başka üretimin hava şartlarına bağlılığı, yani kuru tarım yapılıyor olması yüzünden alınan ürün, yıldan yıla büyük dalgalanmalar gösteriyordu. Bereketli yıllarda bir yörede alınan bol ürün, taşıma güçlüğü karşısında başka yerlere ulaştırılamadığı için, fiyatların önemli bir düşüş göstermesine yol açıyordu. Kötü ürün yıllarında ise tersine, fiyatlar çok fazla yükseliyordu. Diğer yandan darlık çekilen bir bölgeye bolluk olan başka bir bölgeden hububat getirilemiyor; darlık çekilen bölgede kıtlık ve pahalılık yaşanırken, bolluk olan yörede ise ürün satılamıyordu.³²³

Toprakların nisbî bolluğuna karşılık, emek gücü kıt bir faktördü. İmparatorluğun birçok önemli tarım bölgesinde, özellikle tarımda işgücü ihtiyacının arttığı hasat mevsimi gibi zamanlarda, işgücü açığı üretimi aksatacak ölçülere ulaşıyordu. Bu işgücü açığı da ekilebilir toprakları az olan ya da iklim şartları nedeniyle hasat dönemi daha ileri rastlayan bölgelerden işgücü transferi ile kapatılıyordu.³²⁴

Toprakların nispeten bol, emek ve sermayenin kıt olduğu bir ekonomik kaynaklar dengesinin, toprak ya da emek

322 19. yüzyılda Osmanlı'da taşıma işleri, özellikle de Anadolu'da at ve deve sırtında yapılmaktaydı. At ve deve ile yapılan taşıma oldukça pahalıya mâl oluyordu. Osmanlı'da bu yüzyıldaki taşıma teknolojisi hakkında kısa bir değerlendirme için bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998, s. 70-73.

323 19. yüzyılın ortalarında Anadolu'da seyahat eden bir yabancı; 1846 yılında, Anadolu'nun bazı mıntıklarında mahsul olmaması yüzünden kıtlık çekilirken, yirmi, yirmi beş fersahlık bir mesafedeki diğer bir mıntıkada mahsulün tarlada çürüdüğünü söylemektedir. Bkz.: **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul: 1938, s. 105.

324 Temettüat defterlerinde orakçı, gündelikçi, hizmetkâr şeklinde tarif olunan kişiler hasat döneminde ziraî arazisinde ürünü çok olan bölgelere işgücü olarak giderdi. Gökçedağ örneği için bkz.: Serdar Genç, "19. Yüzyılda Bir Yansıma: Gökçedağ Örneği", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 2-3 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 55.

faktöründen elde edilen verimin artırılmasını sağlayan daha ileri teknolojilere geçişe elverişli olmadığı açıktır. Çünkü her ekonomik gelişme için yatırım gereklidir. Oysaki, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın; sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiş ve kırsal toplulukların üretim gayretlerini geleneksel bir teknolojiyle sürdürmelerine yol açmıştır. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvancılığın çok yaygın olduğu görülmektedir. Buna karşın bitkisel üretim alanında nadas süreleri çok uzun, tarım araçları ise gelenekseldir. Ayrıca köylünün gübre ve ıslah edilmiş iyi tohum gibi verimliliği arttırıcı girdilerden pek yararlanmadığı görülür.³²⁵

Anadolu köylüsünün uğraşı alanlarından birisi de bağcılık ve bahçeciliktir. Bağ ve bahçe tarımı nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde oldukça yaygındır. Çünkü bağ ve bahçe ürünleri pazara yönelik ürünlerdir. Bağcılık, 19. yüzyılda imparatorluğun bazı bölgelerinde tarım yapılan toprakların önemli bir bölümünü meydana getirmektedir. Bağcılığın, araştırmamızın ileriki sayfalarında da görüleceği üzere, Balıkesir köylerinin bazılarında önemli bir uğraşı alanı olduğu anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda köylerde tarım, iki öküz tarafından çekilen saban, orak, tırmık, tırpan ve çapa ile yapılmakta olduğu göz önüne alınırsa, tarımda kullanılan tekniklerin geleneksel olduğu anlaşılır. Kara saban toprağın ancak 10-15 cm derinliğine kadar sirayet edebildiğinden, toprağı sürmekten ziyade karıştırmakta ve yüzeyden kazmaktadır. Bunun yanında tarım tekniği daha ileri olan ülkelerin çift sürmede kullandıkları pulluk, kara sabandan çok daha üstündü. Çünkü pulluk, 20-25 cm derinliğe kadar inebiliyordu. Bir iş gününde kara sabanla 3, pullukla 12 dönüm toprak sürülebiliyordu. Üstelik

325 Tevfik Güran, **a.g.e.**, s. 69.

pullukla sürülen toprağın kalitesine ulaşabilmek için, aynı toprağı kara sabanla 3-4 kez sürmek gerekiyordu.³²⁶ Tevfik Güran, eğer toprak çiftçiye fazlasıyla bir ürün veriyorsa bunun kara sabandan değil, yalnızca toprakların verimliliğinden olduğu görüşündedir. Bu noktada köylünün ne toprağı ne de tekniğı geliştirerek daha fazla ve ileri düzeyde bir üretim yapma imkânına sahip olmadığı gibi; bunun en önemli sebepleri arasında köylerde gübrelemenin hemen hemen hiç bilinmemesinin de etkili olduğu yönünde görüşler de vardır.³²⁷ Bu görüşlere karşın, 19. yüzyılda köylünün gübre olarak modern zamanlardakine benzer kimyasal gübreleri kullanma imkânının olmamasına rağmen, Balıkesir köylerinde yaptığımız incelemeler göstermektedir ki; köylerde daha çok büyük veya küçükbaş hayvanların gübreleri tarlalarda doğal gübre olarak kullanılmaktadır. Tarlasından daha verimli ürün almak isteyen köylü evinde beslediğı hayvanının gübresini tarlasına götürmekteydi.³²⁸ 19. yüzyıl belgelerinin bize anlattığına göre; köylülerin bazıları mahsulü aldıktan sonra keçi veya koyun sürüsünü tarlasında yatırmak suretiyle, burayı ağıl³²⁹ olarak kullanırdı. Böylece hayvanlarının gübresinden de yararlanmış olurdu.³³⁰ Bu durum köylülerin tarımsal üretimde

326 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 85.

327 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 88. Ayrıca bu konuda M.A. Ubucini, Türkiye’de ziraatin zayıflamasına sebep olarak dört madde sıralamaktadır: 1. Çiftçilerdeki bilgi eksikliği 2. Bilek gücünün yokluğu 3. Tedavüle yarayan sermayenin yokluğu 4. Ulaştırma yollarının yokluğu. Ubucini’nin bu husustaki değerlendirmeleri için bkz.: M. A. Ubucini, **Türkiye 1850**, C. II, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y., s. 340-355.

328 Bu olgu kişisel gözlemlerimize göre Balıkesir’in bazı köylerinde hâlâ devam etmektedir.

329 Koyun ve keçi sürülerinin gecelediğı, çit veya duvarla çevrili yer. Bkz.: <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

330 Bu konuda H.5 Receb 1261/M.10 Temmuz 1845 tarihli nizamnamede şöyle denilmektedir; “...Tarla sahipleri gübresini almak, tarlanın geli-

verimliliği arttırmak için kendi çaplarında bir arayış içinde olduklarının, “kara saban”ın makûs talihleri olmadığının ve modern zamanlardaki gibi olmasa bile o günün şartları içinde “gübreleme” sorununu da çözme çabası içinde olduklarının bir göstergesidir.

Köylünün çift sürme işinde gücünden yararlandığı hayvanlar; öküz, at ve katırdır. Balıkesir köylüleri bunlardan en fazla öküzü kullanıyordu.³³¹ Bir çift at bir iş gününde 6-7, bir çift öküz ise 3-4 dönüm toprak sürebiliyordu. Fakat öküz özellikle eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için daha elverişli idi. Ayrıca öküzün besleme gideri daha azdı. Bir atı veya katırı bütün yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekiyordu. Oysa öküz 7 ay süre ile burçak ve samanla besleniyor ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayıra salınıyordu. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu’nda öküz gücünden yararlanma daha yaygındı. Bununla birlikte Rumeli’de çift sürme işlerinde at da kullanılıyordu.³³²

Köylü tarlaya tohumu elle serpiyordu. Tohum ayıklama ve seçme, iyi cins tohum kullanma, tohumluğu en kaliteli toprakta yetiştirme gibi verimliliği etkileyen hususlara pek dikkat edilmiyordu. Ayrıca tohum kalburdan geçirilerek temizleniyordu. Tarlada ürünün toplanması işi ise el orağı ile yapılıyordu. İş gücü sıkıntısı çekilen ve nispeten tarımın

rini kuvvetlendirmek için tarlasına keçi ve koyun aynamını yatırmak ve bunların gübresinden tarlasının verimliliğini arttırmak için istifade etmek istediğinde ...” Bkz.: BOA, Cevdet İktisat, nr. 1215, 5 Receb 1261.

331 Köylünün iki öküz tarafından çekilen kara sabanla çiftini sürme “geleneği” Cumhuriyet döneminde tarıma traktörün girdiği dönem olan 1950’li yıllara kadar sürmüştür. Bununla birlikte kişisel gözlemlerimize göre Balıkesir ilinin iç kesimlerindeki dağlık ve arazi şartlarının elverişli olmadığı sahalarda ise bunun 1980’li yıllara kadar devam ettiği görülmektedir. Selimağa Köy örneği için bkz.: İsmail Arslan, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Temettüat Kayıtlarına Göre Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sy. 18, İstanbul: 2003, s. 91-114.

332 Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998, s. 86.

daha da gelişmiş olduğu Rumeli taraflarında sınırlı ölçüde de olsa orak makinelerinden de yararlanılıyordu. Bir orak makinesiyle bir günde 40 dönümlük tarla biçilebiliyorken, aynı işi el orağıyla bir işçi ancak 14 günde bitirebilirdi. Ücret ödemelerinde sağlanan tasarruf ise çok daha büyüktü. El orağında dönüm başına 5,2 kuruş olan işçi ücreti, orak makinesinde 2,5 kuruşa düşüyordu.³³³

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde yol ve nakil araçlarının olmaması memlekette kıtlığa sebep oluyordu. Kıtlıklar ise, birçok nüfus kaybolmasına ve dağılmasına sebep olduğu gibi, köyleri de harap ediyordu. Kıtlık sebebiyle hayvan telefâtının ise, haddi hesabı yoktur.³³⁴ Bunlardan başka Osmanlı'da kıtlıklar özellikle köylerdeki nüfusun azalmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ardı arkası kesilmeyen eşkıyalık, zulüm, iç çatışmalar ve isyanlarla sık sık memlekette hüküm süren kıtlıklar köylerin birçoğunun harap olmasına, nüfusunun dağılmasına ve azalmasına sebep olmuştur.³³⁵ Köylerdeki Müslüman erkek nüfusun azalmasında, askerliğin yalnız Müslümanlara ve İstanbul dışında yaşayanlara münhasır olması da etkili olmuştur.

C. Tanzimat Dönemi Osmanlı Tarım Politikaları ve Balıkesir'de Ziraî Hayat

19. yüzyıl Osmanlı devlet-köylü ilişkilerinin klasik dönemden farklı olarak tarımın da ticarileşmesinin etkisiyle daha farklı bir seyir takip ettiğini söyleyebiliriz. 19. yüzyılda sanayileşmeyi yakalayan Avrupa ülkelerinin tarımsal ürün talebi çok aşırı bir düzeyde olunca, bu durum tarımın ticarileşmesini sağlamıştır.³³⁶ Devlet, bu yüzyılda köylüyü klasik

333 Tevfik Güran, **a.g.e.**, s. 86-87.

334 **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul: 1938, s. 210.

335 **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, s. 240.

336 Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari tarım hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bkz.: Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), (Çev.) Zeynep

çağda olduğu gibi reaya olarak görmemiş ve korkutarak iş yaptırmak yerine, köylünün ekonomik olarak nasıl daha iyi bir hâle gelebileceği noktasında bazı atılımlar yapmıştır. Örneğin devlet, köylüyü klasik dönemde olduğu gibi üç yıl toprağını ekmeyince cezalandırmayı düşünmemektedir. Tanzimat'tan sonra devletin nazarında halk artık reaya değil; üreten, sorumluluk üstlenen bir yapıdır ve devlet de bunun farkındadır. Bu nedenle devlet köylüyü reaya gibi değil, bir anlamda vatandaş olarak görmeye başlamış ve halka karşı yeni bir bakış açısı geliştirilmiştir.³³⁷

Tanzimat'la birlikte Osmanlı devlet merkezine, sosyal ve idari reformlarla modernleşmeyi ve bu reformların başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla desteklemeyi hedef alan bir yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayışın en büyük yansıması da tarım kesimine olmuştur. İlk önce ziraî gelişim politikalarını oluşturacak ve uygulayacak bir ziraî bürokrasi kurulmuştur. Bu kadroların uyguladığı ziraî gelişme politikasının temel hedefleri: üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik ziraî mahsuller üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, yerli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu ham maddelerin yurt içi üretimle karşılanması ve ziraî üretim araç ve metotlarının modernleştirilmesi idi.³³⁸

Altok, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul: TVYY, 1998.

337 Taşrada Ziraat Müdürlüklerinin kurulması, çiftçiye gübre ve tohum yardımı yapılması, kredi verilmesi Tanzimat'la birlikte Osmanlı merkezî hükûmetinin köylüyü muhatap aldığını gösteren delillerdir. Bu konuda bkz.: Tevfik Güran Tevfik Güran, "Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", **150. Yılında Tanzimat**, (Yay. Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 219-233; aynı yazar, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar, Halil İnalcık (Ed.), Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 271-277.

338 Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin ziraat politikası hakkında bkz.: Tevfik Güran, "Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876",

Bu dönemde devletin uygulayacağı ziraat politikası açısından en önemli gelişme 1843 yılında Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan, fakat daha sonra Ticaret Nezareti'ne bağlanan Ziraat Meclisi'nin oluşturulması olmuştur. Ziraat Meclisi tarımsal gelişme alanında merkezden yapılabilecek şeylerin sınırlı olduğunu görerek taşra ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitti. Bu amaçla ülkenin gerekli görülen yerlerine maaşsız olarak halktan birer “Ziraat Müdürü” tayinini önerdi. Müdürler her bölgenin merkez niteliğindeki kazalarına tayin edilecekti. Müdürlerin temel görevleri, bulundukları bölgenin ekonomik gelişmesi için yapılabilecek çalışmalar hakkındaki tekliflerini Ziraat Meclisi'ne bildirmektir. Ayrıca, çiftçilerin üretimi arttırma ve çeşitlendirme çalışmalarına destek olacaklardı. Önerilerin kabulü üzerine, Anadolu'da 20 ve Rumeli'de 10 kazada mahallî meclisler tarafından, çoğunluğu bölgenin “vücut ve hânedân”ı arasından seçilen ziraat müdürleri, Ziraat Meclisi'nin de onayıyla görevlerine başlamışlardır.³³⁹

Tanzimat döneminde taşra açısından tarımsal gelişme çalışmalarının bir diğer önemli sonucu da “Nafia Hazinesi”nin kurulmasıdır. Bu hazineden sadece 1843-1846 yılları arasında devlet tarafından çeşitli bölgelerin çiftçilerine 12,5 milyon kuruşu aşan miktarda kredi dağıtılmış ve yine bunun devamında halktan tahsil edilecek kredilerin halkın ihtiyacı olan yol ve köprü yapımı ve onarımında, halkın kredi taleplerinin karşılanmasında kullanılması kararlaştırılmıştır.³⁴⁰ 1843 yılında

150. Yılında Tanzimat, (Yay. Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 219-233.

339 Tefik Güran, “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)”, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar, Halil İnalçık (Ed.), Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 271-272.

340 Tefik Güran, “Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876”, **150. Yılında Tanzimat**, (Yay. Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 220.

Meclis-i Ziraat'te görüşülen ilk önemli programda ülkenin gelişmesi, tarım ve sanayinin gelişmesine bağlanmakta, tarım ve sanayide sağlanacak ilerlemelerle birlikte ticaretin de gelişerek ülkenin zenginleşeceği belirtilmekteydi. Program, ekonomik tedbirlerin genel bir çerçevesini de çizmekteydi. Buna göre, vergi adaletinin sağlanması, okuma-yazma seferberliği ilan edilmesi, yol yapımı ve nehirlerin ulaşımına elverişli hâle getirilmesi gibi alt yapı yatırımlarının ele alınması, tarımsal ve tarım dışı kredi ilişkilerinin düzenlenmesi getirilen tekliflerin en önemlileridir. Bu program çerçevesinde aynı yıl vilayetlere birer yazı gönderilerek her vilayetin ticarî, sınaî ve ziraî özellikleri ve bu alanlarda gelişmenin sağlanması amacıyla alınabilecek tedbirlerin bildirilmesi istendi. Gönderilen bu yazıya bazı vilayetlerden cevaplar gelmiş ve o bölgenin ekonomik gelişmesi ile ilgili bazı tekliflerde bulunulmuştur.³⁴¹

Hazırlanan program çerçevesinde, yerelin istekleri dikkate alınarak 1847 yılında her vilayetten ikişer vücut (ileri gelen) ve kocabaşı (gayrimüslimlerin yereldeki temsilcileri) İstanbul'a çağrılarak onlardan bölgelerin ekonomik sorunları hakkında bilgi istendi. Bu temsilciler ekonomik gelişme için alınması gereken tedbirlerle ilgili düşüncelerini kapsayan layihalar sundular. Bu layihalarda belirtilen teklifler üç noktada yoğunlaşıyordu: Vergilerin düzenlenerek vergi yükünün azaltılması, vergilerin ürünün elde edildiği zamanda alınması, yol ve köprü gibi alt yapı yatırımlarının yapılması. Yerelin temsilcilerinin geri döndükten sonra, beş Anadolu'ya ve beş de Rumeli'ye olmak üzere on "Meclis-i İmar" komisyonu gönderildi. Bu sayede her bölgenin ekonomik imkân ve kaynakları, gelişim potansiyeli, yapılması gereken temel yatırımların miktarı ve gelişmeyi engelleyen ana

341 Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar, Halil İnalçık (Ed.), Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 272-273.

nedenler mahallinde yapılacak incelemelerle tespit edilmiştir.³⁴²

Bütün bunlardan başka, 1868 yılında Şurâ-yı Devlet içerisinde “Nafia Dairesi” kuruldu ve bu daireye ziraî gelişme ile ilgili konuların ve bu alanda verilecek imtiyazların görüşülerek karara bağlanması görevleri verildi. Bu çerçevede her yıl vilayetlerde toplanan Vilayet Genel Meclisleri’nin düzenleyeceği ve o bölgenin ekonomik gelişmesiyle ilgili tekliflerinin yer alacağı raporlar da bu daire tarafından görüşülerek gereği yerine getirilecektir.³⁴³ Aynı yıl vilayetlerden Şurâ-yı Devlet’in Nafia Dairesi’ne ulaşan raporlarda; okul, yol ve liman yapımı, bataklıkların kurutularak tarıma elverişli hâle getirilmesi, sulama tesisleri inşası, bazı vergilerin kaldırılması ya da oranlarının düşürülmesi, ziraî işgücü ihtiyacının karşılanması için tedbir alınması, hayvan hastalıkları ve kıtlık nedeniyle doğan kredi ihtiyaçlarının karşılanması, hayvan hastalıklarının önlenmesi, panayır ve pazar gibi ticaret yerleri kurulması, göçebe toplulukların yerleşik tarıma verdikleri zararların önlenmesi; fabrika yapılması, modern tarım aracı, iyi cins tohumluk ve daha önce üretimi yapılamayan pazara dönük bazı ürün çeşitlerinin tohumunun gönderilmesi gibi çok çeşitli tekliflerde bulunduğu ve bu teklifler Şurâ-yı Devlet’te görüşülerek bir kısmının gerçekleştirilmesi için teşebbüse geçilmesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.³⁴⁴ Tanzimat döneminde gerçekleşen ziraatin geliştirilmesine yönelik bütün bu çalışmalar, merkezî yönetimin halka karşı anlayışının değiştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.³⁴⁵

342 Tevfik Güran, a.g.m., s. 273.

343 Bkz.: **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul: 1938, s. 204.

344 Tevfik Güran, “Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, **150. Yılında Tanzimat**, (Yay. Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 221.

345 Tanzimat döneminde Osmanlı ziraat politikalarının Selanik örneğinde yapılmış önemli bir değerlendirmesi için bkz.: Bülent Özdemir, **Otto-**

1. Devletin Tarımsal Üretimi Teşvik Tedbirleri

Tanzimat'ın tarımsal üretimi teşvik amacıyla getirdiği ilk ve çok önemli bir değişme, tarımsal ürün ticaretinin serbestleştirilmesidir. Böylece tarımsal ürünlerin devletçe tespit edilen fiyatlarla satın alınması (mîrî mubayaa) usulü kaldırılmış, herkesin ürününü istediği yerde ve piyasa fiyatlarıyla satabilmesi esası getirilmiştir.³⁴⁶

Uygulama açısından bir diğer gelişme Tapu Nizamnamesine konan bir hükümle üretim alanlarının genişletilmesi çalışmalarının teşvikidir. 1859 yılında hazırlanan bu nizamnameye göre, “boz ve kıraç” yerlerin açılıp tarla yapılması hâlinde, bu topraklar düşük bir tapu harcı alınarak çiftçiye karşılıksız verilecek ve bu topraklarda elde ettiği ürününden bir yıl öşür alınmayacaktı.³⁴⁷ Tarıma açılan bu toprağın taşlık bir alanda olması hâlinde ise bu süre iki yıl olacaktı. Diğer yandan ticari değeri yüksek piyasaya dönük bazı ürünlerin üretiminin artırılması için bu ürünlere mahsus öşür dışı tutulma ayrıcalığı getirilmiştir. Bu uygulamanın en tipik örneği pamuktur. 1862 yılının başlarında pamuk üretiminin teşviki amacıyla pamuk üreticilerine şu ayrıcalıklar sağlandı. Boş toprakların tarıma açılması hâlinde Tapu Nizamnamesi'nin sağladığı bir ve iki yıllık öşür muafiyetleri, böyle topraklarda pamuk üretilmesi hâlinde beş yıla çıkarıldı.

man Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850, İstanbul: The Isis Press, 2003, özellikle bkz.: passage of “Agricultural Production, Peasants and the Reforms”, s. 135-153.

346 Tefvik Güran, “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)”, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar, Halil İnalcık (Ed.), Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 274.

347 Bu konuda bir belgeden öğrendiğimize göre; “Ayazmand Kazası'na tabi' Kayakum Köyü dâhilinde bulunan ve balkan (sık ormanlık alan) hükmüne girmiş olan bin beş yüz dönümlük alanın ziraate açılması ve imar edilmesi için adı geçen köy halkının sorumluluğuna verilmek üzere Karesi Mutasarrıfı tarafından ihale olunarak sahiplerine dağıtılmıştır.” Bkz.: BOA, A. MKT. MVL., nr. 61/22, 17 Cemâziyelevvel 1269. Belge metni için bkz.: Ekler kısmı Belge 2.

Pamuk üretiminin yaygınlık kazandığı bölgelere yol ve köprü gibi alt yapı yatırımlarının yapılmasında öncelik tanınacak, üretici tarafından pamuk üretim ve ayıklanmasında kullanılacak araç, gereç ve makineler gümrük vergisi ödenmeksizin ithal edilebilecek, devlet tarafından örnek olarak bu tip makine ve araçlarla iyi cins tohumlar getirilerek üreticilere dağıtılacak, pamuk üretimi ile ilgili yayınlarda pamuk üretim metotları hakkında çiftçiye bilgi verilecekti. Ayrıca pamuk üretiminin yaygınlık kazandığı bölgelerde sergiler düzenlenecek ve en kaliteli pamuğu yetiştiren üretici ödüllendirilecekti.³⁴⁸

Teşvik tedbirlerinin bir diğer uygulama alanı dutluk ve zeytinlik yetiştirilmesi ile ilgilidir. 1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere yirmi beş ve yabancı zeytin ağaçlarını aşıl原因larına yirmi yıl vergi dışı bırakılma ayrıcalığı tanınmıştı. 1862 yılında, yeniden yetiştirilecek zeytinliklerden ilk ürün yılından itibaren üç yıl süre ile öşür alınması kararlaştırıldı. Aynı yıl yeni yetiştirilecek dutlukların da ilk ürün yılından itibaren üç yıl öşür dışı tutulmasıyla, ipek böcekçiliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır.³⁴⁹ Ayrıca Tanzimat döneminde düzenleyici tedbirler olarak, ekonomik destek sağlama hususunda devlet tarafından çiftçilere kredi verilmiştir. Gerçekten de 1843-1846 yılları arasında Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine 12,5 milyon kuruşu aşkın kredi verildi.³⁵⁰

Teşvik tedbirleri çerçevesinde Osmanlı merkezî yönetiminin taşrada ziraatin arttırılması hususunda fakir çiftçilere tohum verilmesi yoluna gittiği görülmektedir. Buna göre; H.1207/M.1793 tarihinde İpsala, Mekri (مکری ?), Malkara, Keşan, Aynoz, Gelibolu, Ferecik, Şehr-i Küplü, Evreşe ve

348 Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar, Halil İnalçık (Ed.), Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 274-275.

349 Tevfik Güran, a.g.m., s. 275; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, s. 137.

350 Güran, a.g.m., s. 275.

Eceabat kadılarında kazalarında bulunan fakir çiftçilere tohumluk verilmesi hakkında tebliğler gönderilmiştir.³⁵¹ Bir başka belgeden öğrendiğimize göre, salgın hastalık dolayısıyla hayvanları telef olan Hamit Sancağı'na bağlı Gönen Kazası ahalisine hayvan satın almak üzere borç olarak verilen paraların bir sene daha teciline karar verilmiştir.³⁵² Görüldüğü gibi merkezî idarenin taşrada ziraatin geliştirilmesi için elinden geleni yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat'ın başlangıcındaki bu yoğun tarımsal gelişim çalışmaları daha sonra hızını kaybetmiş ve uzun süre tarımsal kredi faaliyetleri ve afetzede mahallere tohum ve yiyecek yardımı sağlamaktan ibaret kalmıştır.

2. Balıkesir Köylerinde Ziraî Hayat

19. yüzyıl Balıkesir Kazası'na bağlı köylerde ziraî hayatta öne çıkan uğraşı alanı tarım ve hayvancılıktır. Köylü tarlasında buğday, arpa, yulaf, çavdar, kaplıca (öze), darı, mısır, burçak; bakla, mercimek, fasulye, nohut; afyon, susam, üzüm, zeytin gibi ürünler yetiştirmektedir. Hayvan olarak küçükbaş koyun, keçi; büyükbaş inek, dana, öküz, manda; binek hayvanı olarak da at, eşek, katırın var olduğunu görüyoruz. Köylünün hayvanlardan elde ettiği ürünler ise, süt, et, yağ, peynir, yumurta, bal, yün ve kıldır.

İlginç bir tespit olarak Balıkesir'in iç bölgelerindeki, örneğin Kepsut Kazası'na bağlı, köylere gidildiğinde arazi şartlarının daha dağlık ve engebeli oluşu sebebiyle daha çok merkebin yük hayvanı olarak kullanıldığı görülürken, Balıkesir'e bağlı merkez köylerde merkebin yerini beygirin aldığı anlaşılmaktadır.³⁵³ Bunun muhtemel sebebi, coğrafi konum

351 Bkz.: BOA., Cevdet İktisat, 21 Cemâziyelâhir 1207, nr. 292. Belge metni için bkz.: Ekler kısmı Belge 4.

352 Bkz.: BOA, Cevdet İktisat, 8 Rebiülevvel 1277, nr. 156.

353 Eftelle ve Mendehore köyleri için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 205-215, 115-126; Kocaavşar Köyü için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7229, s. 1-27.

olarak Balıkesir köylerinin genellikle ova tabanına yerleşmiş olmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemde olduğu gibi bu yüzyılda da hayvancılığın yaygın bir faaliyet alanı oluşu yerleşik hayata geçen halkın tarımsal faaliyetleri açısından önemli bir problem kaynağı olmaya devam etmiştir.³⁵⁴ Nitekim Akdeniz bölgesinin iklim ve yeryüzü özellikleri hayvancılıkla çiftçiliğin bir arada yürütülmesine imkân sağlıyor, fakat geçimlerini hayvancılıkla sağlayan göçebe toplulukların küçükbaş hayvanlarını otlatmak için yazın yüksek, kışın alçak bölgelere göç etmelerini zorunlu kılmaktaydı.³⁵⁵ İklim koşullarının zorladığı bu yer değiştirme hareketleri tarıma zararlar verdiği gibi, yerleşik köylülerle göçebe topluluklar arasında sürekli uyuşmazlıklara yol açıyordu. Çünkü yer değiştirme sırasında ekili topraklardan, bağ ve bahçelerden geçen sürüler, ekili arazilere büyük zararlar veriyordu. Bundan başka göçebe toplulukların hırsızlık yapmak ve adam öldürmek gibi can ve mal güvenliğini bozucu davranışları, yerleşik köylüleri sürekli tedirgin ediyordu.

Tanzimat'la birlikte başlayan ülkeyi yeniden nizamlandırma hareketi çerçevesinde yereldeki göçebe-yerleşik

354 Osmanlı Devleti'nde 16-17. yüzyıllarda da hayvancılık geniş bir ekonomik bir faaliyet kolu idi. Anadolu ve Rumeli'de geçimlerini büyük ölçüde hayvancılıkla sağlayan geniş göçebe aşiret ve yörük toplulukları bulunmakta, bunların yer değiştirmeleri göç yer ve yönlerini belirleyen idari kararlar çerçevesinde düzenli bir şekilde cereyan etmekte, fakat özellikle kıtlık yıllarında bu düzenlemelere uyulmayarak sürülerin ekili ve dikili alanlardan geçirilmeleri tarıma büyük zararlar vermektedir. Bkz.: Lütfi Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meslesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İÜEF Yayınları, İstanbul: 1964, s. 12-19. 17. yüzyılın sonunda girilen geniş çaplı iskân faaliyetlerinin bir nedeni konar-göçer halkın yerleşik tarıma zarar vermelerini önlemektir. Bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987, s. 37-41.

355 Lesile Symons, **Agricultural Geography**, London: 1967, s. 100-101'den naklen Tefik Güran, **a.g.e.**, s. 110-111.

çatışmaları gibi sorunlara ait, merkezden çözüm önerileri sunulduğu ve bu konularla ilgili düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla 1845 yılında taşrada hayvanların otlatılması ve bahçelerin muhafazası için reayaya lazım gelen tedbirlere dair bir nizamname yayınlanmıştır. Bu belgeye göre; Anadolu ve Rumeli’de hayvanlarını otlatan katırcı, deveci, sürekcı ve yörük ve hayme nişinlerin (çadırda oturan) kaza ve köylerin civarından gelip geçerken hayvanlarını gözetmesi gerektiğinden ve bazı yerlerde anız tarla ve bağlardan mahsuller tamamen kaldırılmaksızın koyun, keçi vb. hayvan sürülerinin bağ bahçe ve tarlalara sevk edilmemesi istenmektedir. Bu bağ bahçe ve tarlalara sokulan hayvan sürülerinin büyük emek ve masraflarla senelerden beri yetiştirilmiş olan fidan ve üzüm kütüklerini zedeleyip telef etmesi, sahibinin alması gereken meyvesinden faydalanamaması sebebiyle bu durumun da herkesin tek başına bağ bahçe yetiştirip, dutluk oluşturmaya mani bir durum arz etmekte olduğu, mevcut olanların da etrafıyla harap olması sebebiyle meydana gelen ziyanlar bu nizamnamede belirtilmiş ve bu ziyanların bazı yerlerde sürüyü güden çobandan bazı yerlerde ise hayvanların sahibinden tazmin edilmesi uygun görülmüştür. Belgeden anlaşıldığına göre nizamnamenin yayınlanma gerekçesi, tebaanın belirtilen hususlardan dolaşıp meydana gelen zararının bildirilmesi, hayvan otlatılması meselesi ve bağ bahçe ve tarla muhafazası konusunun bir nizama bağlanması ve pek çok ahali ve tebaanın bu yüzden maruz kaldığı ziyan ve hasardan dolayı keyfiyetin tüm sorunlulara bildirilmesi uygun bulunmuştur.³⁵⁶

19. yüzyıl Anadolu köylerinde güvenliği sağlamak, köy arazisinde hayvanların ve köy sınırları dâhilinde insanların zarar ve ziyanına engel olmak için ücreti köylü tarafından

356 Bu nizamnamenin tam metni için bkz.: BOA, Cevdet İktisat, nr. 1215, 5 Recep 1261.

karşılanan bir “köy kâhyası” da bulunmaktaydı.³⁵⁷ Bazı büyük köyler ya da ekili arazisi çok olan köylerde, arazide hayvanların ekili alanlara zarar vermesine engel olmak için köy kâhyasından başka “deştânî”³⁵⁸ adıyla bir de “kır bekçisi” tayin edilmekteydi.³⁵⁹ Örneğin Balıkesir köylerinden Aslıhan’da “Salih oğlu Ahmet” deştânî tayin edilmiş ve kendisinden vergi alınmamıştır.³⁶⁰ Buna rağmen hayvanları otlatan çoban veya sığırtmaçlar, sürüleriyle yerleşik köylü arazisinden geçen yörük ve göçebeler ekili tarlalara zarar vermeden geçemiyorlardı. 1845 yılında çıkarılan nizamnamede bu hususlardan da bahsedildiği gözlenmektedir. Buna göre; zarar ve ziyanın kasten yapıldığı yakinen gözlenirse o durumda buna yeltenen çoban, sığırtmaç, deveci, katırcı, sürekçi, yörük ve göçebe her kim olursa olsun ziyan bedeli kendisinden tahsil edileceği gibi, keşifle görevli memur ücret ve masraflarının da ondan alınması öngörülmüştür. Ayrıca zarar mukabilince Meclis eliyle 24 saatten 7 güne kadar hapsedilmesi ve hapis müddetince otlatacağı veya gezdireceği hayvanlar için bakacak ve idare edecek adamı olmadığı durumlarda Meclis yoluyla tayin edilecek şahsın ücret ve

357 Örneğin Balıkesir Kamçılı Köyü’nde “kara sakallı İbrahim”in köy halkı tarafından yıllık 10 kile buğday ücret karşılığında köy kâhyası olarak tutulduğu görülmektedir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 82/188, s. 262.

358 “Deşt” kır, bozkır, çöl; “bânî” koruyan, saklayan anlamına gelmektedir. Bkz.: Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara: 2003, s. 127, 310. Deştânî ise, Osmanlı kırsalında ekili alanlara hayvanlarca verilecek zararı engellemekle görevli “kır bekçisi”ne verilen isimdir.

359 Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden elde ettiğimiz bir belgeye göre; köylere de kır serdarı atandığı anlaşılmaktadır. Buna göre belgede şöyle denilmektedir: “Tophane-i amire müşiri Fevzi Paşa hazretlerinin koca-başılık hizmet-i derunlarında bulunan Ahmet Ağa’nın karındaşı olup, Hezargrad (هزار غراد) Kazası’na tabi’ Hasanlar Karyesi sakinlerinden... Mehmet Ağa’nın oralarda bir mahalın kır serdarlığına memur buyrulması...” Bkz.: BOA, HR. MKT., nr. 11/39, 17 Rebiülevvel 1262.

360 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 285.

yevmiyesi dahi hapsedilen şahıs tarafından verilecektir. Bundan başka hayvan sahiplerinden çoban tedarik etmeyenler, deveci, katırcı, sürekcı, yörük ve göçebelerin hayvanlarını gözetmeyenlerin dahi kasta yakın olarak cezalandırılmasının müstahak olduğu belirtildiği gibi, zarar ve ziyanın bağ bahçe, zeytinlik, dutluk ve bunlar gibi ağaçlar hakkında olursa tazmin olunan ziyan yalnız mahsul itibariyle kalmaz ağaç ve fidanların dahi bedeli hesaplanarak tahsil edileceği bildirilmektedir.³⁶¹

İlgili nizamnamede köy arazisini hayvanların zarar ve ziyanından korumakla görevli köy korucuları veya deştânîlerin (kır bekçileri) görevlerinden de bahis vardır. Buna göre; her bir mahalde olan korucuların usûl-i kadîme uyarınca sürekli olarak arazide gezip, arazide zarar-ziyan veren hayvanların hapsi için “tokat” tabir olunan yeri kullanacakları belirtilmektedir. Tariki içinde korucuların başıboş buldukları hayvanları tokata hapisle her küçükbaş hayvandan 25'er para, diğerlerinden (büyükbaş) 60'ar para korucu geliri korucular tarafından hayvanın sahibine teslimi sırasında alınacaktır. Tokata hapsolunan aç ve susuz bırakılmamasına korucular tarafından dikkat ve itina edilmesi ve sürüsüyle birlikte tokattan hayvanını zorla kaçırانların dahi hapis ve tekdiri (azarlanması) ile icap eden terbiyenin verilmesi istenmektedir. Ayrıca bu nizamnamede korucular memuriyetleri süresince gelir sağlamak amacıyla çobanı önünde gezen hayvanlara müdahale etmeleri durumunda; onların yerlerine önde gelen birinin tayin edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁶²

Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde yerleşik-göçebe çatışmasına klasik dönemde olduğundan daha etkili bir şekilde eğilmiş olduğunu göstermektedir. Bu konuda merkezî yönetimin tutumu; kimseye müsamaha

361 Bkz.: BOA, Cevdet İktisat, nr. 1215, 5 Recep 1261.

362 BOA, Cevdet İktisat, nr. 1215, 5 Recep 1261.

gösterilmeyerek çıkarılan nizamnamenin ivedilikle uygulanması ve bu uygulamadan da ziraat müdürlerinin sorumlulu tutulması şeklinde olmuştur.³⁶³

Merkezî yönetimin ziraate vermiş olduğu önemin bir göstergesi de, 7 Şevval 1272 (11 Haziran 1856) tarihinde Karesi Sancağı'na gönderilen belgenin içeriğinden anlaşılmaktadır. Bu belge, Emrudabad (Gömeç) Kazası'nda ahaliden bazılarının hayvanlarının zeytin ağaçlarına zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir. Buna göre halktan bazı kimselerin hayvanlarını zeytinliklerin arasında otlatmaları sebebiyle ağaçların zarar gördüğü yönünde merkeze şikâyetlerin gittiği anlaşılmaktadır. Merkezden Karesi Sancağı'na gelen cevapta ise, zeytin aralarına hayvanların gönderilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bu hususta ihtimam gösterilmesi istenmektedir.³⁶⁴

Arşiv belgelerinden birbirine komşu iki köy arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu izlemek bazen mümkün olmaktadır. Örneğin Gönen Kazası'nda birbirlerine komşu olan Alaaddin ile Tuzakçı köyleri arasında bulunan meranın kullanımı yüzünden problem yaşanmış ve bu problem devletin merkezine yansımıştır. Buna göre Alaaddin Köyü ahalisinin eskiden beri hayvanları için kullandıkları meraya Tuzakçı Köyü'nden Arap oğlu Hacı İzzet'in iştirakiyle mera sorunu meydana gelmiştir. Bu konuda merkezden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen cevapta meranın Alaaddin Köyü'ne ait

363 "Hususat-ı merkumenin hatır ve gönüle bakılmayarak icra ve ifasına ...o mahalin ziraat müdürü mes'ul ve muhatap olacağından..." Bkz.: BOA, Cevdet İktisat, nr. 1215, 5 Recep 1261.

364 "...Karesi Sancağı dâhilinde kain Emrudabad (Gömeç) Kazası'nda bulunan zeytin eşçarı çenesine mukaddem şedit-i şitadan iktiza olup bu aralık filiz sürerek neşvünema bulmakda ise de ahaliden bazı kimesne hayvanatını zeytinlik arasına sevk ederek zeytin eşçarını telef ettirmekte bulunduğu rivayet kılındığı beyân-ı âliyye bundan böyle zeytin aralarına hayvanat gönderilmemesi hususuna imtina ve dikkat kılınmak üzere..." Bkz.: BOA, A. MKT. UM., nr. 239/21, 7 Şevval 1272. Belgenin metnini görmek için bkz.: Ekler kısmı Belge 3.

olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte Tuzakçı Köyü'nden Hacı İzzet başka bir kişiyi yanına alarak İstanbul'a gitmiş ve bu kişiyi "Alaaddin Köyü muhtarı Hasan Ağa'dır" diyerek kararın hilafına adı geçen mera yerinin iki köy arasında müşterek kullanılacağını ilam ettirmiştir. Fakat Hacı İzzet'in İstanbul'a geldiği sırada Alaaddin Köyü muhtarının İstanbul'a gelmediğinin, köyde bulunduğunun anlaşılması üzerine durum açıklığa kavuşmuştur.³⁶⁵

Balıkesir'e ait temettüat defterinin son kısmından öğrendiğimize göre 1840'lı yıllarda bazı köylerin harap durumda bulundukları ve harap köylerin arazilerinin de etraflarında yaşamın devam ettiği diğer komşu köyler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Ayşebacı Köyü'ne bir saat mesafedeki Köyli; Çandır ile Mendehore köyleri arasında Uluköy; Kalaycılar Köyü'ne bir saat mesafedeki Alidemirci; Çayırhisar Köyü'ne çeyrek saat mesafede Hacı Ömerler; Balıkesir'e 45 dakika mesafedeki Nişanca; Halalca ve Atanos köylerine çeyrek saat mesafedeki Hacıköy; Yakupköy, Ayşebacı ve Köseler köylerine yarımşar saat mesafedeki Kesen (Kesik ?); Halalca ve Köseler köylerine birer çeyrek saat mesafedeki Çavlıköy; Yakupköy, Köseler ve Balıkesir'e yarım saat mesafedeki Kadıköy; Yeniköy ve Çaypınar köylerine birer saat mesafedeki Zenciriye ve Kamçılı, Serhatlı ve Çaypınar köylerine birer saat mesafedeki Karacaören köylerinin harap duruma düştüğünü görüyoruz. Bu harap köylere ait arazilerin ise, yakınlarındaki köylerin ahalileri tarafından ziraat edilmekte olduğunu öğreniyoruz.³⁶⁶

Balıkesir Kazası köylerinde ziraî açıdan farklılaşmaya baktığımızda Karamanköy'e ait temettüat kayıtlarında çevresindeki diğer köylerden farklı olarak dut bahçelerinin olduğu görülmektedir. Köyde beş hanenin meşgul olduğu dut yetiştiriciliği, toplam 5 dönüm gibi kısıtlı bir arazide

365 Bkz.: BOA, A. MKT. UM., nr. 92/1, 25 Rebiülâhîr 1273.

366 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7228, s. 199.

yapılmaktadır. Öte yandan Karamanköy’de dut bahçelerinin varlığı bu köyde ipek böcekçiliği yapıldığının göstergesidir. Bu işle ilgilenen aile sayısının çok az olması da ipek böcekçiliğinin ticari amaçlı değil, sadece ailenin ihtiyaçlarını karşılamak için yapıldığına işaret etmektedir (Bkz.: Tablo 3).

Karamanköy’de 19. yüzyıl Osmanlı Batı Anadolu’sunun en önemli tarımsal üretim etkinliklerinden biri olan kökboya³⁶⁷ ziraatine de rastlamaktayız. Elli beş hanelik köyde dört aile kökboya tarımıyla uğraşmaktadır. Köydeki toplam kökboya tarlası miktarı 2,5 dönüm kadar olup; her hanenin yarım ya da bir dönümlük arazide kökboya tarımı yaptığı görülmektedir (Bkz.: Tablo 4).

19. yüzyıl sonlarına kadar tabiatta bulunan doğal boyalar, boyacılığın gelişip yükselmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Hemen bütün renklerin bitkileri olmakla beraber önemli olanları sarı rengi veren cehri ve safran, siyahı veren mazı ve nihayet kırmızı rengi veren kökboyadır. Anadolu halılarında, ipekli dokumalarında parlayan ve Avrupa’da “Türk kırmızısı” adıyla şöhret bulan kökboya ziraati Batı Anadolu’da yaygın olarak yapılmaktaydı.³⁶⁸ Kökboya ziraati oldukça ağır ve masraflıdır. İlk olarak “boyalık”³⁶⁹ denilen tarlaların 5-6 defa, hatta daha fazla sürülmesi, topraktaki taşların iyice ayıklanması lazımdır. Çünkü boyanın kalitesini etkileyen durumlardan birisi de köklerin düzgünlüğüdür.³⁷⁰ Bugünkü gibi modern tarım aletlerinin, traktör gücünün mevcut olmadığı 19. yüzyıl

367 Kökboya ve ticareti hakkında geniş bilgi için bkz.: Tuncer Baykara, “Kökboya”, *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, VII/14, İstanbul: 1994, s. 221-226.

368 Tuncer Baykara, “Kökboya”, *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, VII/14, İstanbul: 1994, s. 221.

369 Örneğin günümüzde, Selimağa Köyü’nün ziraat yaptığı alanlardan birinin adı da “boyalık”tır. Köyün güneydoğu kesiminde yer alan bu arazi, muhtemelen 19. yüzyılda kökboya tarlalarının yoğun olarak bulunduğu ziraat alanı olmalıdır. Cumhuriyet döneminde köyde kökboyanın en çok ekildiği yer “Orta Bağlar” mevkiidir.

370 Baykara, a.g.m., s. 222.

şartlarında iki öküz tarafından çekilen kara sabanla bir tarlanın 5-6 kez sürülmesi hiç de kolay bir işlem olmasa gerektir. Kökboyanın gövdesi yonca kadar gıdalı olduğu için hayvan yemi olarak kullanılır ve tohumları da köylüler tarafından kışın inek yemi olarak değerlendirilir. Kökboyasının verimi arazinin toprağına ve iklimine göre değişmekte olup genellikle bir dönümden ortalama olarak 10-20 kantar (564,495 - 1128,991 kg) kökboya elde edilir. Kökboyası ürünü almak 4-5 yıllık bir emeği gerektirmektedir.³⁷¹ Defterde kökboya ziraatiyle uğraşan hanelerde; “Altmış birde ziraat etmiş altmış beşte hasat verecek”³⁷² şeklinde düşünülmüş kayıtlardan İğdiç’te kökboyası hasadının 4 yılda gerçekleştiğini görmekteyiz. Ortalama bir kökboyası mahsulüne yapılan masrafın, satış değerinin yarısı kadar olduğu bilindiğine göre;³⁷³ kökboyası ziraatinin, köylünün yaptığı masrafa değdiği anlaşılmaktadır.

Hasadı yapılan kökboyanın bir kısmı, köylülerce kendi imalatları olan kilim, heybe, torba, şal, kuşak gibi eşyaların boyanmasında kullanılırdı. Geri kalan üretim fazlası, aracı tüccarlar tarafından köylüden satın alınarak deve kervanları vasıtasıyla -palamutta da olduğu gibi- kara yolu üzerinden kökboya ticaretinin en önemli ve tek merkezi olan İzmir’e gönderilirdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin ürettiği kökboya ve palamudun en önemli alıcısı devrin en mühim dokuma sanayiine sahip olup kendisinde kökboya yetişmeyen İngiltere’dir. 19. yüzyıl ortalarında, kökboya Osmanlı dış ticaretinde hububat ve ipekten sonra üçüncü sırada geliyordu. 1860 yılında Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye ihracatında kökboya, % 54,7 oranındaki hububattan sonra % 7,8 ile ikinci sıradadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin kökboya ihracatının ortalama % 90’ı İzmir limanından yapılıyordu.³⁷⁴

371 Baykara, a.g.m., s. 222-223.

372 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 40/1; hane no: 41/1, s. 17.

373 Baykara, a.g.m., s. 223.

374 Baykara, a.g.m., s. 223-224.

D. 19. Yüzyılda Balıkesir’de Devlet-Köylü İlişkileri

19. yüzyılda Osmanlı’da devlet-köylü ilişkileri ekseninde, Tanzimat Fermanı’nda toplumun saadeti için değiştirilmesi ve yenilik yapılması gereken hususlardan biri olarak vergilendirme sisteminin ele alındığı görülmektedir. Fermanında, verginin vatandaşların emlak ve kudretine göre tarh ve tahsil olunması gerektiği vurgulanarak o zamana kadarki uygulama eleştirilmiştir.³⁷⁵ Gerçekten de ne zaman ve ne miktarda alınacağı çoğu zaman bilinmeyen, yetkili devlet adamlarının suiistimallerine zemin hazırlayan, hukuki vergi olmaktan çıkıp zulüm aracı hâlini alan özellikle “tekâlif-i örfiye” gibi vergiler, hem halkın mali gücünü olumsuz yönden etkilemekte, hem de devlet-halk ilişkilerini zedelemektedir. Tanzimat’la getirilmek istenen yeni düzende öncelikle bu konuda bir zihniyet değişimine ortam hazırlamak ve daha modern usullere kavuşturulmuş bir vergilendirme yöntemine geçmek amaçlanmıştır.³⁷⁶

Tanzimat’la birlikte ülkenin genelinde başlatılan daha adil bir vergi dağılımının sağlanması hareketi köylü toplumu olumlu yönde etkilemiştir. Hiç yoktan yeni vergi miktarları eskiye nispeten bir iyileşme getirmiştir. Her şeyden önce vergilerin sene başında miktarı belirlenmiş ve on iki aylık bir süre içerisinde ödeme yapılması fırsatı sağlanmıştır. Dolayısıyla beklenmedik bir zamanda köylünün vergi talebi ile karşılaşması artık söz konusu değildir. Ayrıca vergilerin miktarı da, o devrin şartlarına göre dikkate değer oranda düşürülmüştür ki, toplamda % 10’a yakın bir indirim söz konusuydu. Şüphesiz bu iyileşme köylülerin mali durumunu yakından

375 Fermanın bu noktalara değinen kısımları için bkz.: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK Yayınları, Ankara: 1988, s. 170 vd.

376 Bkz.: Halil İnalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 361-383. Ayrıca bkz.: Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul: 1990.

etkilemiş olduğu gibi, Tanzimat'a karşı sempati ile bakılmasını da sağlamıştır.³⁷⁷

Osmanlı Devleti bu dönemde köylüyü tarımsal üretime teşvik etmek için onlara gübre ve Avrupa'dan ithal ettiği yeni tarım aletleri dağıtmış, düşük faizli tarımsal kredi sağlamıştır. Bu konuda devlet kendisini sorumlu hissettiği gibi, devletin de artık bazı meseleleri görmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde köylüye bakış açısında büyük değişimler göze çarpmaktadır. Bu değişime 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya göçürülen köylülere karşı devletin izlediği müsamahakâr politika çok spesifik bir örnek olarak gösterilebilir. Buna göre, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rumeli ve Doğu Anadolu'da büyük toprak kayıpları olmuştur. Savaşın ardından Edirne Antlaşması imzalanmış ve bir kısım topraklar geri alınmıştır. Buna karşın Ruslar, Edirne ve çevresi de dâhil işgal ettikleri yerlerdeki topraklara, hasat edilen ekinlere ve evlerdeki mal ve zahireye el koydukları gibi, özellikle Rumeli'deki köylüleri Rusya topraklarına göçürmüşlerdir. Bu durum karşısında II. Mahmud, Edirne Antlaşması ile geri aldığı topraklarda önce bir tahrir yaptırmıştır. Tahririn amacı; kimlerin gittiğini, kalan reayanın zararının ne olduğunu, boş kalan ev ve tarlaların nereleri olduğunu tespit etmektir. Bundan sonra, boş kalan ev ve tarlaların geride kalan diğer halk tarafından işgal edilmesi önlenmiştir. Bu toprak ve evlerin, sahipleri dönene kadar kiraya verilmesi, toplanan kira bedellerinin bir sandıkta biriktirilmesi düşünülmüş ve asıl sahipleri dönünce kendilerine sandıkta biriken paralarla birlikte teslim edilmesi karara bağlanmıştır. Bunlardan başka Rusya'ya giden halkın arkasından nasihatçiler de gönderilmiştir. Bu nasihatçiler,

377 Tanzimat'ın Osmanlı köylüsü üzerindeki yerelden yansımaları hakkında örnek bir çalışma için bkz.: Abdullah Saydam, "19. Yüzyıl Reform İhtiyacının Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Akçaabâd Kazası", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. XXI, İstanbul: 2001, s. 135-187.

Osmanlı sınırları içindeki topraklarını bırakıp giden eski reaya, döndükleri zaman hiçbir şekilde sorgulanmayacakları, topraklarının ve evlerinin kendilerine aynen, hatta sandıkta birikmiş paralarıyla birlikte iade edileceği, hatta ve hatta dönerlerse eğer, topraklarını yeniden işleyebilmeleri veya hayvancılığı yürütebilmeleri için kendilerine kredi verileceği, öküz ve tohum sağlanacağı ve hayatlarını normale döndürmek için gereken her türlü yardımın yapılacağı vadedilmiştir. Bir süre sonra yavaş yavaş dönüşler başlamış ve 1830-1844 yılları arasında, gidenlerin mühim bir kısmı peyderpey eski topraklarına dönmüşlerdir. Bir Osmanlı belgesinin ifade ettiğine göre geri dönenler “memnunen ve mesruren yüzlerini yere sürerek” padişahlarının hayırlı ömürlerinin devamı için dua etmişlerdir.³⁷⁸

Bu yüzyılda klasik dönemdeki reaya anlayışından kurtulduğu açıkça görülen Osmanlı Devleti’nin, Rusya’ya göçürülen reayaya ne hain muamelesi yaptığı, ne de mallarını müsadere etmeyi düşündüğü gözlenmektedir. Hepsinden önemlisi devletin, “giden gider, kalan sağlar bizdendir” mantığıyla da hareket etmediği görülmektedir. Bu durum, devletin reayaya bakış açısında eskiye nazaran büyük bir değişimin gerçekleştiğinin açık bir delili olarak görülmelidir.

Klasik dönemde Osmanlı köylüsünü ve çiftçisini en çok zorlayan bir muamele de sık sık angaryaya tabi tutulmalarıydı. Kendi işi-gücüsüyle meşgul olurken çiftçi vakitli vakitsiz yol yapmak, erzak taşımak gibi işler için angarya olarak çalıştırılır, işini-gücüsünü bırakmaya mecbur tutulurdu. Bu yönüyle Tanzimat’ın köylünün lehine getirdiği değişikliklerden biri de angaryanın kaldırılması olmuştur.³⁷⁹ Her ne kadar

378 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Ufuk Gülsoy, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’de Rus İşgaline Uğrayan Yerlerin Durumu”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul: İÜEF Yayınları, 1990, s. 21-35.

379 **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, İstanbul: 1938, s. 70. Ayrıca bu konuda bir değerlendirme için bkz.: Bülent Özdemir, **Ottoman Reforms And**

fermanla angarya men edilmişse de, daha sonra da çiftçi ve köylünün angarya ile çalıştırıldığı görülmektedir. Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenle birlikte angaryanın kaldırılması, merkezî ve yerel idarenin köylüyle daha çok ilgilenmesi gibi olgular karşısında bu dönemde köylü halk; daha önce yapılan birçok suiistimallerin çoktan kaybolduğunu ve gün gün diğerlerinin de silinip gideceğini vurgulamak amacıyla “eski çamlar bardak oldu” deyimini kullanmıştır.³⁸⁰ Kişisel gözlemlerimize göre bu tabir, bugün bile köylüler arasında kullanılmaya devam etmektedir.

19. yüzyılda devlet-köylü arasındaki iyi ilişkilere İğdiç (Selimağa) Köyü'nde Kepsut voyvodası³⁸¹ tarafından tamir ettirilen cami de güzel bir örnek teşkil etmektedir.³⁸² Bugün köyün merkez camiinin giriş kısmındaki kapının üzerinde bulunan H.1220/M.1805 tarihli kitabede de Kepsut voyvodasından “Silahşor-û şehr-yârî Hazret-i Selim Ağa-yı zî-şân, O Kepsut voyvodasıyken olurdu her işi tebsir...” şeklinde bahsedilmektedir.³⁸³

Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850, İstanbul: The Isis Press, 2003, s. 143-144.

380 Ubucini, **a.g.e.**, II, s. 453.

381 Voyvoda; reis, subaşı, ağa gibi muhtelif manalara gelen bir tabirdir. Voyvodalık Osmanlılarda 17. asırda başlamıştır. Eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları uhdelere tevcih olunan eyalet ve sancakların mülhak kazalarına daireleri gediklerinden veyahut halkın isteğiyle yerlilerin ile gelenlerinden birini voyvoda tayin ederlerdi. Bu vazife zaman içinde genişleyerek sonraları bunlar kaza kaymakamlığı vazifesiyle de muvazzaf olmuşlardır. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, MEB Yayınları, İstanbul: 1993, s. 598.

382 İğdiç, Cumhuriyetin ilk yıllarında (1926) Anadolu'nun pek çok köyünde de olduğu gibi isim değişikliğine uğrayarak “Selimağa” adını almıştır. Bu isim, 19. yüzyıl başlarında köyün (M.1805) bağlı bulunduğu Kepsut Kazası Voyvodası Selim Ağa'nın köye gelerek köy camiini tamir ettirmesi sebebiyle “Selimağa” şeklinde değiştirilmiştir. Günümüzde İğdiç (Selimağa) Köyü, 1925 yılında kaza yapılan Dursunbey ilçesine bağlı 106 köyden nüfus ve arazi bakımından en büyük köydür.

383 Kitabenin fotoğrafı için çalışmanın sonuna bkz.: Ekler kısmı Fotoğraf 2.

Tanzimat'tan sonra merkezden yerele gönderilen belgeleri incelediğimizde, eskisine nazaran çok daha açıklayıcı ve izah edici nitelikte, olayları halkın anlayacağı şekle sokmuş oldukları görülmektedir.³⁸⁴ Bu dönemde yerel yönetime karşı merkezî hükûmetin tutum ve davranışlarında ve de merkezin yerele karşı kullandığı dilde bir değişim gözlenmektedir. Belgelerde kullanılan dilin, bu dönemde klasik dönemdeki gibi tehditkâr olmaktan çıkmış; daha katılımcı, işbirlikçi ve daha karşı tarafa güven veren bir hâl almaya başladığı görülmektedir. 19. yüzyılda yerele gönderilen fermanlarda, belgelerde bunu görmek mümkündür.³⁸⁵ Merkezî hükûmet dinleyici kitle olarak halkı hedef almakta, emirleri onların anlayacağı tarzda dile getirmekte ve onların yapabileceği emirler vermekteydi.³⁸⁶ Bütün bunlar 19. yüzyılda Osmanlı merkezî

384 Bülent Özdemir, **a.g.e.**, s. 56.

385 Örneğin yerelde sayım yapmakla görevli memurlara, muhtar ve koca-başlılara gönderilen belgelerde temettüat defterlerinde hangi durumlarda nasıl yazılacağına, kaydedileceğine ait örnekler gösterilmiştir. Nitekim bu konuda, "Sakin olduğu hanesinden başka bir nesnesi olmayup fakat sermayeli tüccardan olarak ahz u i'ta ve ticaretle me'luf olduğu", "Hanesi ve sair nesnesi olmayup hizmetkârlık ile meşgul olduğu", "Hiçbir nesnesi olmadığından başka hizmetkârlığa dahi kudreti olmayarak şunun bunun i'ânesiyle geçinmekte olduğu", "Hiçbir şeyi olmayup kömür yakmak ve kaldırımcılık etmek misüllü ticaretle me'lûf olduğu" gibi formüle edilmiş ve yereldeki idarecilerin anlayabileceği tarzda örneklerle rastlanmaktadır. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", **Belleten**, LIX/224, Ankara: 1995, s. 411.

386 Örneğin, merkezden Selanik'e gönderilen iki fermanla (biri 1838 tarihli karantina uygulaması, diğeri kürtajın yasak olduğuyla ilgili) merkezî hükûmet gerçekleri ortaya koymaya çalışıyor. Fermanla belirtilen kararların alınmasında yerel yönetimle görüşmelerin yapılmış olmasının etkili olduğu anlaşılıyor. Aynı şekilde başka bir fermanla Selanik'ten bir yoklama defteri istenmiş ve fermanın arkasına yoklama defteri örneği iliştirilmiş ve bu örnekte defterin büyüklüğü, adı, nereye yazılacağı, bilgilerin nasıl toplanacağı, yoklamanın nasıl yapılacağı örnek olarak verilmiştir. Bkz.: Bülent Özdemir, **Ottoman Reforms And Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**, İstanbul: The Isis Press, 2003, s. 56.

yönetiminin yerele verdiği önemi yansıttığı gibi, aynı zamanda Osmanlı bürokrasisinin de geliştiğinin göstergesidir.

E. 19. Yüzyılda Balıkesir’de Köy Hayatı ve Köylüler

1840’lı yıllarda Balıkesir köylerinde halkın geçiminin tarım ve hayvancılık olduğunu anlamaktayız. Bazı köylerde hayvancılığın, bazılarında ise tarımın ön plana çıktığı görülmekle birlikte, genellikle köylüler her ikisiyle de uğraşmaktadır. Köylerden bazılarında ise, arıcılığın yaygın olduğu görülmektedir. Ziyaretli Köyü’nde hemen hemen her hane nin arı kovanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Ziyaretli’de arıcılığın yaygın bir uğraşı alanı olduğunu göstermekle birlikte, defterdeki kayıtlarda arıcılığın ticari amaçlı yapıldığına dair bir kanıt yoktur.³⁸⁷

Temettüat kayıtlarına baktığımızda köylerde fakir, sabi, yetim, âmâ, divane, amelmânde³⁸⁸, talebe, asker, ihtiyar, dul kadın olanlardan ve köy imamı, muhtarı, kiziri,³⁸⁹ hatibi, kâhyası, çobanı ve sığırtmacından vergi alınmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte bazı köylerdeki muhtar ve imamlardan vergi alındığı da gözlenmektedir. Nitekim, Mendehore Köyü muhtarı ve imamı ile, Eftelle Köyü muhtarından vergi alınmıştır.³⁹⁰ Burada muhtarlar ve imamlardan vergi alınıp alınmamasında kriter olarak neyin esas alındığını temettüat kayıtlarından çıkarmak mümkün değildir. Buna karşın beratsız imamların hiçbir zaman standart vergilerden muaf olmadıkları da bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Mendehore Köyü imamından beratsız olması dolayısıyla vergi alınmamış olabilir.

387 Bkz.: ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 221-223.

388 İşten güçten düşmüş insan.

389 “Kizir”in anlamı, köy muhtarı yardımcısı; köy kâhyası; köy bekçisi veya aza demektir. Bkz.: <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

390 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 2/4, s. 205; hane no: 88/194, s. 213; hane no: 2/1, s. 115.

Köy toplumunda, köye ait çayırlar, harman yeri, su kaynakları ve özellikle de otlaklar köyün ortak malları arasında yer almaktadır. Köyün arazisi ve tarlalarını başkalarına, özellikle de göçebelere karşı korumak gerektiğinde, köy birlikte hareket etmekteydi. Köyün etrafındaki boş ve açık arazi genellikle hayvanları otlatmak için mera olarak kullanılmaktaydı. Köylülerin pek fazla hayvanı olmadığından mevcut hayvanların otlatılmasında işbirliğine giderler, belli bir ücret karşılığında birlikte “çoban” ya da “sığırtaç” tutarlardı.³⁹¹ Bu çoban veya sığırtaç, her sabah hayvanları köy meydanında toplayıp köyün civarındaki ortak merasına götürürdü. Meranın korunması köyün ortak sorumluluğuydu ve bu, zaman zaman komşu köylerle otlak kavgalarına yol açardı.³⁹² “Sipahi” ile “köy kethüdası” ya da “köy imamı” gibi köy ileri gelenlerinin köyün ortak çıkarlarını korumak için kadiya başvurdukları da olurdu. Sorun yerel ölçekte çözülmediği takdirde, köyün ortak dilekçe vererek ya da heyet göndererek doğrudan sultana başvurma hakkı vardı.³⁹³

1840’lı yıllarda Balıkesir Kazası köylerine ait temettüat kayıtlarına baktığımızda; köylere dışarıdan gelen yabancılar var olduğu gibi, başka köylerden veya kazalardan köylere gelip yerleşenleri de görmekteyiz. Yine bunun tam tersi şekilde

391 Örneğin Kamçılı Köyü’nde Demircioğlu Ömer yıllık 25 kile buğday ücret karşılığında “sığırtaç” ve Genç Ali oğlu Mehmet ise yıllık 10 kile buğday ücret karşılığında köye “dana çobanı” tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 71/168, hane no: 72/169, s. 261.

392 Gönen Kazası Alaaddin Köyü ahalisinin kadimden (eskiden) beri hayvanlarını otlatmak için kullandığı meraya Tuzakçı Köyü’nden Arapoğlu Hacı İzzet’in müdahalesiyle iki köy arasında meydana gelen “mera sorunu” bu duruma bir örnektir. Problemin çözümlenebilmesi için ilk önce Karesi Mutasarrıflığı’na oradan da İstanbul’a yazılmıştır. Bkz.: BOA, A. MKT. UM., nr. 263/92, 25 Rebiülâhir 1273.

393 Köylünün toplu olarak verdiği şikâyet (arz-ı mahzar) örneği için bkz.: Halil İnalıcık, “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 59, Vesika II.

başka köylere veya kazalara gidip yerleşen köylüler de vardır. Örneğin Gökköy’de Balyalı Hacı Yakup Ağa yeğeni Osman Efendi’nin köyde bulunan çiftliğindeki tarlalarını icar ile köy ahalisi ziraat etmektedir ve buradan salyane alınmamaktadır. Buna göre çiftlikte 150 dönüm tarla, 26 kile hinta (buğday), harap olmuş bir asiya-ı dakik (un değirmeni) bulunmaktadır. Osman Efendi’nin köyde mi yoksa Balya’daki dayısı Yakup Ağa’nın yanında mı oturduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, köyde bulunan ve köylülerce ziraat edilen arazilerinden icar bedeli aldığı anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Yine Aslıhan Köyü’ne kayıtlı “Gökçedağlı Ahmet oğlu İsmail”in köyün çobanı olduğu görülmektedir. Ayrıca İsmail, köy içinde 1 kıt’a sebze bahçesine, 2 öküze, 3 ineğe, 2 dişi danaya (düve), 1 sıpalı merkebe de sahiptir.³⁹⁵ Köy çobanı İsmail’in babası lakabından da anlaşılaçağı üzere bu köye Gökçedağ’dan³⁹⁶ geldiğı gibi, yukarıda saydığımız hayvanlara ve köy içinde bir kıt’alık sebze bahçesine sahip oluşu buraya geliş tarihinin çok da yeni olmadığını göstermektedir.

Genelde Balıkesir köylere dışarıdan gelenlerin pek çoğunun “iç güveyi” ya da köyün sığırtmacı (çobanı) olarak geldikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca köye daha yeni gelenlerden vergi alınmamaktadır. Örneğin Mende-hore Köyü’nde Mısırlı Hacı Mehmet köye yeni gelip yerleştiğı için yıllık vergiden muaf tutulmuştur.³⁹⁷ Eftelle Köyü’nde oturan Atranos (Orhaneli)lu İbrahim’in defterdeki “salyanesi kayınpederiyle birlikte” şeklindeki kayıt, İbrahim’in bu haneye Atranos’tan iç güveyisi olarak geldiğini göstermektedir.³⁹⁸ Yine Nergis Köyü’nün sığırtmacı Türkmen Ömer oğlu Abdullah da dışarıdan, başka

394 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 202.

395 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 18/33, s. 285.

396 Gökçedağ, H.1261/M.1845 yılında yapılan temettüat sayımına göre Hüdavendigâr Vilayetine bağı bir kaza iken; günümüzde Dursunbey ilçesine bağı bir nahiyedir.

397 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 97/210, s. 214.

398 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 78/188, s. 124.

köylerden gelmiştir. Köyün diğer çobanı olan sığırtaç Ali oğlu Abdullah'ın, Balya Kazası'na bağlı Kocaavşar Köyü'nden buraya gelerek belli bir ücret karşılığında köye sığırtaç durduğu anlaşılmaktadır. Abdullah'ın ayrıca bir inek ve bir de merkebi vardır.³⁹⁹ Bunlardan başka Aslıhan Tepecik Köyü sığırtaçmacının da Hotaşlar Köyü'nden Süleyman oğlu İbrahim olduğu görülmektedir.⁴⁰⁰

19. yüzyıl koşullarında Osmanlı Devleti'nde ortalama çocuk sayısının iki olduğu aile nüfusu 4-5 kişiden oluşmaktaydı. Ortalama her aile 8 hektarlık bir arazide tarım yapmaktaydı. Dolayısıyla 8 hektardan küçük araziler küçük mülkiyet olarak tanımlanabilir.⁴⁰¹ Balıkesir köylerine ait temettüat defterlerini incelediğimizde köy halkının küçük arazi parçalarında tarım yaptığını görmekteyiz. Sayıları az olmakla birlikte geniş arazilerde tarım yapan köylüler de yok değildir. Genel olarak Balıkesir'de yaşayan köylünün kullandığı topraklar dönüm olarak çok küçük ve kullanımı da düşük düzeydeydi. 19. yüzyıla kadar, İstanbul için yapılan üretim ve uzun mesafeli ticaretten biriken sermaye bir kenara bırakılırsa, Osmanlı ekonomisinin dayanağı kırsal kesimde "köylü hane halkı" olarak kaldı.⁴⁰² Bu durumu doğrulayan bir kanıt da, 1857'de İzmir'deki İngiliz konsolosunun bir araştırma için Londra merkeze gönderdiği raporunda; "Anadolu'da tarım genellikle köylü küçük mülk sahipleri tarafından yürütülmektedir." demesidir.⁴⁰³

Köylüler bu dönemde mahsulün ekimi, çapalanması, ilaçlanması, zararlı otlardan temizlenmesi ve ürünün hasat edilip harman edilmesinden sonraki vakitlerini nasıl

399 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, s. 161.

400 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 27/59.

401 Reşat Kasaba, (Çev.) Kudret Emiroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul: Belge Yayınları, 1993, s. 56.

402 Dina Rizk Khoury, (Çev.) İlkün Tansel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, İstanbul: TVYY, 2003, s. 4.

403 Kasaba, **a.g.e.**, s. 56.

değerlendirmektedir? Köyde genellikle herkes çiftçilik, hayvancılık ya da kadınlar olarak ev işleriyle ilgilenirdi. 19. yüzyıl Osmanlı köylü toplumunun erkekleri boş vakitlerinde genellikle kahvehanelerde, köy odalarında ya da evlerde bir araya gelirlerdi. Kadınlar ise; birbirinin evlerini ziyaret eder ve aile üyelerine veya onların çocuklarına gidip gelirlerdi. Bu ziyaretler bazen ailecek bazen de ayrı ayrı yapılabilmekteydi. Köydeki bu birlik ve beraberlik ruhunun gelişiminde “din” önemli bir faktörü oluşturmaktaydı.⁴⁰⁴

18. yüzyıl Osmanlı toplumunun gündelik hayatı üzerine önemli gözlemler yapmış olan D’ohsson’ın gözlemlerine göre, Osmanlılar kasaplık hayvanlar arasında sadece koyun ve kuzu eti yemektirler. Sığır eti, sofralarda nadiren görülürken, kümes hayvanlarına orta hâlli ailenin sofrasında bile bol bol rastlanmaktaydı. Bunlardan başka lezzetli ve bol olan sebze, meyve, hamur işleri ve süt mamülleri ve şekerlemeleri sık sık yerlerdi. Bir hamur işi olan börek, Türklerin çok sevdiği bir yemektir. Sebzeli, etli, meyveli ve reçelli olarak muazzam büyüklükte yaparlardı.⁴⁰⁵

Balıkesir köylerinde de genellikle günde iki öğün yemek yenirdi.⁴⁰⁶ Sabahleyin saat onla on bir arasında öğle yemeği, akşamleyin, güneşin batmasından yarım saat önce de akşam yemeğini yerlerdi. Evlerde ayrıca bir yemek odası bulunmamaktadır. Yemek zamanı gelince herkesin bulunduğu

404 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 226.

405 M. De M. D’Ohsson, (Çev.) Zerhan Yüksel, **XVIII. Yüzyıl Türkiye’inde Örf ve Adetler**, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 3, İstanbul: t.y., s. 26-28.

406 Bununla birlikte Osmanlı toplumunda üç çeşit yemek vardır: Gündüzün, güneşin doğuşundan batışına kadar, hangi saatte olursa olsun, yemek yemek (eklü’l-gıda); güneşin batışından gece yarısına kadar olan süre içinde yenen yemek (eklü’l-îşâ) ve nihayet gece yarısından sonra, güneşin doğuşuna kadar yenen yemek (eklü’s-sahur). D’Ohsson, bu ayırmaların Ramazan orucuyla ve başka zamanlarda tutulan oruçlarla ilgisi olduğu görüşündedir. Bkz.: M. De M. D’Ohsson, (Çev.) Zerhan Yüksel, **XVIII. Yüzyıl Türkiye’inde Örf ve Adetler**, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 3, İstanbul: t.y., s. 34.

odada sofa kurulur. Sofralar daima dört yahut en fazla beş veya altı kişiliktir. Üzerinde yemek yenen tablalar kalaylı bakırdan yapılmıştır, küçük ve yuvarlaktır. Sininin ve sehpanın altına, temizliği korumak için beyaz yahut desenli büyük bir örtü serilirdi. Bireyler diz çökerek sofraya oturur, bazen de bir ayaklarını sofranın altına uzatırlar, iskemle vazifesi gören yastıklara oturarak sofranın etrafına sıralanırlardı. En sık rastlanan misafirler, ebeveynler, yakın dostlar, akrabalar ve komşulardı.⁴⁰⁷

19. yüzyıl Anadolu köylerinde, çok eşle evlilik serbest olmasına rağmen fiilen tek eşlilik hâkimdir. Gerek arşiv kaynakları, gerek seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir.⁴⁰⁸ 1850'lerde Osmanlı topraklarında bulunmuş olan Ubcini de bu konuda şunları söylemektedir:

“...Her şeyden önce Türkiye’de çok kadınla evlilik son derece nadirdir... Taşralarda ise, bu oran çok daha düşüktür. Bunun ispatı şu ki, Bâb-ı Âli tarafından yaptırılan çeşitli istatistiklere göre, kadınlarla erkeklerin sayısı arasındaki oran (nispet) kadın sayısının erkeğe nispetle otuz beşte bir veya kırkta bir fazlalığı ancak tutabilmektedir. İstanbul’da ise bu fazlalık aşağı yukarı yedide bir olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır... Bir yandan Kur’an-ı Kerim’in açık tavsiyeleri, diğer yandan kanunun kadınlara iyi muamele etmesi ve onların geçimini tek başına sağlaması konusunda

407 M. De M. D’Ohsson, (Çev.) Zerhan Yüksel, **XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler**, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 3, İstanbul: t.y., s. 28-30.

408 Çok eşle evlilik konusunda Anadolu’daki seyahati sırasında Ankara’nın kuzeydoğusundaki Hasanoglu Köyü’nde bir düğüne katılmış Alman Seyyah Kanenberg, köylerde çok sayıda düğünün olmasının Türklerin evliliği sevmeleri veya birden çok kadınla evlenebilmeleriyle açıklanamayacağını söylerken çok sık evliliğe 19. yüzyıl Anadolu köylerinde pek az rastlandığını vurgulamıştır. Bkz.: Metin And, “19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri”, **Tarih ve Toplum**, C. VI, Sy. 32, İstanbul 1986, s. 19.

kocaya yüklediği mecburiyet Müslüman fertler arasında çok kadınla evlenme vakalarının oldukça ender görünmesine büyük katkıda bulunmaktadır... şu bir gerçektir ki, Türkiye’de kadınlar, bizim zannettiğimiz gibi hiçbir zaman hor bir duruma düşmemişlerdir... Erkek kadına Allah’ın kendisine ihsan ettiği en büyük armağan gözüyle baktığı için, onu her çeşit servet ü sâmana tercih eder. Ondandır ki isteyecek yerde kendisi ona verir bunu; karısının ailesinden hediye alacak yerde kendisi onlara hediyeler verir. Erkeğin vazifeleri bizzat tabiat tarafından belirlenmiştir; onun vazifesi dışarı ile uğraşmaktır; cemiyetteki mevkiine göre imanları nispetinde ailesinin yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetindedir. Buna güç yetiremezse, karısı boşanma isteyebilir ve derhâl boşanır; ailesinin geçimine muktedir olduğu hâlde evin ihtiyaçlarını karşılamaktan kaçınıyorsa, o zaman da kadın kanun yoluyla onu bunu yapmaya zorlar; eğer ona kötü davranacak olursa, koca şiddetli bir şekilde ceza görür. Kadın ev işlerini yürütmekle görevlidir; ilk önce kocasına karşı itaatkâr davranmalıdır, sonra da ev işleri, yemek hazırlamak, çocuklarını emzirmek ve gözetmekle yükümlüdür. Şayet kocasının imkânlarının azlığı onu mecbur ederse, o zaman da ailede kullanılması için kendisine teslim edilmiş olan yünü eğirmek ve örmekle boş vakitlerini doldurmaya bakar.”⁴⁰⁹

Klasik dönem için özellikle tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre birden fazla evlilik oranları % 5-12 arasındadır. Yine birden fazla eşle evlilik oranı köylerde, şehirlere göre düşüktür. Çok eşliliğin temel sebebi muhtemelen çocuk, özellikle erkek çocuk sahibi olma isteği

409 Bkz.: M. A. Ubcini, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, **Türkiye 1850**, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y., s. 477-482.

olmalıdır.⁴¹⁰ Balıkesir şer'îye sicilleri, tereke ve temettüat defterlerindeki kayıtların da, bu olguyu desteklediği görülmektedir. Bu kaynaklarda çok eşle evlilik olgusuna nadiren rastlanmaktadır. Balıkesir şer'îye sicilleri arasında 19. yüzyılın ilk yarısına (H.1264/M.1848) ait bir tereke defterinden köylere ait bölümü taradığımız hâlde köylerde çok eşle evlilik olgusuna rastlanmamıştır. Sadece Karaman Köyü'nden Yoğurtçu oğlu Ali'nin terekesinde iki eşi olduğu anlaşılmaktadır. Terekeden öğrendiğimize göre, Ali'nin vefat ettiği anlaşılan ilk eşi Fatma Hatun'dan sonra Cennet Hatun'la evlenmiştir. Ancak belge bize Ali'nin Cennet Hatun'la ilk eşi Fatma Hanım hayattayken mi yoksa vefat ettikten sonra mı evlendiği hakkında yeterli bir bilgi vermemektedir.⁴¹¹ Yine ayrıca temettüat kayıtlarından öğrendiğimize göre, kırk haneli Kesirven Köyü'nde sadece bir kişinin çok eşli olduğunu anlıyoruz. Bu durumda, (müteveffa) Çakaloğlu İbrahim'e ait "... zevceleri Ayşe ve Züleyha ve kızı Fatma ile hemşiresinin bervech-i iştirak (ortak) emlakleri" şeklindeki kayıttan; İbrahim'in Ayşe ve Züleyha isimlerinde iki tane eşi olduğu görülmektedir.⁴¹²

Osmanlı genelinde olduğu gibi Balıkesir'de de köylerde İslam hukukunun kendilerine vermiş olduğu hakla reşit yaştaki kız ve erkek bireylerin evlilik yaşı buluş çağına kadar inebilmekte, yani erken evlilikler yaygın olarak görülmektedir. Bu eğilim beraberinde hızlı nüfus artışını getirmektedir. Ancak savaş ve salgın hastalıklar bu artışı frenlemektedir. Ahmet Tabakoğlu'na göre; "avâriz hanesi" tespiti esas olan ailenin karı-koca ve çocuklardan oluşması Osmanlı toplumunda "çekirdek aile"nin hâkim olduğunu göstermektedir.⁴¹³

410 Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 668.

411 Bkz.: BŞS, nr. 746, 11 Şevval 1264, s. 9.

412 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 40, s. 254.

413 Bkz.: Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 668.

Bununla birlikte ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da “geniş aile tipi”nin her yerde görülebildiğine dair görüşler de vardır.⁴¹⁴ İlber Ortaylı’ya göre, bu geniş aile tipi, üç kuşağın bir arada yaşadığı, ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesidir. Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara göre “hane”⁴¹⁵ denen birimin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmenin hatalı olduğunu savunan Ortaylı; tahrir defterlerinde (mufassal defter) aile reisinin ismi yanında oğlu “veled-i o” diye, bazen kardeşi “birader-i o” diye yazılmış olan bu iki-üç erkek üyeyi bir hanenin fertleri olarak saymak için yeterli dayanak teşkil etmediği görüşündedir. Kuşkusuz bazı hâlde aksi de olabilmektedir. Bu ailelerin çoğu bir avlunun etrafındaki konutlarda aynı ailenin üç kuşağından oluşan haneler bir sosyal ve ekonomik ünite hâlinde yaşarlardı. Bundan on-on beş yıl öncesine kadar geniş aile tipine Anadolu’nun bazı köylerinde hâlâ rastlamak mümkün olduğundan, bu konuda Ortaylı’ya katılmamak mümkün değildir. Balıkesir köylerine ait temettuat kayıtlarını incelediğimizde, Ortaylı’nın da ifade ettiği gibi, köylü ailelerin aynı çatı altında veya daha çok bir bahçe içerisinde ama yan yana inşa edilmiş evlerde “büyük aile”ler şeklinde oturduklarını görmekteyiz.⁴¹⁶

414 Bkz.: İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 3. Basım, Pan Yayınları, İstanbul: 2001, s. 72.

415 Halil İncalcık’a göre klasik dönem vergi tahrirlerinde geçen “hane”; bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip evli çiftleri ifade etmektedir. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlat, ayrı bir hane demektir. Yani hane halkı, ekonomik bakımdan bağımsız bir aile anlamına gelir. Bkz.: Halil İncalcık, **a.g.e.**, I, s. 61. Ayrıca “hane” deyimini hakkında bkz.: Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 32, İstanbul: 1979, s. 331-43.

416 Örneğin Mendeşhore Köyü 15/37 hane numarasında kayıtlı Karaoğlu Rençber İbrahim’in gayrimenkul ve hayvanatının yazılı olduğu temet-

Taner Timur ise; ilk başlarda obalardan, yani bir atadan gelen, kan bağıyla bağlı akrabalar bütününden müteşekkil Türk ailesinin geniş bir aile şeklinde olmadığı görüşündedir. Patriyarkal tipte geniş aile şeklinin, obaların yerleşmeleri ve çözümleri sürecinde obaların içinden çıkmış olduğunu savunan Timur; Türk köyünün, obaların yerleşmesi ve patriyarkal ailelere bölünmesiyle meydana geldiğini savunur. Buna göre, patriyarkal aileler, genellikle bir avlu etrafında birleşen küçük kerpiç evlerden oluşmaktadır. Aynı kazandan yiyen ve toprağı ortak işleyen bu evler hep birlikte bir “hane” teşkil etmektedir. Günümüzde bile canlı örneklerine rastlanan bu tip köy yapısının, güçlü merkezî devletlerin temelini oluşturduğu görüşündedir.⁴¹⁷

Türkiye’de köylerin fiziki ya da coğrafi ortak özellikleri hakkında kesin genellemelerin yapılabilmesi için daha çok saha araştırması gerekmele birlikte, bu sahada çalışan bir araştırmacı olan Aşkîdil Akarca, bu konuda şunları söylemektedir: “Türk köylerinin ortak özelliğı poyrazdan korunmuş ve yamaca ya da sırta arkasını vermiş olmalarıdır. Bu yüzden genellikle güneye bakarlar... Türk yaşantısında hayvancılığın önemli bir yer tuttuğı düşünülürse, seçtikleri yerlerin daima sürüleri rüzgâra ve soğuşa karşı koruyan yerler olduğı görülür.”⁴¹⁸ Bununla birlikte inceleme sahamız

tüat kayıtları arasında gelinine ait olan inek, tosun ve düve olmak üzere üç adet büyükbaş hayvan da bulunmaktadır. İbrahim’in oğlu için defterde ikinci bir hane kaydına rastlanmaması bize adı geçen numaralı hanede Rençber İbrahim’in oğlu ve geliniyle birlikte aynı çatı altında veya aynı bahçe içinde “büyük aile” şeklinde oturduklarına işaret etmektedir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 15/37, s. 206. Yine Nergis Köyü’nden “Posalı oğlu Rençber Mehmet oğlu Mustafa”nın ailesi de, anne-baba, kız ve erkek kardeşler ile damat ve gelinlerin birlikte yaşadığı büyük aile tipine örnek gösterilebilir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 18/50, s. 154.

417 Bkz.: Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. Basım, İmge Yayınları, Ankara: 2001, s. 197-198.

418 Bkz.: Aşkîdil Akarca, “Çanakkale’de Kara Menderes Çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri, **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 30, İstanbul: 1976, s. 120-121.

içindeki köylerden, Gökköy'ün bulunmuş olduğu konum itibarıyla yukarıdaki belirtilen ortak özelliklere uyduğu görülmektedir. Köyde tarımdan ziyade daha çok hayvancılığa önem verildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁹ Bunda köyün kuzey yamaçlarının küçükbaş hayvancılık yapmaya müsait olması da etkili olmuşa benzemektedir. Güneye bakan kısmında ise; geçimlik tarım yapmak için bir arazi mevcuttur.

Justin McCarty, 19. yüzyılda Osmanlı köyünde hiç kimşenin, şehirlerdeki gibi, herhangi bir üretim alanında uzmanlaşmamış olduğunu söylemektedir.⁴²⁰ Buna karşın bazı köylüler günlük işlerin yanı sıra spesifik olarak bir işte uzmanlaşmış olabilmekteydi. Örneğin, berberlik mesleğinde Balıkesir köylerinde bir uzmanlaşmanın olduğu görülmektedir. Çünkü köylerin tümünde olmasa da, bazı köylerde kayıtlardan öğrendiğimize göre berberlik mesleğini yapanların berber dükkânlarının olduğu kayıtlıdır.⁴²¹ Bir dükkâna

419 Alman Seyyah Kannenberg 19. yüzyılda Anadolu köylerinde hayvancılık konusunda; uzun bir süreç içerisinde göçebe yaşamı bırakarak yerleşik toplum hâline gelmiş Anadolu köylüsünün her şeye rağmen çobanlığı, hayvancılığı bırakmadığından bahsetmektedir. Seyyah, hayvancılıkla uğraşan köylüler için de: "Sürüleri onların serveti ve gururlarıdır, sürü onlara yiyecek ve içecek sağlar, sürüleri onların her şeyleridir. Sırf sürüleri için Türkler -özellikle Türkmenler- hâlâ yazın yaylalara çıkmakta, kışın da kışlağa inmektedirler." demektedir. Buradan yerleşik hayata geçilmiş olsa bile yarı göçebe yaşam şeklinin 19. yüzyıl Anadolu köylerinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancıncının Gözlemleri", **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 21.

420 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 226.

421 Mendeşore (Balıklı) Köyü'nde "berber esnafı"ndan Molla Ali oğlu Mehmet ve Hacı İbrahim adlarında iki şahıs bulunmaktadır. Bunların her ikisinin de köyde kendilerine ait berber dükkânlarının olduğu görülmektedir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 31/77, s. 208; hane no: 37/93, s. 209. Yine Kamçılı Köyü'nden "Berber Halil", bir berber dükkânına sahiptir ve temettüat defterinde berberlik mesleğinden yılda "30 kuruş" para kazandığı kayıtlıdır. Bu kayıt, köylerde berberlik mesleğinden berberlerin yıllık ne kadar kazandıkları konusunda

sahip olmayanlar ise, muhtemelen köydeki kahvehanenin ya da köy odasının bir köşesinde mesleklerini icra etmekteydiler. Bunun yanında dükkânı veya bir köşesi olmayan “gezici berberler” de vardı. Berberlerin müşterilerinin olmadığı zamanlarda, kendi işleriyle meşgul olduklarını ya da tarlalarına çalışmaya gittiklerini tahmin etmek mümkündür.⁴²²

Köylü kadının günlük hayatında; ev işleri, hayvanların bakımı, onların sulanması, çeşmeden evin ihtiyacı olan suyun getirilmesi gibi işler önemli bir zamanı almaktaydı.⁴²³ Bundan başka köy hayatında kışlık yiyeceklerin hazırlanması önemli bir olaydı. Harmandan sonra köylü kadınlar tarafından tarladan kaldırılan buğdayın bir kısmı kışın yemek için kaynatılırdı. Bu kaynatılan buğday, kenarları taşlarla tutulmuş büyük bir bezin üzerinde güneşte kurumaya bırakılırdı. Kuruduktan sonra da köylüler tarafından kışın elde dokunmuş ve geleneklere uygun olarak renkli motiflerle bezenmiş çuvallara konur ve at ya da eşeklere yüklenerek eve getirilirdi. Daha sonra küçük taş el değirmenlerinde kabuğundan ayırarak kırılırdı. İşte bu kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğdaya “bulgur” denir.⁴²⁴ Ayrıca

bir fikir vermesi açısından önemlidir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 61/141, s. 260.

422 Örneğin, Gökköy’de Berber Halil’in temettüat defterindeki gayrimenkulleri arasında berber dükkânı kayıtlı değildir. Bununla birlikte Berber Halil’in 5 dönüm tarlası, damının altında 1 ineği ve 1 de merkebi bulunmaktadır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 5/11, s. 191. Bu durumda Halil’in berberlik mesleğini köydeki odalardan birinde veya köy kahvehanesinin bir köşesinde icra ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü, kişisel bir gözlemimiz olarak, daha yakın zamanlara gelene kadar bile köylerde berberler mesleklerini kahvehanelerin bir kenarında icra etmekteydi.

423 Köylünün gündelik hayatında 1950’li yıllarda da bir değişimin olmadığına dair bir köy öğretmeninin notlarından derlenen antropolojik bir araştırma örneği için bkz.: Mahmut Makal, **Bizim Köy**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul: 1950, 141 s.

424 Bkz.: <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

köylü kadınlar, bahçesinde yetiştirdiği elma, armut, erik gibi meyveleri ve domates, biber, patlıcan gibi sebzeleri de kışlık yiyecek olarak kuruturdu.

Balıkesir’de köylü kadınlar ekmeklerini genellikle köyde mahalle aralarında bulunan ve tamamen mahallelinin katkılarıyla metruk arazi⁴²⁵ üzerine yapılmış mahalle fırınlarında yaparlardı.⁴²⁶ En fazla beğenilen ekmek, yuvarlak ve yassı olan “pide” yahut “fodla”dır.⁴²⁷ Kadınlar evlerinde saç üzerinde pişirilmiş darı, mısır veya arpa ekmeği de yaparlardı. Kış mevsiminde biber kurusu, tarhana, bulgur ve yağsız çökelek peyniri köylünün başlıca katığıydı. Köye gelen konuklar zeytin, yumurta ve peynirle ağırlanırdı. Hayvancılığın geliştiği iç bölgelerde süt ve yoğurt, kıyı bölgelerinde de zeytin ve yumurta ekmeğin yanında başlıca besinlerdir.⁴²⁸

19. yüzyılda köylerde kadınlar, yelek, kazak, çorap, şalvar, bürgü,⁴²⁹ don,⁴³⁰ kuşak,⁴³¹ kalçın,⁴³² heybe,⁴³³

425 Kamu malları denilen bu arazi, ammenin yahut muayyen bir kasaba veya köy ahalisinin istifadesine terk edilen arazidir. Bkz.: Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, 2. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1985, s. 30-32.

426 Saha araştırmalarımız sırasında Gökköy, Çinge, Eftelle (Pamukçu) gibi bazı köylerde mahalle aralarında bu fırınların hâlâ yaşamaya devam ettiği görülmüştür.

427 Bkz.: <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004). Çoğunlukla imaretlerde yoksullara verilen kepekli undan yapılmış pideye benzer bir tür ekmek.

428 Tevfik Güran, **a.g.e.**, s. 127.

429 Özellikle köylerde kadınların sokağa çıkarken başlarının üzerine atarak бүrүндүкleri bir çeşit çarşaftır.

430 Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı.

431 Beli sıkı tutmak için hem erkek hem de kadın beline sarılan uzun ve dar kumaş.

432 Diz kapağına kadar çıkan kışlık kalın çorap.

433 At veya merkebin semeri üzerine konulan ve semerin her iki tarafından sarkan iki gözlü bir çeşit çuval.

torba,⁴³⁴ çuval,⁴³⁵ kepenek,⁴³⁶ kilim gibi günlük hayatta ihtiyaçları olan eşyaları evlerinde dokumaktaydılar. Hatta bu dokuma işinin bazı köylerde, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar da devam ettiği görülmektedir. Bütün bu dokuma işleri “çuvallık” denilen el tezgâhlarında yapılmaktadır.⁴³⁷ Kadınların sadece köy hayatında günlük kullanım için gerekli eşyaları değil; aynı zamanda düğünlerde, bayramlarda giyilen köye özgü geleneksel elbiseleri de dokudukları görülmektedir.⁴³⁸

Köylerde harman yerleri, genellikle köylerin dışındaki boşluklardadır. Buraları bir giriş yeri bırakılarak çepeçevre büyük taşlar, ağaç kütükler veya bir çiftle çevrilirdi. Oraklarla kesilen buğday sapları kağnılarla harman yerine çekilir ve yaklaşık yarım metre yükseklikteki buğday sapının üzerinden bir çift öküz, at veya mandanın çektiği dövenle⁴³⁹ daireler çizerek geçerdi. Harman için dövenin kullanımı Anadolu’da yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte köyde sapı tarladan çekmek için öküzü ve kağnısı olmayanlar, değişik işlerde yardım etmek suretiyle komşudan yardım alır, karşılığında ise, komşunun tarla işlerini görürdü. Bu yıllarda Anadolu köylerinde gözlemler yapan seyyah Kanennberg’e göre; köylülerin tarıma karşı eğilimlerini az olmasına karşın, bahçeciliğe karşı ilgilerinin

434 Heybenin tek gözlüsü olup, ondan daha küçüktür. Üzerinde işlemelerde bulunan torbayı daha çok çobanlar kullanır.

435 Hasat edilen ürünü korumak için kıldan dokunurdu.

436 Genellikle kışın çobanlar tarafından kullanılan keçe üstlüğü adıdır.

437 Bu konuda Selimağa Köyü örneği için bkz.: İsmail Arslan, “Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sy. 18, İstanbul: 2003, s. 91-114.

438 Örneğin, Selimağa Köyü’ne özgü giysilerin bazılarının adları; aksaya, allı paça, etekli kumaş, elmasiye, üç etek, peşkir, gömlek, ipekli üstlütür. Bu bilgilere İsmail Kırbaz (D.T. 1340 - yaş: 77)’la 15.11.2001 tarihinde, saat 14.30’da evinde yaptığımız kişisel görüşmede ulaşılmıştır.

439 Buğdayın kabuğundan ayrılarak harmanlanması işinde kullanılan ve iki öküz veya at tarafından çekilen bir tarım aletidir.

büyük olduğunu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰ Kanennberg'i doğrular nitelikte Balıkesir köylerine ait tereke defterlerini incelediğimizde de, her köylü ailenin köy içinde veya köye yakın yerlerde bir bahçe sahibi olduğu görülmektedir.⁴⁴¹ Köylü halkın çoğunun evlerin bahçelerinde kendi ihtiyacı olan soğan, sarımsak ve pırasa gibi sebzeleri yetiştirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Balıkesir köylülerinin yetiştirdikleri ürünleri pazara getirip sattıkları ve ticari tarımla uğraştıklarına dair mevcut kayıtlarda bir bilgi yoktur.⁴⁴²

Balıkesir köylerini nüfus bakımından Ömer Lütfi Barkan'ın "bir Osmanlı hanesinin beş kişi olduğu"⁴⁴³ kuramını esas alarak incelediğimizde; 24 köy içerisinde nüfus yönünden en kalabalık köyün 176 hane ve 880 tahmini nüfus ile

440 Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri", **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 21.

441 Örneğin, Halalca Köyü'nden Habibe Hatun binti Hüseyin'in terekesinden... karye-i mezbur civarında kain hudud müstemilatı ma'lum yarım dönüm gürüm mülk ber kıt'a-yı bağın bervechi tahmin kıymeti: 60 kuruş... BŞS, nr. 746, s. 2; Kesirven Köyü'nden Mustafa bin İsmail'in terekesinden... karye-i mezbure civarında kain hudud müstemilatı ma'lum yarım dönüm gürüm mülk ber kıt'a-yı bağın bervechi tahmin kıymeti: 50 kuruş... BŞS, nr. 746, s. 3; Yakupköy'den Hüseyin bin İbrahim zevcesi Vahide Hatun binti Ali'nin terekesinden... Medine-i mezbureye tabi' Köseler Karyesi civarında hudud müstemilatı ma'lum bir dönüm bağın bervech-i tahmin kıymeti 400 kuruş... BŞS, nr. 746, s. 4; İrvana Köyü ahalisinden Emiroğlu Hasan bin Ahmet'in terekesinden... karye-i mezburede vaki' hudûd-u müstemilatı ma'lum bir bâb mülk bervech-i tahmin kıymeti: 270 kuruş... BŞS, nr. 746, s. 7.

442 Günümüzde Balıkesir'de haftanın her günü şehrin değişik mekânlarında kurulan pazarlara köylü halkın özellikle de kadınların köylerinde yetiştirdikleri sebze ve meyveleri getirip sattıkları görülmektedir. Bu durumun tarihî bir arka planının olup olmadığına dair elimizde yeterli bir bilgi olmamakla birlikte; şehirde çok eski dönemlerden beri devam edegelen bir gelenek olup olmadığı araştırılmaya muhtaç bir konudur.

443 Bu konuda bkz; Ömer Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul: 1953, s. 1-26; Ayrıca bkz; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **Tarih Dergisi**, Sy. 32, İstanbul: 1979, s. 331-343.

Kocaavşar olduğu görülmektedir.⁴⁴⁴ Hane sayısı bakımından diğer beş köyün büyüklük sırası ise şöyledir: Mendehore, Gökköy, Eftelle, Kamçılı, Halalca'dır. Bununla birlikte sırasıyla Atköy, Kabaklı ve Kavaklı köylerinin de nüfus sayısı en düşük köyler olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

19. yüzyılda, Osmanlı klasik döneminde olduğu gibi, köylerde soğuk kış şartlarına dayanamayan küçük çocuk ölümlerinin ne kadar çok olduğunu tahmin etmek o kadar da güç değildir. Bunda, köydeki hayat şartlarının olumsuzluğu etkilidir. Doğumun daha ilk günlerinde çocuk mikrop alıp ölmemişse, bakımsızlık ve gıdasızlıktan zayıf düşebilmektedir.⁴⁴⁶ Köydeki iş-güç ve günlük meşgaleler annelerin çocuklarına yeterince vakit ayırmasını engellemekteydi. Köydeki herkes gibi onlar da, sebze yetiştirme, ekin, harman gibi bahardan başlayıp güz sonuna kadar devam eden türlü çalışmalara iştirak ederek sabahdan akşama kadar didinmek mecburiyetindeydiler. Anneler çocuklarını genellikle beşiklerine sararak sırtlanırlar ve tarlaya giderlerdi. Tarlada akşama kadar uğraşırken çocuk da tarladaki ağaçların dibinde oyalanırdı. Kadınlar çocuklarıyla ancak işten fırsat bulabildikleri öğle vaktinde ilgilenebilmekteydi. Aile bireylerinden tarlada çalışamayacak kadar yaşlı olanlar, akşam için yemek hazırlamak, damdaki hayvanların yem ve samanını vermek gibi evin gündelik işlerini yapmak üzere evde bırakılırlardı. Kadınların bazıları ise, çocuklarını bu aile bireylerinin yanında bırakabilmekteydi. Köylerde yeterli ve dengeli beslenemeyen ve bu nedenle çocuğunu besleyecek kadar sütü olmayan kadınların çocuklarının

444 Bkz.: Ekler kısmı Tablo 1.

445 Bkz.: Ekler kısmı Grafik 1.

446 Mahmut Makal'ın "Bizim Köy" adlı kitabından öğrendiğimize göre Cumhuriyet döneminde bile köylerdeki çocuk ölümlerinin 19. yüzyıldan farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz.: Mahmut Makal, **Bizim Köy**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul: 1950, s. 10-11; 80-81.

köydeki diğer kadınlar tarafından emzirildiği çok olurdu.⁴⁴⁷ Bu durum belki de, köylerde “sütanne” ve “sütkardeş” sayısının çok olmasına neden olarak gösterilebilir.

Köylünün giyimi de oldukça kötüydü. Kötü evlerde oturma-
nın ve iyi beslenememenin doğal sonucu olarak, köylülerin
sağlıkları iyi değildi. Çiçek, tifo gibi bulaşıcı hastalıklar
oldukça yaygındı. Bunların yanında sıtma, köylü nüfusu
sürekli tehdit eden bir hastalıktı. Hastalıkları önlemek veya
şifa bulmak için köylüler arasında nazarlık takmak, muska
yazdırmak, kurşun döktürmek ve kan aldırma sık başvuru-
lan yöntemlerdendir.⁴⁴⁸

Temettüat kayıtları, köyde aile içi çok sıkı bir ilişkiler ağı-
nın var olduğunu göstermektedir. Örnek olarak, Eftelle Kö-
yü’nde Rençber İbrahim’in evinde, vefat etmiş olan kayın
oğlu Ali’nin eşi Rahime de kalmaktadır. İbrahim’in mal varlığı
temettüat defterine yengesi Rahime’nin mal varlığıyla birlikte
yazılmıştır.⁴⁴⁹ Defterdeki kayıtlardan İbrahim’in sadece yen-
gesi Rahime’ye değil, aynı zamanda onun vefat eden kocası
Ali’den kalan mirasına da sahip çıktığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca temettüat kayıtlarından İslâm’da eşler arasında mal
ayrımının varlığına işaret eden kayıtları da bulmak mümkün-
dür.⁴⁵⁰ Örnek vermek gerekirse, Çobanlar Köyü’nde 33/82 hane

447 Anne dışında sütü emilen bu kadınlara köylerde “sütanne” denir. Bkz.:
D. Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, s. 1217.

448 Tevfik Güran, **a.g.e.**, s. 127.

449 Buna göre Rahime’nin 17 dönüm mezru’ (ziraat edilen) tarlası, 1 sagir
ineğe, 1 merkebe ve yarım dönüm de bağa sahip olduğu görülmekte-
dir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 89/208, s. 125.

450 İslâm hukukuna göre, teorik olarak, karı-koca arasında mal ayrılığı var-
dır. Eşlerden her biri, sahip oldukları ekonomik varlıklarını diledikleri
gibi harcayabilmekte hatta dilerlerse bir başkasına vekâlet vererek har-
cama yapabilmekte ve ortaklık kurabilmekteydiler. Bu konuda Konya
Şer’iye Sicillerindeki örnekler için bkz.: Halil Erten, **Konya Şer’iye Si-
cilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII.
Yüzyılın İlk Yarısı)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001, s. 76-77.

numarasında oturan Rençber Küçük Hüseyin'in emlak ve varidatının yazıldığı kayıtlarda aynı zamanda zevcesine (eşine) ait olan menkul ve gayrimenkuller de yazılmıştır. Buna göre Küçük Hüseyin'e ait 14 dönüm tarla, 1 dönüm bağ, 2 öküz, 2 dana mevcutken eşinin ise; 1 camus inek malağı, 1 sagir ineği, 1 merkebi, 2 dönüm bağ, 18 koyunu bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada eğer defterde Hüseyin'in zevcesi üzerine kayıtlı olan mal-mülk babasından miras kalmamışsa; Küçük Hüseyin ve eşinin mal varlığının ayrı ayrı yazılmış olması İslâm'da eşler arasında mal ayrımının açık bir göstergesidir.

Osmanlı döneminde yapılan tahrirlere baktığımızda genellikle erkeğin hane reisi olarak esas alındığını görmekteyiz. Bununla birlikte temettüat kayıtlarında bazı durumlarda boşanmış veya eşleri vefat etmiş olan dul kadınları da defterlerde hane reisi olarak görmekteyiz. Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarının son kısımlarında hane reisi olarak dul kadınların kayıtlı bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Halalca Köyü'nde kocası vefat etmiş olan "Saraçlı kızı Havva" deftere hane reisi olarak yazılmıştır. Ayrıca "dul karı olduğundan salyane alınmaz" şeklinde bir de kayıt düşülmüştür.⁴⁵¹ Bu kayıttan Havva kadının yıllık vergiden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı köyden "Çikoğlu (?) kızı dul Ayşe" de dul kadın olmasına karşın hane reisi olarak kayıtlıdır.⁴⁵² Bu şekilde Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarında pek çok örneğe rastlanmaktadır. Diğer yandan, deftere dul kadınlardan bazıları babalarının bazıları da kocalarının isimleriyle birlikte kaydedildiği görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda köprü yapımına, özellikle de imparatorluğun 17-18. yüzyıllarında büyük bir özen gösterilmiştir. Köprü yapımına yerel halkın katkısı çok büyük olmuştur. Bu iş, devlet hazinesine büyük külfetler yüklediği için, devlet bu konuda bazı yöntemlere başvurmuştur. Bu

451 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 77, s. 148.

452 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 78, s. 148.

yöntemlerden biri de, köprü'nün yapım ve onarımını üstlenen halkı vergiden muaf tutmak ya da halkın yaptığı harcamaları vergiden düşmektir.⁴⁵³ Tanzimat'ın getirdiği yeni düzene göre de; hükûmet konağı, köprü, kaldırım gibi şeylerin inşa masrafları ve tamirleri, menzilhane masrafları hazine-den verilecek, halk üzerine hiçbir angarya yüklenmeyecektir. Bu konuda Balıklı Köyü'nde tamir ettirilen köprü güzel bir örnektir. Buna göre, H.1267 yılında Balıklı Köyü civarında bulunan harap hâldeki köprü devlet tarafından sekiz yüz elli kuruş masraf edilerek tamir edilmiştir. Harcanan bu meblağ, Balıklı Köyü'nün H.1266 yılı vergisinden düşülmüştür.⁴⁵⁴

19. yüzyılda değişik amaçlarla Anadolu'yu dolaşan seyyahlardan bazıları köylerden de geçmişler ve buralara ait izlenimlerini eserlerinde yazmışlardır. Bu konuda bir Alman seyyah tarafından gözlem yapılan köylerden biri de, günümüzde Balıkesir'in Dursunbey'e (eski adı Balat) bağlı merkez köylerden olan İğdiç (Selimağa) Köyü'dür. Çok eski bir yerleşim yeri olan İğdiç Köyü'nden 2 Mayıs 1852 günü Kepsut'tan Balat'a giden Andreas David Mordtmann⁴⁵⁵ adlı bir Alman seyyah geçmiş ve köye ait bazı gözlemlerini

453 Bu konuda bkz.: Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1995, s. 86-90.

454 “..Balıklı karyesi civarında kaîn, cesr-i harap olarak sekiz yüz elli kuruş masrafla tamir olunmuş ve miktar-ı mesarifi nizamına tecavüz etmemiş olduğundan meblağ-ı mezburun altmış altı senesi nafi'a tertibinden mezkûr karyenin sene-i merkum vergisinden icrâ-yı mahsubu tezkir kılınmış...” Bkz.: A. MKT. NZD., nr. 67/93, 20 Zilkade 1267. Belgede adı geçen Balıklı Köyü'nün günümüzde Balıkesir iline bağlı merkez köylerden olan ve temettüat defterlerinde “Mendehore” adıyla geçen köy olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Mendehore Köyü'nün adı, Cumhuriyet döneminde “Balıklı” olarak değiştirilmiştir.

455 Andreas David Mordtmann; 11 Şubat 1811, Goslar (Almanya) – 31 Aralık 1879, İstanbul. Mordtmann'ın kısa bir biyografisi için bkz.; İlhan Pınar, “19. Yüzyılda Seyyahların Kepsut-Balat (Dursunbey) İzlenimleri”, **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu 02-03 Eylül 2002**, İstanbul: 2003, s. 98-99.

aktarmıştır. Seyyah tarafından İğdiç'e ait ilk gözlem köyün camisi olmuştur. Bir süre burada mola verip Balat'a doğru tekrar yoluna devam ettiği anlaşılan seyyah Mordtmann, 1852 yılının İğdiç'ini şöyle anlatmaktadır:

“...Saat 15.30'da yoksul bir köy olan Çamköy'e, 16.15'te de büyükçe bir köy olan ve çok güzel bir camiye sahip bulunan İdiş'e geldik. Köylülerin çoğu afyon üretiminden geçimlerini sağlıyorlar. Beni burada şaşkınlığa uğratan şey kadınların kalabalık gruplar hâlinde tarlalarda çalışması oldu. Köyün tamamının Türklerden oluştuğu çok açıktı. Kadınların giyim tarzları diğer yerlerde gördüğüm giyim tarzlarından oldukça farklıydı... Buradaki kadınların birçok yerde gördüklerime göre daha güzel olduklarına tanık olduğum gibi, buradaki erkekler de oldukça yakışıklıydı... Özellikle bu insanların çalışkanlıkları; alışkanlık olduğu üzere boş boş dolaşan insana çok az veya hiç rastlamamam; tütün içip keyif çatarak filozofik derinliklere dalan insanlarla karşılaşmamam benim düşüncemi pekiştiren etmenler oldu. Bu insanların çalışkanlığının bir kanıtına da İdiş'ten Balat'a giderken tanık oldum; yaklaşık 2 saat uzunluğundaki İdiş-Balat arasındaki yol baştan sona 12 ayak genişliğinde taş döşeliydi. Bu yol geçen sonbaharda hiçbir gürültü patırtıya yol açmadan, gazeteleri velveleye vermeden, bakanlığı devreye sokmadan ve hiçbir Eflaklı mühendisi işe karıştırmadan sessizce bitirildi; hem de Bursa'yı denize bağlayacak olan yolun, aynı süre içinde devlet tarafından bin bir ah ile vah ile ancak bir saatlik kısmı bitirilebilmiş iken. Ayrıca bir başka şeye daha dikkat çekmek isterim; Kiepert'in haritasında İdiş daha doğuya yerleştirilmiştir. İdiş'in Balat ile arası 1 saat 45 dakika, Çamköy ile yarım saattir.”⁴⁵⁶

456 İlhan Pınar, “19. Yüzyılda Seyyahların Kepsut-Balat (Dursunbey) İzlemleri”, **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu**, Dur-

Burada, Mordtmann'ın "köylülerin çoğu afyon üretiminden geçimlerini sağlıyorlar" demesine rağmen İğdiç temettüat kayıtlarındaki köylünün ürettiği ürünler arasında afyonun yer almaması dikkat çekicidir. Temettüat sayımın yapılışından seyyahın köye uğramasına kadar aradan sadece sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen; köydeki afyon üretiminin bu kadar kısa bir süre içerisinde bitmiş olması ilginçtir. Ayrıca 3 Mayıs'ta Balat (Dursunbey)'a ulaşan seyyah, bu çevrede büyük miktarda sakamonya⁴⁵⁷ üretildiğinden, birinci kalitede afyon yetiştirildiğinden bahsetmekte; bunlardan başka palamut⁴⁵⁸ ve yıllık yaklaşık 100 kantar kökboyasının yetiştirilen diğer önemli ürünler olduğunu kaydetmektedir.

sunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 96. Ayrıca Mordtmann'ın şahit olduğu İğdiç (Selimağa) Köyü'nün çalışkanlığına Cumhuriyet döneminden bir örnek vermek gerekirse; Selimağa halkı imece usulüyle yoğun bir çalışmanın sonucunda köyün içme suyu olan ve adını 20 km güneydeki Alaçam Dağı'ndan alan Alaçam suyunu 1974 yılında ve (defterdeki Kara Köse oğlu Gökçe Mehmet neslinden) Halil Gökçe'nin muhtarlığı sırasında 15 gün gibi kısa bir zaman zarfında köye getirebilmişlerdir. Bu bilgilere Ramazan Konak ve Hüseyin Misi ile 17.08.2003 Pazar günü Selimağa Köyü Muhtarlığı'nda yapılan kişisel görüşmede ulaşılmıştır.

457 Kaynaklarda "Suriye Sarmaşığı" da denilen sakamonya, halk arasında sumak (*Rhus typhina*) adıyla bilinmektedir. 3 metreye kadar boylanabilen bitki yaz-kış yapraklarını dökmez. Çiçekler Mayıs-ağustos aylarının arasında açar. Birleşik salkım vaziyetindedir. Meyveleri sonbaharda kırmızı renk alır. Tadının mayhoş olması nedeniyle yemeklerde çeşni olarak kullanılır. Sürgün ve yapraklarından siyah, kabuğundan sarı, kök ve meyvesinden kırmızı renk elde edilmektedir. Bkz.: Reyhan Acartürk, **Şifalı Bitkiler Flora ve Sağlığımız**, OVAK Yayınları, Ankara: 1997, s. 89.

458 Mordtmann, bu ürünün 1851 yılında tamamıyla zarar gördüğünü söylemektedir. Seyyah bu zarara neyin sebebiyet verdiğini belirtmemektedir. Seyyah ayrıca Kepsut'tan Balat'a gidene kadar yolda uğradığı köylerin halkı meşe ağaçlarından palamut topladıklarını ve bunun o köyler halkı için iyi bir gelir kaynağı oluşturduğunu söylemektedir. Bkz.: İlhan Pınar, "19. Yüzyılda Seyyahların Kepsut-Balat (Dursunbey) İzlenimleri", **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 96.

Anadolu köylerinde bölgeler arasında kullanımda değişiklik olmakla birlikte en yaygın kullanılan isimler şunlardı: Muhammed (övmüş),⁴⁵⁹ Mustafa (seçilmiş), Abdullah (Allah'ın kulu), Ahmet (methedilmiş), Salih (tertemiz), Halil (dost), İbrahim, Yusuf, Yakup, İsmail, Davut, Süleyman, Yahya, İsa gibi.⁴⁶⁰ Bununla birlikte toplumda yaşayan insanları aynı adı taşıyan diğer kimselerden ayırmak için genellikle bir övme, fiziksel görünümü nedeniyle veya herhangi bir sebeple bir takma ad (lakap) kullanılırdı.⁴⁶¹ Toplumda bireylere lakapların verilme sebepleri değişik gerekçelerle olabilmekteydi. Bazen de bu lakaplar, babadan, oğuldan, doğum yerinden veya bireyin icra ettiği mesleğinden alınıp eklenirdi.⁴⁶² Bu yönüyle lakaplar, toplumun içinde yaşayan bireylerin âdeta kimlik kartı niteliğindeydi. Lakaplardan yola çıkarak yerel tarihe ait bazı noktaları aydınlatmak mümkündür. Bu noktada yerel tarihçiler, arşiv belgelerinin yetersiz kaldığı durumlarda mezar taşlarından yararlandıkları gibi lakaplardan da yararlanabilirler. Burada, 1840'lı yıllarda İğdiç (Selimağa) Köyü'nde yaşayan halk için kullanılan lakaplardan yola çıkarak köyün tarihine ait bazı çözümlemeler yapmayı deneyeceğiz. Adı geçen köyde yaptığımız saha araştırmaları sonrasında ulaşılan bilgilere göre, temettuat defterinde "kuloğlu" lakabıyla kayıtlı Ahmet'in⁴⁶³ dedesinin kul taifesinden

459 Türklerde Hz. Muhammed'e duyulan saygı sebebiyle daha çok "Mehmet" ya da "Mahmut" şeklinde kullanılmıştır. Bkz.: Ubucini, **a.g.e.**, s. 448.

460 Bu konuda örnek olması açısından İğdiç (Selimağa) Köyü'nde en çok kullanılan isimlerle bu isimlerin toplam hane reislerine oranını gösteren tablo için bkz.: Ekler kısmı Tablo 5.

461 Örneğin, Topal Halil, Küçük Hasan, İnce Mehmet, Sırık Süleyman, Kel Ali gibi.

462 Örneğin; Reşid Kütâyî (Kütahyalı Reşid), Mehmet oğlu Hasan, Keçeci-zâde İzzet Molla (Keçecinin oğlu İzzet Molla), Ahmet şâne-zâde (tarakçının oğlu Ahmet) gibi. Bkz.: M. A. Ubucini, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, **Türkiye 1850**, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y., s. 448.

463 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 75/1, s. 31.

yani yeniçeri olma ihtimali yüksektir. Çünkü Osmanlı döneminde “kuloğlu” tabiri; ölen evli yeniçerilerin babaları gibi ocakta askerlik yapan çocukları için kullanılmaktaydı.⁴⁶⁴ Yine bugün köyde nesli hâlâ devam etmekte olan ve defterde “sipahioğlu” şeklinde kayıtlı Mehmet’in⁴⁶⁵ dedesinin, lakabından anlaşıldığına göre klasik dönem Osmanlı’sında bir tımarlı sipahi olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka lakap olan “davulcuoğlu” lakabı hâlâ köyde yaşamaktadır. Muhtemelen Davulcu oğlu Mehmet’in⁴⁶⁶ babası ve ondan sonra gelen aile fertleri, düğünlerde, derneklerde veya Ramazan aylarında sahurda davul çalmakta olup; bu meslek köyde aynı lakapla anılanların işi hâline gelmiş olmalıdır. Bunlardan başka defterde “Kadı oğlu Mehmet”⁴⁶⁷ lakabıyla geçen ve bugün köyde “Kadılar” namıyla anılan ailenin muhtemelen dedelerinden birisinin kadılık vazifesinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca “Molla Hasan oğlu Abdullah ve Ahmet”in⁴⁶⁸ babalarının “molla”⁴⁶⁹ olduğu, “Suhte oğlu Hüseyin ve Halil”in⁴⁷⁰ babalarının da “suhte” yani eskiden medresede eğitim görmüş bir talebe olduğu anlaşılmaktadır. Lakaplar konusunda ilginç bir tespit olması açısından; defterde “Esnemezoğlu” lakabıyla anılan Ali’nin⁴⁷¹ neslinden gelen ailenin köyde “Esnemezoğulları Un Değirmeni” adıyla bir değirmen kurduklarını ve 1990’lı yıllara kadar da bu değirmeni işlettiklerini ve bu nesilden gelenlerin de köy halkı tarafından “Aliler” lakabıyla anıldığını görüyoruz.

464 Bekir Sıtkı Baykal, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, İmge Yayınları, Ankara: 2003, s. 91.

465 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 44/1, s. 19.

466 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 76’1, s. 31.

467 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 19/1, s. 9.

468 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 6/1, s. 4; hane no: 14/1, s. 7.

469 Medresede icazet alamadan bir süre eğitim görmüş talebeye denir.

470 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 30/1, s. 13; hane no: 72/1, s. 29.

471 BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 83/1, s. 33.

F. Balıkesir Köylerinde İmamlar ve Muhtarlar

Osmanlı dünyasının toplumsal örgütlenmesinde çok önemli bir yeri olan imamlar, topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal etmektedir.⁴⁷² Tanzimat'a kadar imamların köyde ya da kentte bir mahallede devleti temsil etmekte olduğu bilinmektedir. Özellikle köylerde ahali üzerinde etkili olmalarından dolayı köy hayatının önde gelen simaları ve dolayısıyla köy idaresinin nüfuzlu şahsiyetleri arasındadırlar. İmamların tayinlerinde, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dinî bilgiye ve iyi ahlaka sahip olma şartları aranmakta, ancak eğitim durumları her zaman söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle imamlık, özellikle köy gibi küçük yerleşim yerlerinde ve kırsal kesimlerde babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçebilmekteydi.⁴⁷³

İmamların vazifeleri din işleriyle kısıtlı değildir. Aynı zamanda köylerdeki eğitim işleri de imamlar tarafından yürütülmektedir. Genellikle büyük köylerde caminin yanında ya da bir köşesinde yapılan eğitim işleri daha sonra sıbyan mektebi şeklinde teşkilatlanmaktaydı. İşte köylerde yer alan bu sıbyan mekteplerine çocukların devam edip etmediklerine nezaret etmek de imamların görevleri arasındadır.⁴⁷⁴ Çünkü köylü halkın, tarlada çalışacak işgücüne her zaman ihtiyacı olduğundan, çocuklarını sıbyan mekteplerine göndermediği

472 Bkz.: Kemal Beydilli, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü**, TATAV Yayınları, İstanbul: 2001, s. 1.

473 Bkz.: Kemal Beydilli, "İmam", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 181. Bu noktada, imamlık vazifesinin babadan oğula devredilmesi şartının geçerliliği, bu iş için gerekli dinî eğitimin aile içinde alındığı ve imamların çocuklarını kendilerine halef olmak üzere yetiştirdikleri kanaatini uyandırmaktadır. Bu eğitimin kalitesini ölçmek mümkün olmamakla beraber özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve köylerde bunun yetersiz kaldığı ve genelde avama lazım olacak dinî meseleler ve ilmiyal bilgi düzeyini pek aşmadığı anlaşılmaktadır. Aynı yazar, a.g. mad., s. 183.

474 Beydilli, **a.g.e.**, s. 11.

anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmud döneminde eğitim alanında yapılan yenileşme hareketlerinden birisi de, 1824 yılında yayınlanan bir fermanla ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesidir.⁴⁷⁵ Bu fermanın köylerde ne kadar etkili olup olmadığını bilmemekle birlikte, tüm ülkeyi kapsayan biçimde ilköğretim zorunluluğunun Tanzimat'la gerçekleştiğini burada belirtmek gerekir.⁴⁷⁶ Sıbyan mekteplerinde namaz vakitleri dışında imamlar, kız-erkek tüm köy çocuklarına Elifba, Amme Cüzü, Türkçe Tecvid (harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), İlmihal (dinî bilgiler) ve Kur'an-ı Kerim (iki kez hatim ettirilecek) okutmaktaydılar.⁴⁷⁷ İmamların ücretleri ise, köylü tarafından karşılanmaktaydı.⁴⁷⁸

Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarını incelediğimizde imamlardan başka bazı köylerde hatipler de bulunmaktadır. Hatipler, dinî bilgi yönünden imamlardan daha

475 Fermanın günümüz dilinde sadeleştirilmiş metni için bkz.: Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul: 2001, s. 140.

476 Tanzimat döneminde ilköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri 1847 tarihli "Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat" adıyla bir belge yayınlanmıştır. Bu talimatnâme, 7 yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunludur. 4-5 yaşlarındaki çocuklar, ana-babaları isterlerse kabul olunur. 7 yaşına girip de okula gitmeyen çocukları özel memurlar, imam ve muhtarlar izleyecek ve velileri cezalandırılacaktır. 7-13 yaş arasında olup, ailesinin geçimi için çalışması gerekli olan çocuklar akâid-i diniye (dinî bilgiler) öğrenmek için sabahları bir saat okula geleceklerdir. Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır. Fakat gerekli bilgileri öğrenmemiş çocuklar üç yıldan fazla okulda tutulabilir. Yedinci senenin sonunda da başarı gösteremeyenlerin devamı velilerin isteğine bağlıdır. Bkz.: Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul: 2001, s. 149.

477 Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 148.

478 Örneğin Kamçılı Köyü'nde oturan Hacı Mehmet Efendi, köylü tarafından yıllık 30 kile buğday ücretle köye imam tayin edilmiştir. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 1/1, s. 255. Kile: 4 şinik=8 kutu. Bir Balıkesir kilesi 16 okka=20,527 kg. Bkz.: Halil İnalçık, (Çev.) Halil Berktaş, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. I: 1300-1600**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 444.

ileri seviyedeki ve Cuma namazı öncesinde camide hutbe okuyan kişilerdir.⁴⁷⁹ Bu yönüyle bir köyde hatibin varlığı o köyde Cuma namazının kılındığını, dolayısıyla da o köyün büyük bir köy olduğunu göstermektedir.⁴⁸⁰ Buna göre incelediğimiz köyler içinde; Çitnehor, Çağış, Çandır, Persi, Gök-köy, Karamanköy, Kocaavşar, Atanos, Mestevra, Yakupköy, Paşaköy ve Bayındır köylerinde birer hatip bulunması sebebiyle bu köylerin Cuma namazı kılınan ve büyük köylerden olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸¹ Ayrıca Akçaköy ve Eftelle köylerinde, diğer köylerden farklı olarak, iki imamın görev yaptığı görülmektedir.⁴⁸² Eftelle'nin, hane sayısı itibarıyla büyük köyler arasında değerlendirilmesi mümkün olmakla birlikte, Akçaköy için böyle bir durum söz konusu değildir. Buna rağmen diğerlerinden farklı olarak, her iki köyde de iki imamın görev yapmasının sebebini açıklamaya defterlerden elde ettiğimiz bilgiler yeterli gelmemektedir. Bununla birlikte her imamın aktif olarak imamlık yapmayabileceği, mütekaid olabileceği

479 Bkz.: Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara: 2003, s. 539.

480 16. yüzyılda Balıkesir şehrinde toplam üç yerde Cuma namazı kılınmaktaydı. Bunlardan ikisi şehrin iki önemli camisi Zağnos Paşa Camii ve Cami-i Atik (Yıldırım Camii), diğeri ise Paşaköy'deki camidir. Bkz.: Sezai Sevim, "XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nüfusu Hakkında Bazı Bigiler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sy. 82, İstanbul: 1993, s. 72. Ayrıca 16. yüzyılda Anadolu'da Cuma namazı kılınan diğer yerler ve bu yerlerin gösterildiği bir harita için bkz.: Suraiya Faruqi, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", **The Journal of Ottoman Studies**, Sy. IV, İstanbul: 1981, s. 161-173.

481 Bu köylerin, Bayındır, Persi ve Mestevra'nın olmamakla birlikte, diğerlerinin hane sayıları ve tahmini nüfuslarını gösteren tabloya baktığımızda bu tespitin doğru olduğu görülecektir. Bkz.: Tablo 1.

482 Bu köylerden Akçaköy'de Süleyman Efendi ve Mustafa Efendi; Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no; 1/1, s. 58; hane no: 28/83, s. 60. Eftelle Köyü'nde ise, Ahmet Efendi ve Emiroğlu Hafız Halil Efendi imam olarak görev yapmaktadır. Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 1/5, s. 115; hane no: 3/7, s. 115.

veya o köyde oturup başka bir yerin imamlığını yapabileceği de unutulmamalıdır.

Klasik dönem Osmanlı köyünde köylü ile devlet arasındaki irtibatı “köy imamı”⁴⁸³ veya köy “kethüda”sı sağlamaktaydı. Ahalisi Hristiyan olan köylerde, imamın yerine papaz bulunduğundan başka, bu köylerin kethüdaları da yine Hristiyan’dı. Ziraatçı Müslüman ve Hristiyan halk, ister ayrı köylerde köy komşusu ister aynı köylerde ev komşusu olarak yaşamakta bulunsunlar, devlet üst otoritesini kabul etmiş olarak belli bir sosyal düzen ve barış içerisinde yaşamaktaydı.⁴⁸⁴

19. yüzyıla gelindiğinde köylerin idaresinde imamların yerini muhtarların aldığı görülmektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında II. Mahmud’un başlattığı “merkezî bir devlet kurma” çalışmalarının köylerdeki yansımasından birisi de, muhtarlık teşkilatının kurulması olmuştur.⁴⁸⁵ Anadolu’da muhtarlık kurumunun yaygınlaşmasından sonra, imamların köylü-devlet ilişkilerindeki rolü ikinci plana itilmiştir. Anadolu’da asayiş

483 Klasik dönemde, devletin köylerde imamları muhatap aldığına dair Balıkesir Şer’iye Sicillerinden elimizde bir örnek vardır. Bu belgede; “Siz ki karye-i iktidarında sakin ve sair kurâlarda sakin imamlar ve ahalileri birbirlerinin karyelerinde olan buğdayı hariçten bir karyeye vermesüz, buğdayı ekmekçilere teslim edin.” denilmektedir. Burada köylülerin ürettikleri buğdayı başka köylere vermemesi istenmekte ve bu durumdan da imamlar sorumlu tutulmaktadır. Bkz.: BŞS, nr. 699, s. 151.

484 Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999, s. 36. 19. yüzyıl sonlarında İç Anadolu köylerinden kırkı aşkın köyü ziyaret etmiş Alman Seyyah Kannenberg’in gözlemine göre, bu dönemde Osmanlı köyünün ileri gelen kişileri ise; “muhtar, köyün en zengini ve en yaşlısı, gençlerden çavuş veya onbaşı (bu kişiler bu lakapları ömürleri boyunca taşırlar. Örneğin; Hasan Çavuş, Hüseyin Onbaşı gibi), hoca (köyde okuma yazma bilen tek kişi ki aynı zamanda camii imamlığı da yapar)dır.” Bkz.: Metin And, “19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri”, **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 20.

485 Muhtarlık teşkilatının kurulması hakkında bkz.: Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” **Belle-ten**, XXXIV/135, Ankara: 1970, s. 409-420.

sağlamak ve taşradaki âyanların etkisini kırmak amacıyla kurulduğu anlaşılan muhtarlıkların, köyün asayişini sağlamak, vergilerin toplanmasında yardımcı olmak ve köyden şehire gitmek isteyenlere “mürur tezkeresi” vermek, köyden başka mahallere devamlı yerleşmek için göç edenleri deftere kaydedip Defter Nazırı’na bildirmek gibi görevleri vardı.⁴⁸⁶

1840’lı yıllarda temettüat defterlerinden ismini tespit edebildiğimiz on beş köy muhtarını incelediğimizde; bu kişilerin hepsinin rençber yani köyde küçük miktarda tarımla uğraştıkları görülmektedir (Bkz.: Tablo 2). Muhtarlar listesindeki lakaplardan yola çıkarak, dördünün hacı olduğu, dördünün köydeki ailesinin ismiyle, beşinin babalarının ismiyle ve geri kalan ikisinin de kendi isimleriyle deftere kaydedildiği görülmektedir. O yıllarda hacca gidip gelmek önemli bir servete sahip olmayı gerektirmekte olduğundan, köy muhtarlarının ekonomik durumlarının vasatın üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca muhtarların lakaplarına bakılırsa, köyde ekonomik bakımdan varlıklı ve saygın kişilerden veya ailelerden seçildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Gökköy muhtarı olan Hacı Halil, Gökköy’ün önde gelen ailelerinden Sepetçioğullarına mensuptur. Aynı şekilde Mendehore Köyü muhtarı Tıgloğulları, Kille Köyü muhtarı da Dağlıoğulları ailesindedir. Bundan başka temettüat kayıtlarındaki yıllık gelirleri üzerinden yaptığımız gözleme göre, köyde ekonomik olarak muhtarların imamlar ve hatiplerden çok daha iyi konumda olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; Gökköy muhtarı Hacı Halil’in yıllık geliri 5.043 kuruş, Mendehore Köyü muhtarı Mehmet’in 7.520 kuruş iken;⁴⁸⁷ Gökköy camisi hatibi Mehmet Efendi’nin 1.198 kuruş ve Mendehore Köyü imamının ise, 1.760 kuruş yıllık geliri vardır.⁴⁸⁸

486 Çadircı, a.g.m., s. 413-415.

487 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 1/1, s. 191; hane no: 2/4, s. 205.

488 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 2/5, s. 191; hane no: 88/198, s. 213.

19. yüzyıl Osmanlı köy hayatında imamların ve muhtarların görevleri bunlarla da sınırlı değildir. Bunlardan başka köyde o yıl içerisinde askere alınacak gençleri tespit etme işinin de imamların veya muhtarların görevi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, 1844'den beri askere alma, istekli olarak askere yazılma ve yirmi yaşında olan veya olduğu farz edilen gençler arasında kur'a ile yapılagelmekteydi. Genellikle her aileden ancak bir genç askere alınabilirdi. Eğer ailenin tek çocuğu varsa, bu genç askerlik hizmetinden muaf-tı.⁴⁸⁹ Tanzimat döneminde, köylerde bir gencin askerlik çağı-na gelip gelmediğini ise genellikle imamların veya muhtarların belirlediğini söylemek yanlış olmasa gerektir.⁴⁹⁰

G. Balıkesir Köylerinde Gayrimüslimler

İncelediğimiz saha içerisindeki köylerden bir kısmının ismi Cumhuriyet'in ilk yıllarında "yer adlarının Türkçeleştirilmesi" çalışmaları sırasında değiştirilmiştir. Adı değişen köyler ve aldıkları yeni isimlere baktığımızda; Atanos-Ovaköy, Mendehore-Balıkli, Çitnehor-Büyük Bostancı, Çitnehor Tepeciği-Küçük Bostancı, Eftelle-Pamukçu, İrvana-İkitempe, Kesirven-Akçakaya, Kille-Çayüstü, Mestavra-Bereketli, Nergis-Çiçekpınar, Okuf-Esenli, Persi-Değirmenli, Urbut-Yazören olduğu görülmektedir.⁴⁹¹ Bu köylerin isimleri değişmiş olmasına rağmen, kişisel gözlemlerimiz köylüler arasında

489 M. A. Ubcini, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, **Türkiye 1850**, C. 2, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y., s. 416-417.

490 Bu durumun Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllarda bile muhtarlar vasıtasıyla yürütülmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz.: Joe E. Pierce, (Çev.) Zeycan Sarıhacıoğlu, **Bir Türk Köyünde Yaşam**, İstanbul: Epsilon Yayınları, Toplumlar ve İnsanlar Dizisi:14, 2003, s. 85-91.

491 Köylerin eski isimleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında verilen yeni isimleri konusunda Tacettin Akkuş'un kitabından yararlanılmıştır. Bkz.: Tacettin Akkuş, **Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 8, Balıkesir: 2001, s. 73-128.

hâlâ eski isimleriyle anılmaya devam ettiklerini göstermektedir.⁴⁹² Adı değişen köylerin bazılarının isimleri Türkçe olmadığı göze çarpmaktadır. Durum böyle olunca, bu köylerde gayrimüslimlerin de yaşamakta olduğu akla gelmektedir.

Temettüat sayımlarında sadece Müslüman nüfusun mal varlığı kayıtlı olduğundan köylerin gayrimüslim sakinleri hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Gayrimüslimlere ait bilgilere daha çok cizye defterlerinden ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar, Balıkesir köylerinin bir kısmında Rum ve Ermeni nüfusun yaşamakta olduğunu göstermektedir.⁴⁹³ Köylerde Müslüman ve gayrimüslim nüfus birlikte yaşamaktaydı. Bundan başka gayrimüslimlerin bazılarının kendi dinlerini bırakarak İslam'ı tercih ettikleri de görülmektedir.⁴⁹⁴ Bu konuda Paşaköy temettüat defterinde “orta boylu az kırcı sakallı mühtedi Mehmed veledi Abdullah”⁴⁹⁵ şeklindeki kayıttan, bu kişinin ihtida ederek Müslüman olduğunu ve Mehmed ismini aldığını öğreniyoruz. Bundan başka Müslümanlarla gayrimüslim nüfusun iyi ilişkiler içinde olduğunu

492 Yer isimlerinin değiştirilmesi sırasında adı Türkçe olduğu hâlde ismi yine de değiştirilen köylere de rastlamak mümkündür. Örneğin 1840'lı yıllarda Kepsut Kazası'na bağlı bir köy iken, günümüzde Balıkesir'in Dursunbey ilçesine 5 km mesafedeki merkez köylerden ve bir Oğuz boyu adı olan Dodurga Köyü'nün ismi “Hacı Ömerler” şeklinde değiştirilmiştir. Köyün eski adı “Dodurga” için bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388, s. 145.

493 Balıkesir'de gayrimüslim nüfus hakkında genel bilgi için bkz.: İsmail Arslan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlarla Gayri Müslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesine Anadolu'dan Bir Örnek: Balıkesir”, **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2004, s. 91-111.

494 Balıkesir kadı sicillerinden öğrendiğimize göre; Bosna Kazası'nın Çepni Köyü'nden olan iki Hristiyan kadın (birinin adı Mariya diğeri ismini okumak mümkün olmamıştır) Balıkesir'in Çayırhisar Köyü'nde bulunmaktayken Balıkesir kadısına müracaat ederek Müslüman olmuşlardır. Birisi Meryem diğeri Hatice isimlerini alan mühtedilerin Çayırhisar'a ne amaçla ve nasıl geldikleri konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bkz.: BŞS, nr. 739, 11 Rebiülevvel 1219, s. 94.

495 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 21/56, s. 166.

söylemek mümkündür. Aslıhan Köyü temettüat kayıtlarında “Madenci Nikola” isimli gayrimüslimin, kendine ait iki adet ineği köy muhtarı Halil oğlu Ali’ye emanet ettiği görülmektedir.⁴⁹⁶ Bu bilgi, köyde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birbirine güven duyduğunun göstergesidir. Ayrıca, cizye defterlerinden öğrendiğimize göre, Müslüman köy sakinleri de hayvanlarını gayrimüslim sığırtaç ve çobanlara teslim etmekten asla çekinmemişlerdir.

Bununla birlikte köylerde her iki kesim arasında sorunlar da yaşanmıyor değildi. Örneğin Karesi kaymakamına hitaben yazılmış belgeden öğrendiğimize göre, Karesi Sancağı’na bağlı Edremit Kazası’nda Zeytinli Köyü ahalisinden Balcıoğlu Halil’in bakir-i salih kızı Rakibe’yi Rumelili duvarcı ustası Nikol adlı gayrimüslim ihlâl ederek⁴⁹⁷ kaçırmıştır. Daha sonra her ikisinin de Kemer (Burhaniye) Kazası’nda tutuklanıp hapsedildikleri anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸

Elimizdeki bir nüfus defterinden elde ettiğimiz bilgilere göre; Ayşebacı, Köylüköy, Mendehore (Balıklı), Yenice, Atanos (Ovaköy), Eftelle (Pamukçu), Yakupköy, Çitnehor (Büyük Bostancı) köylerinde Rum; Halalca Köyü’nde Ermeni ve Köseler Köyü’nde ise hem Ermeni hem de Rum (yabancı) nüfusun var olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁹

Balıkesir köylerinde çobanlık ya da sığırtaçlık yapan kimselerin bazılarının da gayrimüslim oldukları görülmektedir. Buna göre Balıkesir’de oturan Rum ve Ermenilere ait cizye defterinden de Köylüköy, Atanos (Ovaköy), Yakupköy, Çitnehor Tepeciği (Küçük Bostancı), Eftelle köylerinde gayrimüslim Rum cemaatinden bazı şahısların çobanlık yaptıklarını; Aslıhantepecik, Mendehore (Balıklı), Halalca, Köseler,

496 Bkz.: BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227, hane no: 3/3, s. 284.

497 Irza geçmek.

498 BOA, A. MKT. UM, nr. 145/92, 2 Safer 1270.

499 Bkz.: BOA, Kamil Kepeci, nr. 6479. Ayrıca 1845 tarihli bir nüfus defterine göre Köseler Köyü’nde 3 erkek yabancı Rum nüfus bulunmaktadır. Bkz.: Tacettin Akkuş, **Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 8, Balıkesir: 2001, s. 111.

Çölmekçi, Çağış, Eftelle, Bayındır ve Yenice köylerinde ise Rum cemaatinden bazı hanelerin oturduğunu anlıyoruz.⁵⁰⁰ Bununla birlikte bazılarının da hayatlarını kazanmak için Balıkesir köylerine geldikleri görülmektedir. Atanos Köyü'nde bulunan 45 yaşında Yanko oğlu Yovan ve 30 yaşındaki Yovan'ın oğlu Yanko adlarındaki köyün iki çobanının ve 25 yaşlarındaki Yakupköy çobanı Mihal oğlu Ranov (?) ile Köşeler Köyü'nde sakın 25 yaşındaki Yovan oğlu Yanko'nun Tırnova Kazası'ndan geldiğini görmekteyiz.⁵⁰¹ Mevcut kayıtlardan bu çobanların adı geçen köylüler tarafından ücret karşılığında bir yıllığına "sığırtaç" olarak tutulduğu anlaşılmaktadır.

Köylerdeki bu çobanlar arasında bazıları sığırtaç değildir. Bunlar, köydeki bir aileye ait hayvanların bakımıyla uğraşmaktadır. Örneğin Çitnehor Tepeciği Köyü'nde (Küçük Bostancı) Gümüşoğlu ailesinin yanında çalışan 50 yaşındaki Bandırmalı Kostantin oğlu Anistas'ın durumu böyledir.⁵⁰² Yine Balıkesir kadı sicillerine yansımış bir davadan öğrendiğimize göre; Edirne Sancağı'nda Kızılağaç Kazası'na tabi Necetli (?) Köyü reayasından Dilço veledi Mernev (?) adlı zimmînin Karesi Sancağı Manyas Kazası'na bağlı Kepekler Köyü ahalisinden Beşir Bey adlı kişinin yanına çobanlık hizmetinde bulunmak için geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁰³ Bunların dışında Rum cemaatinden 45 yaşlarındaki Dimitri oğlu

500 Bkz.: BOA, ML. VRD. CMH., nr. 220, s. 4-8.

501 BOA, ML. VRD. CMH., nr. 220, s. 5.

502 BOA, ML. VRD. CMH., nr. 220, s. 5.

503 Sicildeki kayıttan öğrendiğimize göre; Dilço veledi Mernev, çobanlık hizmetini yürütürken vefat etmiş, o sırada herhangi bir vârisi bulunmadığı için 3150 kuruş tutarındaki terekesi Karesi Mal Müdürü Refik Bey tarafından beytûlmâle ait zannıyla kabzedilmiştir. Kadı siciline geçirilen bu kayıttan iki ay önce Mernev'in kardeşi, mahkemeye başvurarak mal müdürünün kabzettığı meblağı geri almayı talep etmiş ve Mernev'in vârisi olduğunu ıspat için de köyünden Said bin Hüseyin ve Kocabaşoğlu İbrahim bin Mustafa adlı kişileri şahit olarak mahkemeye getirmiştir. Mahkemenin sonucunda terekenin 157 buçuk kuruşunun Maliye Nezareti aidatı olarak alınmasına, geri kalan 2992 buçuk kuruşun da mal müdüründen alınmasına karar verilmiştir. Bkz.: BŞS, nr. 748, 7 Ramazan 1264, s. 2.

Yovan'ın Çölmekçi Köyü'nde, "duvarcı esnafından" 40 yaşlarındaki Yovan oğlu Etnas'ın Eftelle Köyü'nde, 25 yaşlarındaki Keşanlı Yorgi'nin Çağış Köyü'nde, 40 yaşlarındaki Keşanlı Yankolaki oğlu Valaris (?)'in Yenice Köyü'nde ve 20 yaşlarındaki Vasili oğlu Kostantin'in Bayındır Köyü'nde sakin olduğunu görmekteyiz.⁵⁰⁴

Balıkesir köylerindeki diğer gayrimüslim unsurların "yapı ustaları" olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre evlerin, ahırların veya köy hayatında etkili olan evin diğer eklentilerinin duvarları, yapı ustaları tarafından inşa edilmekteydi. Köylerde eğer duvarcı ustası yoksa, bu ustaların başka köylerden ya da kasabalardan getirildiği de olurdu. Gelen ustaların da genelde, Eftelle⁵⁰⁵ ve Halalca⁵⁰⁶ örneğinde olduğu gibi, gayrimüslim duvarcı ustaları olduğu görülmektedir.

19. yüzyılda Anadolu'da seyahat etmiş olan yabancı seyyahların da köylerde yaşayan gayrimüslimler hakkında bazı bilgiler verdikleri gözlenmektedir. Bu noktada Alman seyyah Kannenberg, 19. yüzyıl ortalarında İç Anadolu'daki hemen hemen her Türk köyünde ödemeleri tarla ürünleri olarak kabul eden Rum veya Ermeni bakkalların olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁰⁷ Bir başka Alman seyyah olan Mordtmann da

504 BOA, ML. VRD. CMH., nr. 220, s. 5-7.

505 H.1259/M.1843 tarihinde Eftelle Köyü'nde Yovan oğlu Etnas (40 yaş) adında gayrimüslim bir duvarcı ustası yaşamaktaydı. Bkz.: BOA, ML. VRD. CMH., nr. 220, s. 5.

506 Bu konuda Balıkesir Şer'îye Sicillerinde öğrendiğimize göre; Rumeli Vilayeti Manastır Kazası'na bağlı Gelkesri (?) Köyü'nden olan duvarcı ustası Yorgi adlı zimmî, Balıkesir'de bulunan Halil Ağa Hanı'nda kalırken vefat etmiştir. Mirasçısı bulunmadığı için terekesi Balıkesir Mal Müdürlüğü'nce beytülmale bırakılmıştır. Yorgi'nin terekesini incelediğimizde Halalca Köyü'nden dört şahısta toplam 330 kuruş alacağı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Yorgi'nin terekede kayıtlı şahıslar için Halalca'da duvar inşa etmiş olduğu fakat yaptığı işlerin karşılığı olan parayı alamadan vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz.: BŞS, nr. 746, 17 Ramazan 1264, s. 2.

507 Bkz.: Metin And, "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancıncının Gözlemleri", **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 20.

Kannenbergl'in görüşünü doğrular şekilde, Kepsut'ta kaldığı kısa süre zarfında bu konuda şunları söylemektedir: "...Neredeyse Türkiye'nin her yerinde bakkallık işini tekellerinde bulunduran Rumlardan ikisinin burada da bakkalları vardır."⁵⁰⁸ Yine de seyyahların yaptıkları bu gözlemlerin onların yolculuk yaptıkları sahalarla sınırlı kaldığını düşünmek daha yerinde olur. Çünkü tüm Anadolu köylerinde bakkalların gayrimüslimlerden olduğuna dair elimizde yeterince veri bulunmamaktadır.

508 Bkz.: İlhan Pınar, "19. Yüzyılda Seyyahların Kepsut-Balat (Dursunbey) İzlenimleri", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu Bildiriler**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 95.

SONUÇ

1840 yılında tutulmuş temettüat kayıtları, 19. yüzyılın ilk yarısına ait şer'îye sicilleri ve arşiv belgeleri ışığında, saha çalışmalarıyla da desteklemek suretiyle bu araştırmada; Balıkesir örneğinde köy hayatının aydınlatılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu yönüyle eser bir anlamda sosyo-kültürel tarihçiliğe giriş mahiyetindedir.

19. yüzyıl Balıkesir köyleri örneğinde Osmanlı dünyasında köyler ve köylülerin; sosyo-ekonomik, demografik ve tarımsal yapısının gelişimi ele alınmıştır. Buna göre Balıkesir'de köylülerin geçimlik tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmektedir. Eldeki mevcut veriler, köylerin Cumhuriyet döneminde bile, özellikle iç kesimlerde 1980'li yıllara gelene kadar, geleneksel tarım anlayışından kurtulamadıkları anlaşılmaktadır. Bunun en önemli örneği de; köylerde temettüat sayımının yapıldığı yıllardan 1980'lere kadar ziraat hayatında Romalılar çağından beri kullanılan iki öküzün çekmiş olduğu kara sabanın hâkimiyetini sürdürmüş olmasıdır. Bununla birlikte kişisel gözlemlerimizden yola çıkarak, tarımdaki bu gelenekselci yapının yetişen eğitilmiş yeni nesil sayesinde kırıldığı ve köylerde daha modern usullerle tarımın yapılmaya başlandığı da anlaşılmaktadır.

Bir cami çevresinde kurulmuş olan Balıkesir köylerinde; kahvehaneler, köy odaları, cami ve cami odaların önemli kamusal alanlar olduğu görülmektedir. Köylerde çok yakın

akrabaların yaygın bir şekilde aynı mahallede birlikte yaşıyor olması, yakın akrabaların evlerinin bulunduğu bu arazilerin yıllar öncesinde kardeşler ya da diğer akrabalar arasında miras yoluyla bölünerek bugünkü hâline geldiğine işaret etmektedir. Bu yüzyılda Balıkesir köylerinin kendi içlerinde canlı bir köy hayatının var olduğu anlaşılmaktadır. Sıradan köylülerin gündelik hayatının belgelere yansımaması ve satır aralarında geçmesine rağmen; bu araştırmada köylülerin topluluk olarak bir kültür oluşturdıklarına dikkat çekilmiştir.

Sultan II. Mahmud tarafından başlatılan merkezî bir devlet kurma girişimlerinin köydeki yansıması olan muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla, klasik dönem boyunca devletin köylerdeki temsilcileri imamların yetkilerinin sınırlandığı ve köy idaresinde imamların muhtardan sonra ikinci konuma gerilediği anlaşılmaktadır. Bu ikinci plana geçiş olgusunun sadece köy idaresinde değil aynı zamanda ekonomik yönden de aynı şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Köyde imamlarla muhtarların gelirlerini karşılaştırdığımızda muhtarların imamlara göre ekonomik yönden bir hayli üstün bir konumda olduğu görülmüştür.

19. yüzyıl ortalarında Balıkesir köylerinde, Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşayabilme tecrübesine sahip oldukları ve birbirlerine güven duydukları gözlenmektedir. Yine bu köylerin bazılarında sığırtaçlık yapmak veya hayatını kazanmak için çevre köylerden şahısların ve Rumeli’den gayrimüslim yabancı nüfusun geldiği anlaşılmaktadır.

Balıkesir köylerine ait temettüat kayıtlarından öğrendiğimize göre ise, çevre köylerden gelenlerin daha çok evlilik yoluyla iç güveysi veya köy sığırtaçmacı olarak ikamet ettikleri görülmektedir. Ayrıca Rumeli’den hayatlarını kazanmak için özellikle de “duvarcı ustası” olarak Balıkesir’e gelen köylülerin olduğu da anlaşılmaktadır. Defterlerde kadınlara ait kayıtlardan her ne kadar bir sonuca ulaşmak mümkün değilse

de, evlilik yoluyla bir köyden komşu ya da başka bir köye kadınların gittiğini tahmin etmek mümkündür. Bu durum köyler arasında sıkı bir ilişkiler ağıının varlığını göstermektedir. Bunda coğrafi bakımdan Balıkesir köylerinin ova tabanında bulunması da etkili olmuştur.

19. yüzyılda Balıkesir köy halkının, tarımsal üretim faaliyetleri açısından çok çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Köylülerin; hububat üretiminden bahçeciliğe, kökboyasından meşe palamuduna, ipek böcekçiliğinden bağcılığa varana kadar ziraî üretimde geniş bir yelpazeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca köylerde kadınların, kendi ihtiyaçları olan bürgü, çorap, don, kuşak, gömlek, kalçın gibi giyim-kuşama ait ve kilim, heybe, torba, kepenek, çuval gibi köy hayatında gündelik işlerde ve evde kullanılan eşyaları çuvallık denilen el tezgâhlarında dokumakta oldukları gözlenmiştir.

Bu araştırmada ayrıca, bir köyün temettüat defterine köy olarak kaydedilebilmesi için hane sayısının ya da nüfusunun çok önemli olmadığı da görülmüştür. Çünkü inceleme sahamızdaki köylerin temettüat kayıtlarına baktığımızda, bu köylerde on bir haneden yüz yetmiş sekiz haneye kadar ailelerin yaşadığı görülmektedir. O nedenle “nüfusu belli bir sayının altındaki yerlere köy denir” şeklindeki bir köy tanımı, 19. yüzyıl Osmanlı dünyası için geçerli bir tanım değildir. Bunun yerine Halil İnalcık’ın da ifade etmiş olduğu gibi, Osmanlı döneminde bir köyün köy olarak tanımlanabilmesi için, daha önceki yıllarda imparatorluk düzeninin tutmuş olduğu defterlere (tahrir defterleri gibi) defaatle yazılmış olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu araştırmada özellikle temettüat kayıtları esas alınarak mevcut bilgilerin saha araştırmaları ve sözlü tarih çalışmalarıyla desteklenmesi suretiyle defterlerde adı geçen bir aile veya aileler için kullanılan lakapların yüz elli yılı aşan tarihî geçmişinin ortaya konulabileceği anlaşılmaktadır. Yine

temettüat kayıtlarından şecere takibinde de yararlanmak suretiyle defterdeki lakaplardan yola çıkarak bugün köylerde nesli devam etmeyen aileler de tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle arşiv belgelerinin yetersiz kaldığı durumlarda yerel tarihin aydınlatılmasında mezar taşları gibi lakaplardan da yararlanılabileceğine işaret edilmiştir.

Sonuç olarak bu araştırmada da görüldüğü gibi, temettüat defterleri ve şer'îye sicillerinin 19. yüzyıl Osmanlı yerelinin tarihinin yazımında çok önemli bir yere sahip birinci elden kaynaklar oldukları anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Ankara Milli Kütüphane

Balıkesir Şer'îye Sicilleri (BŞS): nr. 699, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 748, 750-A.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet İktisat: nr. 156, 292, 1215.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK): nr. 6479.

Maliye Nezareti, Varidat Muhasebesi Kalemi, Temettüat Defterleri (ML.VRD.TMT.): nr. 7227, 7228, 7229, 8388.

Maliye Nezareti, Varidat Muhasebesi Kalemi, Cizye Defteri (ML.VRD. CMH.): nr. 220.

Tapu Tahrir Defteri (TT): nr. 153.

A. MKT. MVL., nr. 61/22

A. MKT. NZD., nr. 67/93

A. MKT. UM., nr. 263/92

A. MKT. UM., nr. 239/21

A. MKT. UM., nr. 92/1

A. MKT. UM., nr. 145/92

HR. MKT., nr. 11/39

İnceleme ve Araştırmalar

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali. "Daily Life in 16th Century Ottoman Jerusalem: Kafalah as a System of Social Control", **9th Congress of Social and Economic History of Turkey**, 20-23 Ağustos 2001, Dubrovnik, Hırvatistan.

- _____. **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, (Çev.) Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- Acartürk, Reyhan.** **Şifalı Bitkiler Flora ve Sağlığımız**, OVAK Yayınları, Ankara: 1997.
- Adıyeke, Nuri.** “Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM Dergisi**, Sy. 11, Ankara: 2000, s. 769-823.
- _____. **19. Yüzyılda Milas’ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994.
- Ahmet Lütü Efendi.** **Vakanüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi II-III**, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, İstanbul: YKY, 1999.
- Ahmet Refik.** **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri (966-1200)**, Endurun Kitabevi, İstanbul: 1989.
- Akarca, Aşkıdıl.** “Çanakkale’de Kara Menderes Çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri”, **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 30, İstanbul: 1976, s. 119-134.
- Akdağ, Mustafa.** **Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, I-II, Barış Kitabevi, Ankara: 1999.
- _____. **Celali İsyanları (1550-1603)**, AÜDTCF Yayınları, Ankara: 1963.
- _____. “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk”, **AÜDT-CF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, Ankara: 1966, s. 1-49.
- Akgündüz, Ahmet.** **Şer’iye Sicilleri: I**, TDAV Yayınları, Ankara: 1988.
- _____. **Osmanlı Kanunları ve Hukuki Tahlilleri**, C. I-VIII, İstanbul: 1990-1994.
- Akkuş, Tacettin.** **Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 8, Balıkesir: 2001.
- Akyüz, Yahya.** **Türk Eğitim Tarihi**, 8 Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul: 2001.
- And, Metin.** “19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri”, **Tarih ve Toplum**, VI/32, İstanbul: 1986, s. 18-23.

Arat, R. Rahmeti. “Köy”, **İA**, C. VI, MEB Basımevi, İstanbul: 1955, s. 924.

Arıcanlı, İsembike. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yörük ve Aşiret Ayırımı”, **Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi**, Vol. 7, İstanbul: 1979, s. 27-34.

Arslan, İsmail. “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettüat Defterlerinin Yeri: İğdiç (Selimağa) Köyü Temettüat Defteri”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, V/8, Balıkesir: 2002, s. 57-86.

_____. “Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sy. 18, İstanbul: 2003, s. 91-114.

_____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslümanlarla Gayri Müslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesine Anadolu’dan Bir Örnek: Balıkesir”, **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2004, s. 91-111.

Aşıkpaşaoğlu. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Sad.) H. Nihal Atsız, 1000 Temel Eser No: 23, İstanbul: MEB Basımevi, 1970.

Ayhan, Aydın. “Antik Tarih”, **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 1-15.

_____. **Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacirlar**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir: 1999.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, **Vakıflar Dergisi**, Sy. 2, Ankara: 1942, s. 284-353.

_____. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İFM**, C. XI (1951), s. 525-569; C. XIII (1953), s. 56-78; C. XV (1955), s. 209-237.

_____. “XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, **İÜİFM**, I/1, s. 29-74; I/2, s. 198-245; I/4, s. 397-447.

_____. “Türkiye’de Servaj Var mıydı?”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 717-724.

_____. **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul: 1980.

- _____. “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul: 1953, s. 1-26.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler: I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 281-290.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar**, İÜEF Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1945.
- Barkey, Karen. Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi**, (Çev.) Zeynep Altok, İstanbul: TVYY, 1999.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 42, 2. Baskı, İstanbul: 2000.
- Baykara, Tuncer. Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, 2. Basım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 160, Ankara: 2000.
- _____. “Kökboya”, **İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, VII/14, İstanbul: 1994, s. 221-226.
- _____. “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, **Belleten**, LX/229, Ankara:1996, s. 681-693.
- Beldiceanu, İ. Steinherr**. “XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu’da Ortakçılar”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C. II, Ankara: 1981, s. 1321-1326.
- Beydilli, Kemal. Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, TATAV Yayınları, İstanbul: 2001.
- _____. “İmam”, **DİA**, XXII, İstanbul: 2000, s. 178-186.
- Bilgi, Nejdet**. “Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihi Gelişmesi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sy. 13, İzmir: 1998, s. 121-142.
- Braudel, Fernand. Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, I-II, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları, 1993.
- _____. **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, C. II, (Çev.) Siân Reynolds, New York: 1976.
- Cin, Halil. Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, 2. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1985.

Çadırcı, Musa. “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” **Belleten**, XXXIV/135, Ankara: 1970, s. 409-420.

_____. **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları**, TTK Yayınları, Ankara: 1991.

Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **AÜDTCF Dergisi**, C. V, Sy. 5, Ankara: 1946, s. 483-511.

Çiçek, Kemal. “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, (Ed.) Kemal Çiçek, **Pax Ottomana Studies in Memoriam**, Ankara: Sota & Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 31-49.

Danacıoğlu, Esra. **Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz**, TVYY, İstanbul: 2001.

Darkot, Besim. “Balıkesir”, **İA**, C. II, MEB Yayınları, İstanbul: 1970, s. 276-277.

D’Ohsson, M. De M. XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler, (Çev.) Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 3, İstanbul: t.y.

Emecen, Feridun. **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara: 1989.

Erder, L. “The measurement of preindustrial population changes: the Ottoman Empire from the 15th to the 17th century”, **Middle Eastern Studies**, C. II, Sy. 3, 1975, s. 284-301.

Eren, Muharrem. **Kocaavşar Köyü ve Avşarlar**, Uğur Ofset, Balıkesir: 1988.

Erten, Halil. **Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001.

Faroqhi, Suraiya. **Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge: 1987.

_____. **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, (Çev.) Zeynep Altok, İstanbul: TVYY, 2001.

_____. **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (Çev.) Elif Kılıç, 2. Basım, İstanbul: TVYY, 1998.

- _____. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000.
- _____. **Anadolu'da Bektaşilik**, (Çev.) Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Kitabevi, 2003.
- _____. "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", **The Journal of Ottoman Studies**, Sy. IV, İstanbul: 1981, s. 161-173.
- _____. "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, Sy. 8, 1983, s. 215-250.
- _____. "The development of the Anatolian urban network during the sixteenth century", **JESHO**, C. XXIII, s. 3, 1980, s. 265-303.
- _____. "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century", **Turcica**, IX, 1 (1977), s. 161-195; XI (1979), 103-153.
- _____. "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev.) Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, İstanbul: YKY, 2003, s. 285-313.
- Genç, Serdar**. "19. Yüzyılda Bir Yansıma: Gökçedağ Örneği", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 53-58.
- Goffman, Daniel**. **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, (Çev.) Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: TVYY, 1995.
- Gökacı, Mehmet Ali**. **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002.
- Gökçen, İbrahim**. **Tarihte Saruhan Köyleri**, Berksoy Basımevi, İstanbul: 1950.
- Göyünç, Nejat**. "Hane Deyimi Hakkında", **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 32, İstanbul: 1979, s. 331-343.
- Griswold, William J**. **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, (Çev.) Ülkün Tansel, İstanbul: TVYY, 2000.
- Güçer, Lütfi**. **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İÜEF Yayınları, İstanbul: 1964.
- Gülsoy, Ufuk**. "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'de Rus İşgaline Uğrayan Yerlerin Durumu", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul: İÜEF Yayınları, 1990, s. 21-35.

- _____. **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 132, İstanbul: 1993.
- Gündüz, Tufan.** "Kayseri'de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 16-17 Nisan 1998, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s. 183-192.
- Güran, Tevfik.** "19. Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", **İÜİFM Ömer Lütfi Barkan'a Armağan**, IV/1-4, İstanbul: 1982-83, s. 301-304.
- _____. "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İncalcık-Şevket Pamuk (Ed.), Ankara: DİE Yayınları, 2000, s. 75-94.
- _____. **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayınları, İstanbul: 1998.
- _____. "Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", **150. Yılında Tanzimat**, (Yay. Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 219-233.
- _____. "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (Ed.) Osman Okyar, Halil İncalcık, Ankara: METEKSAN Limited Şirketi, 1980, s. 271-277.
- Gürbüz, Adnan.** **XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, Dergah Yayınları, İstanbul: 2001.
- Halaçoğlu, Yusuf.** **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1998.
- _____. **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1991.
- İlgürel, Mücteba.** "Balıkesir", **DİA**, V, İSAM Yayınları, İstanbul: 1992, s. 12.
- _____. "Tarih", **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 16-34.
- İncalcık, Halil.** **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600**, (Çev.) Halil Bertkay, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

- _____. **“Köy, Köylü ve İmparatorluk”**, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 1-11.
- _____. **“Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”**, **AÜ-DTCF Dergisi**, I/2, Ankara: 1943, s. 89-96.
- _____. **“Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”**, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 361-383.
- _____. **“Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar”**, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 49-71.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev.) Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003.
- _____. **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul: 2000.
- _____. **The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600**, Third İmpression, by Phoenix, London: 1997.
- _____. **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Basım, TTK Yayınları, Ankara: 1987.
- _____. **“Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”**, **Belleten**, C. XXIII, Sy. 92, Ankara: 1959, s. 575-610.
- _____. **“Adaletnameler”**, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 75-190.
- _____. **“Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700”**, **Archivum Ottomanicum**, C. VI, Louvain: 1980, s. 283-337.
- İslamoğlu İnan, Huricihan. Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1991.
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK Yayınları, Ankara: 1988.
- Kasaba, Reşat. Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, (Çev.) Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Kazıcı, Ziya. Osmanlı’da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul: 2003.
- Keyder, Çağlar- Tabak, Faruk. (Ed.), Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev.) Zeynep Altok, İstanbul: TVYY, 1998.

- Khoury, Dina Rizk. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, (Çev.) Ülkün Tansel, İstanbul: TVYY, 2003.
- Kınal, Füzruzan. Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara: 1991.
- Kırımlı, Yüksel. "Antropolojik Açıdan Dada Köyü", Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul 2003, s. 35-41.
- Kurat, Akdes Nimet. Çaka Bey**, TTK Yayınları, Ankara: 1966.
- Kolektif. Köy Köy Türkiye Yol Atlası**, 2. Baskı, İstanbul: Map Medya Basın Yayın, 2003.
- Komisyon. Balıkesir İl Yıllığı 1967**, İstanbul 1967.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", Belleten**, LIX/224, Ankara: 1995, s. 395-412.
- Lucas, Paul. Voyage du Sieur Paul Lucas**, Paris: 1712.
- Madran, Emre. "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti", IX. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler**, Ankara, 21-25 Eylül 1981, C. III, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 1303-1322.
- Makal, Mahmut. Bizim Köy**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul: 1950.
- McCarthy, Justin. The Ottoman Turks**, Third Impression, London: 1999.
- McGowan, Bruce. "Food Supply and Taxation on the Middle Danube, 1568-1579"**, Archivum Ottomanicum, C. I, 1969, s. 139-196.
- Mercangöz, Zeynep. "Bizans Çağında Balıkesir", Bitez Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 31-49.
- Mutaf, Abdülmecit. Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922)**, y.y., Balıkesir: 1997.
- Orhonlu, Cengiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, 2. Basım, Eren Yayınları, İstanbul: 1990.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987.
- Ortaylı, İlber. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara: 2000.
- _____. **Osmanlı Toplumunda Aile**, 3. Basım, Pan Yayınları, İstanbul: 2001.

- _____. **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara: 2000.
- _____. **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİE, Ankara: 1979.
- _____. “Kent Tarihinde, Kaynak Sorunları”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 139-143.
- Öden, Zerrin Günel. Karası Beyliği**, TTK Yayınları, Ankara: 1999.
- Öntuğ, Mustafa Murat. XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.
- Öz, Mehmet.** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü İlişkileri Hakkında Bir Kitap”, **Türkiye Günlüğü**, Sy. 16, Ankara: 1991, s. 151-156.
- _____. “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, **Osmanlı**, C. III, Ankara: YTY, 1999, s. 67.
- _____. “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, **Türkler**, C. IX, Ankara: YTY, 2002, s. 711-729.
- _____. “XVI. Yüzyılda Anadolu’da Tarımda Verimlilik Problemi”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt III. Kısım**, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Ankara: 2000, s. 1643-1651.
- Özdemir, Bülent. Ottoman Reforms And Social Life Reflections From Salonica 1830-1850**, İstanbul: The Isis Press, 2003.
- _____. **-Arslan, İsmail.** “Temettüat Defteri Işığında 1844-1845’li Yıllarda Dursunbey’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, **Alaçam Dağları ve I. Ulusal Dursunbey Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003, s. 213-226.
- Özdemir, Zekeriya. Bengi ve Kaplıca Diyarı Pamukçu**, Tisamat Basım, Ankara: 1997.
- Özel, Oktay. XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.
- _____. “Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 147-160.

- Özkaya, Yücel.** XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1995.
- Öztürk, Said.** “Türkiye’de Temettüat Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, İstanbul: 2003, s. 287-304.
- Quataert, Donald.** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, (Çev.) Ahmet Günlük, C. VI, İstanbul: 1985, s. 1556-1562.
- _____. **Sanayileşme Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1999.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev.) Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Parmaksızoğlu, İsmet.** (Haz.), **İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler**, İstanbul: MEB Yayınları Nr. 494, 1993.
- Pınar, İlhan.** “19. yüzyılda Seyyahların Kepsut-Balat (Dursunbey) İzlenimleri”, **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey, 02-03 Eylül 2002, İstanbul: 2003.
- Pierce, Joe E.** **Bir Türk Köyünde Yaşam**, (Çev.) Zeycan Sarıhacıoğlu, İstanbul: Epsilon Yayınları, Toplumlar ve İnsanlar Dizisi:14, 2003.
- Pulhan, Gül.** “Halil İnalcık ile Osmanlı-İslam Arkeolojisi Üzerine”, **Cogito Dergisi Arkeoloji: Bir Bilimin Katmanları**, Sy. 28, YKY, İstanbul: 2001, s. 257-273.
- Ramsay, William M.** **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev.) Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Basımevi, 1960.
- Sakaoğlu, Necdet- Akbayar, Nuri.** **Osmanlı’da Zenaatten Sanata: I Esnaf ve Zenaatkârlar**, Körfezbank Yayınları, İstanbul: 1999.
- Saydam, Abdullah.** “19. Yüzyıl Reform İhtiyacının Taşradaki Yanlışlarına Bir Örnek: Akçaabâd Kazası”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. XXI, İstanbul: 2001, s. 135-187.
- Sevim, Sezai.** “XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nüfusu Hakkında Bazı Bigiler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sy. 82, İstanbul: 1993, s. 69-81.
- _____. **XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

- _____. “XIV.-XVI. Yüzyıllarda Balıkesir Bölgesinde İdari Yapılanma”, **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 01-02 Haziran 1998, Balıkesir: 1999, s. 505-527.
- Sevin, Veli.** **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK Yayınları, Ankara: 2001.
- Singer, Amy.** **Kadılar Kullar ve Kudüslü Köylüler**, (Çev.) Sema Bulutsuz, İstanbul: TVYY, 1996.
- Soykan, Abdullah-Özoğul, Ayhan-Koç, Talat.** “Coğrafya”, **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü Yayınları, 1997, s. 74-120.
- Strabon.** **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)**, (Çev.) Adnan Pekman, 4. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Su, M. Kamil.** **Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler**, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul: 1938.
- _____. **XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı**, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul: 1937.
- Sümer, Faruk.** **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5. Baskı, TDAV Yayınları, İstanbul: 1999.
- Symons, Lesile.** **Agricultural Geography**, London: 1967.
- Şahin, İlhan.** “Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar”, **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı**, Sy. 13, İstanbul: 1987, s.195-208.
- Şener, Abdüllatif.** **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul: 1990.
- Şimşir, Nahide.** “19. Yüzyılda Karesi Sancağı’nda Kayapa Köyü’nün Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sy. 142, İstanbul: 2003, s. 121-127.
- Tabakoğlu, Ahmet.** “Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”, **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 653-694.
- Tancî, Ebu Abdullah Muhammed İbn Batûta.** **İbn Batûta Seyahatnamesi: I**, Çev. İnc. ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2000.

- Tanoğlu, Ali.** “İskân Coğrafyası Esas Fikirler Problemler ve Metod”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, İstanbul: 1954, s. 1-32.
- Telci, Cahit.** “Osmanlı İktisat Literatüründe Bulunan ve Günümüzde Hâlâ Yaşayan Bir Kavram: Rençber”, **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 714-717.
- Timur, Taner.** **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. Basım, İmge Yayınları, Ankara: 2001.
- Tokdemir, Dudu.** “Türkiye’de Köyden Küçük Yerleşmeler”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, 29 Mayıs 2002, Balıkesir: 2002.
- Tolun Denker, Bedriye.** **Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler**, İÜEF Yayınları Nr. 1530, İstanbul: 1970.
- Tuğlacı, Pars.** **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul: 1985.
- Tuncer, Harun.** “Mezraa Kavramı ve Türkiye’de Mezraalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sy. 5, Ankara: 1995, s. 74-98.
- Tunçdilek, Necdet.** **Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi**, İÜ Yayınları, İstanbul: 1986.
- _____. “Türkiye’de Kır Yerleşmesinin Gelişim ve Evrimi”, **İÜCE Dergisi**, Sy. 23, İstanbul: 1980, s. 1-25.
- _____. **Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)**, İÜEF Yayınları, İstanbul: 1967.
- Turan, Osman.** **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1998.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış.** Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul: 1938.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.** **Coğrafya 2002**, 2. Baskı, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul: 2002.
- Ubucini, M. A.** **Türkiye 1850**, C. II, (Çev.) Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 64, İstanbul: t.y.
- Uğur, Ahmet.** “Köy Odalarımızın Kültürel ve Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler**, Kayseri, 16-17 Nisan 1998, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s. 457-459.

- Uğur, Yunus.** “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, İstanbul: 2003, s. 305-344.
- Uluçay, M. Çağatay.** XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul: 1944.
- Umar, Bilge.** Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Yayınları, İstanbul: 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki.** Karesi Vilâyeti Tarihçesi, (Yay. Haz.) Abdülmecit Mutfak, 2. Baskı, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Nr. 7, Balıkesir: 2000.
- _____. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1988.
- _____. “Karesi Oğulları”, **İA**, VI, MEB Yayınları, İstanbul: 1970, s. 331-335.
- _____. “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, **Belleten**, XXIX/156, Ankara: 1975, s. 659-696.
- Üçel-Aybat, Gülgün.** Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1510-1699), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003.
- Ülker, Necmi.** “Osmanlı Döneminde Balıkesir Tarihi ve Nüfus Hareketleri”, **Bitek Kent: Balıkesir**, İstanbul: YKY, 2003, s. 73-87.
- Ünlüyol, Aynur.** Şer’iye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995.
- Witteck, Paul.** Menteşe Beyliği 13. ve 15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik, (Çev.) Orhan Şaik Gökyay, Ankara: TTK Yayınları, 1944.
- Yazıcı, Nesimi.** Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası, y.y., Ankara: 2003.
- Yediyıldız, Bahaeddin.** “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, **Türkler**, C. X, Ankara: YTY, 2002, s. 183-215.
- Zachariadou, Elizabeth A.** “Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, (Çev.) Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000, s. 243-255.

Ansiklopedi ve Sözlükler

- Ana Britannica.** “Balıkesir”, C. III, Ana Yayıncılık, İstanbul: 1987, s. 248-249.
- Baykal, Bekir Sıtkı.** **Tarih Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, İmge Yayınları, Ankara: 2003.
- Devellioğlu, Ferit.** **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara: 1996.
- Doğan, D. Mehmet.** **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara: 2003.
- Meydan Larousse.** “Bizans”, C. II, Meydan Yayınevi, İstanbul: 1969, s. 423-433.
- Pakalın, Mehmet Zeki.** **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, MEB Yayınları, İstanbul: 1993.
- Sami, Şemseddin.** **Kâmûs-ı Türkî**, 10. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul: 2001.
- Sertoğlu, Mithat.** **Osmanlı Tarih Lugati**, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul: 1986.
- Yurt Ansiklopedisi.** “Balıkesir”, C. II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul: 1982, s. 1102-1118.

Salnameler

- Karesi Vilayetine Mahsus Salnâme.** Balıkesir: 1305.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi.** Bursa: 1324.

Kişisel Görüşmeler

- Mustafa Cırık**, Yer: Mahmut Kaya’nın Kiraathanesi, 12.05.2003.
- İsmail Kırbaş**, Yer: Selimağa Köyü’ndeki Evi, 15.11.2001.
- Kezban Kırbaş**, Yer: Selimağa Köyü’ndeki Evi, 15.11.2001.
- İbrahim Arslan**, Yer: Balıkesir’deki Evi, 12.01.2004.
- Ramazan Konak**, Yer: Selimağa Köyü Muhtarlığı, 17.08.2003.
- Hüseyin Misi**, Yer: Selimağa Köyü Muhtarlığı, 17.08.2003.

İnternet Kaynakları

- “Ağıl”, <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).
- “Bulgur”, <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

“Fodla”<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

“Kızır”, <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

“Köy Kanunu”, http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste, (14.10.2003).

“Sini”,<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>, (28.04.2004).

http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt98/tarmut_subat2002.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Huricihan İslamoğlu, (12.01.2004).

http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, (12.01.2004).

“The Journal of Paesants Studies” <http://www.frankcass.com/jnls/>, (29.02.2004).

EKLER

Köyler	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Gökköy	103	515
Mendehora (Balıklı)	108	540
Ziyaretli	30	150
Çobanlar	44	220
Çayırhisar	45	225
Kabaklı	11	55
Kesirven (Akçakaya)	40	200
Kamçılı	86	430
Karamanköy	55	275
Aslıhan	23	115
Kavaklı	13	65
Çağış	44	220
Atköy	11	55
Aslıhantepeciği	29	145
Akçaköy	50	250
Çinge	18	90
Atanos (Ovaköy)	57	285
Yakupköy	59	295
Çandır	66	330
Eftelle (Pamukçu)	93	465
Halalca	80	400
Nergis (Çiçekpınarı)	65	325
Paşaköy	39	195
Kocaavşar	176	880

Tablo 1: 1840'lı yıllarda Balıkesir köylerinin bazılarının hane sayıları ve tahmini nüfusları

Köyün Adı	Muhtarın Adı	Mesleği
Akçakısrak	Kürtoğlu Osman	Rençber
Akçaköy	İsmail oğlu Karadana	Rençber
Aslıhan	Halil oğlu Ali	Rençber
Bayat	Bilal oğlu Mehmet	Rençber
Bereketli	Hasan oğlu Mehmet	Rençber
Çayırhisar	Karaismail oğlu Hasan	Rençber
Çayüstü(Kille)	Dağlıoğlu Halil	Rençber
Çinge	İmamoğlu İdris	Rençber
Çobanlar	Hacı Mehmet	Rençber
Çölmekçi	Halil Ağa	Rençber
Eftelle(Pamukçu)	Hacı Süleyman	Rençber
Gökköy	Sepetçioğlu Hacı Halil	Rençber
Kocaavşar	Hacı Bekir oğlu Hacı Ömer	Rençber
Mendehore(Balıkli)	Tıglioğlu Mehmet	Rençber
Taşköy	Rençber Halil	Rençber

Tablo 2: 1840 yılında Balıkesir’de bazı köylerin muhtarlarının adları ve meslekleri

Hane Numarası	Dut Bahçesi (Dönüm)	Kıymeti (Kuruş)
8/32	2	300
10/40	0,5	75
15/57	1 evlek	37,5
16/59	1 evlek	37,5
37/99	2	900

Tablo 3: 1840 yılında Karamanköy’de dut bahçelerinin hanelere göre dağılımı⁵⁰⁹

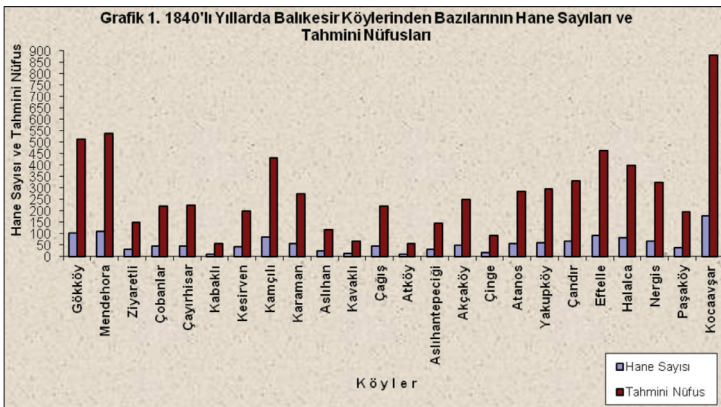
509 Evlek: Dönümün dörtte biridir.

Hane Numarası	Boyalık (Dönüm)
2/9	0,5
3/13	0,5
10/40	1
19/63	0,5

Tablo 4: 1840 yılında Karamanköy'de boya (kökboya) tarlalarının hanelere göre dağılımı

Ahmet	Ali	Halil	Hasan	Hüseyin	İbrahim	İsmail	Mehmet	M. Ali	Mustafa	Osman	Süleyman	Yakup	Yusuf	Diğerleri	Toplam
6	7	9	8	10	7	2	23	2	10	2	4	2	3	5	100
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
6	7	9	8	10	7	2	23	2	10	2	4	2	3	5	100

Tablo 5: 1844-45'li yıllarda İğdiç (Selimağa) Köyü'nde en çok kullanılan isimlerle bu isimlerin toplam hane reisi sayısına oranları

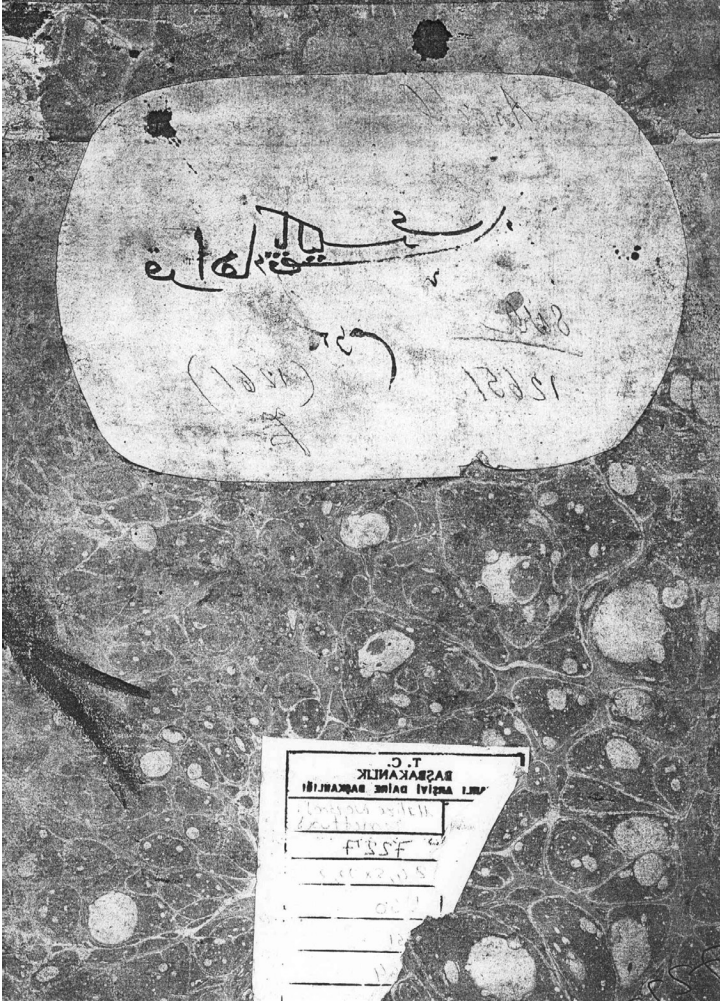
Grafik 1: 1840'lı yıllarda Balıkesir köylerinden bazılarının hane sayıları ve tahmini nüfusları

Fotoğraf 1: Selimağa (İğdiç) Köyü'nden bir görünüm

Fotoğraf 2: İğdiç (Selimağa) Köyü'nün merkez camiinin giriş kısmındaki kapının üzerinde Kepsut Voyvodası Selim Ağa'nın isminin geçtiği H.1220/M.1805 tarihli kitabenin fotoğrafı

Belge 1: “Kurahâ-i Kazâ-i Balıkesirî” Balıkesir Kazası Köylerine ait temettüat sayımlarını gösteren defterin kapak resmi.

BOA, ML. VRD. TMT., nr. 7227.

مودود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده
 قشقه بختنجار لطفوكا امدود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده
 بوطه كس حيدانجي زخلاك اسم سوره ايلك بختنجار لطفوكا امدود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده
 كد بولدي ختم اعماد قشقه اوزده قشقه كوكا بولغا بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار بختنجار
 امروضا بوطه و كوكا امدود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده
 كفته قشقه كوكا امدود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده
 دفتي اولوب امدود اباد قشقه بوطه بختنجار چشمتقم شده شادنده اختم اولوب بولالدي ختم سوره لك نودغا بولغا چي اهلده

Belge 3: Karesi Sancağı Emrudabad Kazası'nda ahaliden bazılarının zeytin ağaçlarına zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınmasına dair belge.

BOA, A. MKT. UM. nr. 239/21, 7 Şevval 1272.

DİZİN

13. yüzyıl 51
14. yüzyıl 52
15. yüzyıl 76
16. yüzyıl 25, 47, 65, 77, 78, 81, 84,
89, 93, 110, 112, 116, 120, 125
17. yüzyıl 75, 85, 116, 120
18. yüzyıl 47, 163
19. yüzyıl 13, 14, 23, 24, 30, 31, 35,
36, 38, 117, 126, 127, 129, 132, 133,
136, 138, 145, 147, 152, 153, 157,
162, 163, 164, 169, 185, 187, 191,
193, 194, 195, 196

A

Akçaköy 36, 184, 213, 214
Akdeniz 17, 21, 75, 77, 78, 80, 102,
146
Anadolu 8, 14, 19, 20, 41, 42, 43, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 74, 75,
76, 80, 81, 82, 90, 92, 93, 94, 95, 96,
99, 101, 105, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
120, 125, 127, 128, 129, 131, 132,
133, 134, 135, 140, 142, 144, 146,
147, 148, 153, 156, 158, 163, 165,
168, 170, 174, 178, 181, 186, 187,
188, 190, 193, 194
Arpa 93, 98, 112, 137, 145, 171
Arşiv belgeleri 13, 36, 37, 38, 46, 150,
180, 193, 196

Aslıhan 36, 148, 161, 162, 189
Aslıhantepecik 190
Aşiret 105
Atanos 36, 151, 184, 187, 189, 190
Ayşebacı 151, 189

B

Bağ 75, 94, 135
Bahçe 60, 72, 75, 81, 89, 93, 94, 96,
97, 131, 135, 146, 147, 149, 151,
152, 161, 167, 168, 171, 172, 173,
195
Bakkal 192
Balat 177, 178, 179, 192
Balıkesir 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 22,
23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 37,
38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 64, 72,
80, 81, 82, 83, 94, 101, 105, 108,
126, 127, 128, 129, 131, 132, 135,
136, 137, 138, 145, 146, 148, 151,
154, 159, 160, 161, 162, 163, 166,
167, 169, 171, 173, 176, 177, 182,
183, 184, 185, 187, 188, 189, 190,
191, 193, 194, 195
Balıkesir köyleri 13, 14, 37, 38, 193
Batı Anadolu 41, 50, 51, 52, 93, 94,
131, 132, 152
Bereketli 134, 187
Bizans 42, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52,
54, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 80, 101

Buğday 64, 79, 93, 96, 98, 105, 112,
145, 148, 160, 161, 170, 172, 183,
185

Bulgur 170, 171

C

Cami 184

Cami odası 127, 128, 129

Celali 8, 90, 91, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 125

Celali İşyanları 8, 110, 111, 116, 125

Celaliler 112

Cuma namazı 184

Ç

Çağış 36, 184, 190, 191

Çavdar 93, 145

Çayır 88, 102, 137, 160

Çayırhisar 36, 151, 188

Çiftçi 67, 95

Çiftlik 65, 66, 67, 68, 69, 79, 94,
95, 108, 161

Çiğge 36, 171

Çitnehor 184, 187, 189, 190

çoban 102, 148, 149, 160

Çobanlar köyü 175

Çölmekçi 190, 191

D

Deşt-bânî 148

E

Eftelle 36, 44, 126, 129, 131, 145,
159, 161, 171, 174, 175, 185, 188,
190, 191, 192

Eftelle (Pamukçu) 36, 43, 44, 171,
187, 189

Ermeni 188, 189, 192

Eşkiya 77, 80, 81, 92, 98, 100, 103,
105, 106, 111, 112, 121, 125, 138

G

Gayrimüslim 111, 141, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 194

Geçimlik 64

Geçimlik tarım 106, 133, 167, 193

Göçebe 108, 110

Göçer 98, 105

Gökköy 36, 127, 129, 161, 169, 170,
171, 174, 184, 186

H

Halalca 36, 126, 151, 173, 174, 176,
189, 190, 191

Halil İnalçık 20, 21, 22, 23, 29, 34,
62, 63, 64, 66, 73, 74, 75, 79, 85,
87, 90, 92, 95, 98, 99, 102, 110,
111, 114, 115, 139, 140, 141, 143,
144, 154, 160, 167, 183, 195

Hane 167, 173, 174

Harman 172

Hasat 172

Hatip 28, 183, 184, 186

Hayvancılık 103

Hristiyan 21, 33, 43, 54, 60, 61, 65,
83, 92, 185, 188

İ

İğdiç 9, 24, 25, 27, 37, 101, 137, 153,
157, 172, 177, 178, 179, 180

İhtiyar 89, 159

İnalçık 20, 21, 22, 23, 29, 34, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 75, 79,
80, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 95, 97, 98,
99, 100, 101, 102, 106, 107, 110,
111, 114, 115, 139, 140, 141, 143,
144, 154, 160, 167, 183, 195

İpek 144, 152, 153, 172, 195

İpek böcekçiliği 144, 152, 195

İskân 25, 60, 69, 70, 71, 74, 81, 97,
99, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 113, 146

K

Kadı 7, 8, 29, 32, 33, 75, 84, 181, 190
 Kahvehane 128
 Karamanköy 9, 36, 151, 152, 184
 Karesi 9, 25, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 53,
 54, 55, 56, 143, 150, 160, 189, 190
 Kavaklı 36, 174
 Kır bekçisi 103, 148
 Kıtık 113, 138
 Kızır 159, 212
 Klasik dönem 22, 23, 66, 75, 76, 79,
 82, 84, 90, 107, 165, 185
 Kocaavşar 26, 28, 36, 37, 145, 162,
 174, 184
 Konar-göçer 104
 Korucu 149
 Kökboya 152, 200, 215
 Köşeler 151, 173, 189, 190
 Köy 8, 20, 22, 23, 25, 62, 63, 64, 69,
 70, 71, 72, 74, 75, 80, 89, 90, 97,
 100, 101, 108, 125, 127, 128, 130,
 134, 137, 138, 142, 159, 160, 161,
 168, 170, 172, 174
 Köy bekçisi 159
 Köy hayatı 63
 Köy imamı 75, 159, 160, 185
 Köy kâhyası 130, 148, 159
 Köy kethüdası 75, 160
 Köyler 8, 20, 61, 66, 72, 110, 132
 Köylü 8, 18, 20, 22, 64, 68, 69, 71,
 74, 75, 84, 88, 89, 90, 97, 137, 145,
 154, 170, 173
 Köylü kadın 131, 170, 171
 Köylüler 4, 8, 18, 20, 21, 66, 72, 76,
 78, 81, 100, 110, 113, 121, 125,
 126, 159, 162
 Köy odaları 127, 128, 129, 130, 163,
 193
 Köy odası 128, 129, 170
 Kul 118, 167, 180

L

Lakap 28, 180, 181, 185, 186, 195,
 196

M

Mahalle 25, 26, 27, 44, 46, 83, 105,
 108, 126, 145, 171, 182, 186, 194
 Manav 81
 Mendehore 36, 145, 151, 159, 161,
 167, 169, 174, 177, 186, 187, 189,
 190
 Mera 41, 74, 102, 103, 150, 151, 160
 Mezraa 71, 73, 74, 97, 98, 99, 100,
 101, 105, 107, 108
 Misya 48, 49, 51, 52
 Muhtar 151, 158, 159, 179, 182, 183,
 185, 186, 187, 189, 194
 Müslüman 21, 65, 83, 84, 138, 165,
 185, 188, 189, 194

N

Nâib 75, 91, 92
 Nergis 36, 161, 168, 187

O

Osmanlı 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 44, 45,
 47, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114,
 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
 139, 140, 143, 145, 146, 148, 151,
 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168,
 169, 170, 172, 175, 177, 178, 182,
 184, 185, 186, 187, 189, 190, 195

Osmanlı köylüsü 19, 89, 112, 155
Otlak 71, 72, 77, 88, 101, 160

Ö

Ömer Lütfi Barkan 19, 20, 60, 65, 83,
95, 98, 109, 173

P

Palamut 153, 179
Paleo-Castro 44, 45, 46, 47
Paşaköy 36, 184, 188

R

Reaya 21, 63, 121
Rıfa'at Ali Abou-El-Haj 32, 118, 119,
120
Rum 61, 96, 188, 189, 190, 191, 192
Rumeli 24, 54, 99, 104, 106, 109, 132,
137, 138, 140, 141, 144, 146, 147,
155, 156, 191, 194

S

Saha araştırması 168
Salgın 70, 98, 105, 111, 145, 166
Saman 76, 87, 131, 137, 174
Selçuklular 7, 50, 51, 60, 61, 105
Seyyah 127, 129, 164, 169, 178, 179,
185
Sıbyan Mektepleri 182, 183
Sipahi 8, 76, 84, 89, 90, 160
Sosyo-ekonomik 37
Sosyo-kültürel 13, 14, 37, 38, 193
Sözlü tarih 129, 195
Suraiya Faroqhi 19, 20, 21, 22, 73,
76, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 101, 107,
112, 113, 114, 115, 116, 126, 184
Sürüler 61, 76, 95, 102, 103, 105, 107,
109, 136, 146, 147, 148, 168, 169

Ş

Şer'îye sicilleri 29, 33

T

Tahrir defterleri 223
Tahrirler 223
Tanzimat 8, 13, 14, 23, 24, 27, 30, 36,
117, 118, 121, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 149, 154,
155, 156, 157, 158, 177, 182, 183,
187, 189
Tarla 136
Temettüat 14, 19, 23, 24, 25, 26, 27,
28, 34, 35, 36, 37, 38, 126, 134,
151, 158, 159, 160, 162, 166, 167,
168, 172, 175, 176, 177, 179, 183,
186, 188, 193, 194, 195, 196
Temettüat defterleri 14, 19, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 38,
134, 158, 162, 166, 177, 186, 196
Temettüat kayıtları 126, 137, 151,
159, 160, 166, 167, 168, 172, 175,
176, 179, 183, 186, 188, 193, 194,
195, 196
Tohum 137
Tüccar 63, 77, 78, 82, 121, 153, 158
Türk kırmızısı 152
Türkmen 60, 107, 108, 161

V

Vakıf 19, 30, 60, 65, 95, 104, 112

Y

Yakupköy 36, 151, 173, 184, 189, 190
Yörük 30, 81, 105, 108
Yulaf 137, 145

Z

Ziraî hayat 80, 92, 94, 138, 145
Ziyaretli 36, 159

